

P II 607.

Dulcet 1

ANALELE ȘTIINȚIFICE

ALE

UNIVERSITĂȚII „AL. I. CUZA”

DIN IAȘI

(SERIE NOUĂ)

SECȚIUNEA III

a. Istorie

TOMUL XVI, ANUL 1970

Fasc. 1 - 2

p. 71.003

Schul

ANALELE ȘTIINȚIFICE

ALE

UNIVERSITĂȚII „AL. I. CUZA” DIN IAȘI

(SERIE NOUĂ)

SECȚIUNEA III

a. Istorie

TOMUL XVI, ANUL 1970

Fasc. 1

COMITETUL DE REDACȚIE

Conf. D. BERLESCU, Prof. C. CIHODARU, Prof. A. LOGHIN

Conf. GH. PLATON

Conf. D. BERLESCU	}	<i>Redactori responsabili</i>
Prof. C. CIHODARU		

T. GALAN, *Secretar de redacție*

V. DUMISTRĂCEL, *Tehnoredactor*

S U M A R

	<u>Pag.</u>
J. BENDITER — A. D. Xenopol	1
STUDII	
V. RUSSU — Din lupta națională a Românilor din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar (1866—1868)	7
— La lutte des Roumains de Transylvanie contre l'établissement du dualisme autrichien-hongrois (1866—1868)	34
V. CRISTIAN — Activitatea istoriografică a lui Aaron Florian	37
— L'activité historiographique d'Aaron Florian	54
COMUNICĂRI ȘI NOTE	
N. GOSTAR — Sur la résidence du roi dace Burebista	57
I. TODERAȘCU — Din activitatea șantierului naval Galați în prima jumătate a secolului al XIX-lea	67
GH. PLATON — Informații privind starea de spirit din România în primăvara anului 1888	77
— BM. BOLD — Din istoricul reparațiilor: Moratoriul Hoover și Conferința de la Lausanne	83
ION AGRIGOROAIE — Observații privind programul partidului național-liberal din perioada 1918—1921	95
NOTE BIBLIOGRAFICE	
I. AGRIGOROAIE — Revue d'Histoire moderne et contemporaine, tome XVI, janvier-mars 1969	105
M. TIMOFTE — Annales historiques de la Révolution française	106
M. TIMOFTE — P. P. Panaitescu, Introducere în istoria culturii românești	106
A. PRUNĂ — Ștefan Olteanu și Constantin Șerban, Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu	107
I. TODERAȘCU — Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, Constantin Vodă Brîncoveanu	109
GH. PLATON — Dan Berindei, Bălcescu	110

A. D. XENOPOL.

Comemorarea pe plan național a 50 de ani de la moartea marelui savant A. D. Xenopol constituie încă o ocazie pentru întreaga noastră societate de a-și exprima prețuirea pentru opera sa, care a ocupat un loc de seamă în curentul de idei al gânditorilor patrioți, animați de idealurile progresiste și grija pentru soarta țării.

Cunoscut prin preocupările sale împărțite între istorie, filozofie, sociologie și economie politică, A. D. Xenopol a reprezentat — cum arăta N. Iorga — „ceea ce avea știința românească mai activ, mai plin de inițiativă”, un savant „a cărui popularitate științifică în lumea întreagă n-a putut fi întrecută de nimeni”. Întreaga sa operă se bucură azi în țara noastră de o deosebită considerație și este integrată între marile valori ale culturii românești.

Realizînd monumentală lucrare *Istoria românilor din Dacia Traiană*, *Studiile economice* și *Les principes fondamentaux de l'histoire*, Xenopol s-a afirmat pe plan național ca unul din cei mai glorioși reprezentanți ai intelectualității românești.

Monumentala sa lucrare despre istoria românilor a fost apreciată de Academia Română ca „cea dintîi formă sintetică a istoriei naționale, în expunerea ei cea mai largă pînă acum, pe temeiul materialului cunoscut pînă acum și adunat de dînsul de izvoare de întîia mînd”.

Sub titlul *Histoire des Roumains de la Dacie Trayane* în 2 volume, cu o cuprinzătoare prefață a istoricului francez Alfred Rambaud, A. D. Xenopol a publicat o serie de studii asupra istoriei poporului român, în vederea cunoașterii ei peste hotare. În prefața lucrării, istoricul francez aprecia că „publicarea acestei lucrări este un eveniment, cea dintîi istorie a românilor pe care un român a scris-o pentru noi”. În urma apariției cărții, A. D. Xenopol a primit însărcinarea de a redacta partea privitoare la români din lucrarea de sinteză istorică generală *Histoire générale du quatrième siècle à nos jours*, care s-a bucurat de o largă circulație în lumea întreagă. Xenopol a fost primul istoric român care a ținut lecții la Sorbona.

Născut la Iași, în martie 1847, dintr-o familie modestă dar dominată de atmosferă intelectuală, el a fost elevul Institutului Academic, renumit prin dascăli de mare prestigiu. Student la Universitatea din Berlin, începînd din anul 1867 el se face cunoscut încă de atunci prin studii strălucite dar mai ales printr-o activitate publicistică puțin obișnuită pentru un student, elaborînd primele sale lucrări de filozofie a culturii. Întors în țară, în 1871, cu titlul de doctor în drept și filozofie, va fi timp de șapte ani procuror la o secție a tribunalului din Iași și profesor de istorie la Institutul Academic. În vîrstă de 36 de ani, el a devenit titularul catedrei de *Istoria românilor* la Universitatea din Iași, ceea ce — după propria sa mărturisire — a marcat un moment hotărîtor în viața sa.

Cea mai mare parte a activității sale, A. D. Xenopol a desfășurat-o la Iași, orașul pe care l-a îndrăgit mult și pe care l-a părăsit numai spre sfîrșitul vieții, cînd sănătatea subredă nu i-a mai îngăduit să lucreze. „Iubirea mea pentru colțul de țară ce-l locuiesc în Moldova și pentru orașul în care m-am născut, Iașul — scria el în *Istoria ideilor mele* — m-au făcut să nu vreau să-l părăsesc niciodată... Cînd mă gîndeam să-mi părăsesc iubitul meu Iași mă apuca o jale adîncă așa că pe de o parte dorul pentru locul meu de naștere, pe de altă aplecarea mea

pentru gîndirea teoretică mă împiedicase pentru a mă duce în centrul României unde ași fi putut ajunge la averi și poziții înalte".

Evocarea acestor amintiri ne permite să reconstituim unele momente din viața și activitatea aceluia ce a fost savantul și profesorul A. D. Xenopol.

Cu toate condițiile vitrege în care s-a dezvoltat Iașul acelor vremuri, consecință, între altele, a unor evenimente neînălăturabile — cum le considera M. Kogălniceanu — ca și a inegalei dezvoltări a regiunilor țării, în Iași era — după cum scria Mihail Sadoveanu — un mediu de extraordinară fermentație culturală, în care toate ideile generoase și toate literaturile timpului aveau circulație intensă. Iașul din a doua jumătate a secolului al XIX-lea continua să adăpostească o prodigioasă activitate științifică și culturală care, pe de o parte, a constituit o contribuție de seamă — și uneori hotărîtoare — la patrimoniul culturii naționale, iar pe de altă parte, a fost o continuare a valoroasei tradiții de cultură care își avea obîrșia în istoria îndepărtată a Principatului Moldovei. Militantă și însoțită de un ascuțit simț critic, mișcarea științifică și culturală ieșeană a exprimat lupta dusă pentru apărarea intereselor și a propășirii întregii culturi românești.

Considerînd Iașul „una din puterile cele mai mari ale țării noastre, precum o dovedesc fără tăgadă marile acte naționale și însemnatele producții literare cărora el le-a dat naștere”, A. D. Xenopol și-a îndreptat preocupările sale pentru o unire a forțelor intelectuale în jurul Universității și ale societăților academice, dat fiind că „existau încă multe și mari goluri pe care trebuie să le umple spre a putea păși înainte cu toată vigoarea și certitudinea pe dificilele și exigentele căi ale studiilor științifice”, ca și spre „îmbunătățirile economice care vor aduce în curînd în sînul Iașului viața și înflorirea...”

Ideea de a face din Iași un centru mijlocitor de comerț pentru export a făcut obiectul unui Memoriu asupra îmbunătățirii economice de realizat în nordul Moldovei și în special în Iași, în care se remarcă nu numai economistul și sociologul A. D. Xenopol dar și omul de știință cu idei înaintate care crede că „țările și orașele cele mai cultivate sînt totodată cele mai bogate”. El propune crearea în Iași a unor depozite generale, docuri pentru grîne și antrepozite pentru mărfuri precum și construirea unor linii noi de cale ferată „care să permită adunarea în Iași a întregii producțiuni din România nordică”. Activizarea comerțului intern și extern — considera el — va exercita asupra Iașului o deosebită înrîurire, cunoscut fiind, între altele, că „orașele cele mai bogate sînt tocmai acele care atrag în sînul lor mai mulți oameni din afară”.

Indiferent de valoarea în sine a soluțiilor ce le propunea în Memoriu și în alte scrieri precum și în conferințe, stăruința asupra acestor probleme relevă existența, între factorii esențiali ai personalității lui A. D. Xenopol, a unui adînc sentiment de răspundere față de nevoile obștești. În loc să fi plecat din Iașul care, în preajma anilor 1900,

se zbătea în mari greutate — așa cum au făcut-o alți intelectuali de prestigiu, originari din fosta capitală a Moldovei — Xenopol încerca, prin închinarea propriei activități nevoilor obștești, să creeze pe plan național o mișcare de solidaritate în jurul unei „nevoi vii simțite de întreaga parte nordică a României”. Această solidaritate, considera el, reprezenta, pentru Iași, „singura scăpare, singurul liman de mîntuire, pe care țara nu credem să-l refuze acestui centru însemnat de cultură și poporație”.

Curajos — curajul și perseverența constituiau unele din trăsăturile caracteristice ale marelui savant și istoric — Xenopol, împreună cu alte personalități de seamă ale Universității, au stimulat munca intelectualității ieșene, mai ales după 1885, cînd „Junimea” și revista ei „Convorbiri literare” se mutaseră la București, iar la Iași se simțea „un gol, o lîncezeală literară” pe care orașul nu o putea suporta multă vreme.

Lupta pentru modernizarea cercetării științifice, pentru reformarea și modernizarea școlii, a studiului limbii, a istoriei, literaturii, medicinei, împotriva obscurantismului și pentru ridicarea țării în fața străinătății vor călăuzi activitatea „Societății științifice și literare din Iași”, înființată în 1889 de către o seamă de profesori grupați în jurul facultăților de științe, litere și medicină ale Universității din Iași, în frunte cu A. D. Xenopol, Cobîlcescu ș.a.

Apărută în pragul unui nou secol și îndreptată, de la început, spre publicarea numai a rezultatelor cercetărilor științifice, „Arhiva” a adus, la timpul său, o contribuție prețioasă la dezvoltarea științei și culturii naționale. Încă în primul număr al revistei, se preciza că ea își va aduce contribuția „la dezlegarea mai multor chestiuni științifice ce agită societatea” și că membrii ei vor contribui „la cultura științelor, la deșteptarea gustului științific și la răspîndirea luminilor în țara noastră”. Pentru Xenopol, „Arhiva” a constituit încă un mijloc de menținere și apărare a prestigiului universitar, științific și cultural al Iașului.

În „Arhiva” s-au publicat valoroase studii de gramatică a limbii române, studii de geologie, geografie, drept, medicină, dar mai ales, de istorie. În „Arhiva” s-au dezbătut problemele școlii, situația învățătorimii; au fost publicate, din inițiativa lui Xenopol, lucrările de cercetare monografică a satelor moldovenești precum și unele conferințe ținute de profesori și studenți în cadrul diferitelor cicluri inițiate de istoric și avînd ca titlu: „din nevoile poporului român”, „din nevoile orașelor”, „din nevoile sateanului român”, etc.

Încercarea lui Xenopol de a desluși și cu ajutorul „Arhivei” nevoile societății în care a trăit și pe care, ca istoric, se considera obligat să o slujească, merită toată prețuirea. Autor al unui Memoriu privitor la păstrarea întregimii culturale a Iașului, adresat Ministerului Instrucțiunii Publice în 1901, A. D. Xenopol — pe atunci rector al Universității ieșene

— manifesta, o dată în plus, grija sa de om de știință și cetățean față de dezvoltarea și prestigiul acestui oraș.

Profesorul A. D. Xenopol era preocupat de ținuta cursurilor sale care se distingueau prin spirit analitic, prin claritatea cu care exprima cele mai grele chestiuni precum și prin adâncimea cugetării. Așa cum își amintește unul din foștii săi studenți, în cursurile ținute de profesor la Universitatea ieșeană, „vorbirea care nu domina dintâi sala, dar se dovedea totuși foarte insinuantă în forma ei prietenoasă și dulce ca o șoaptă”, reușea prin a captiva auditoriul.

Ca profesor, A. D. Xenopol s-a interesat de studenți, de societățile lor științifice. Prin lecții, conferințe și studii, marele savant a învățat generații de studenți de la Facultatea de litere din Iași să înțeleagă că studierea istoriei este un mijloc de cercetare a vieții poporului, că poporul trebuie iubit nu numai din paginile lui glorioase, ci și din acelea de suferință și că a servi știința înseamnă a sluji patria.

Poate că una din cele mai durabile învățăminte pe care le-a lăsat Xenopol tuturor acelor care studiază problemele istorice este aceea că istoria e absolut necesară în practica construcției unei societăți. El era adînc convins că știința, în general și istoria, în special, constituie un mijloc de luptă pentru apărarea umanității, a culturii, și a moștenirii valoroase lăsate de generațiile trecute. Aceasta impune ca istoricul să înțeleagă ce este nou și folositor mersului înainte al societății, predarea urmînd să aibă o legătură necesară cu realitatea înconjurătoare. Ea trebuie să fie vie, caldă, cu un pronunțat caracter polemic.

Oamenii de cultură din țara noastră aduc un binemeritat omagiu savantului și cetățeanului A. D. Xenopol.

JANETA BENDITER

DIN LUPTA NAȚIONALĂ A ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA
ÎMPOTRIVA INSTITUIRII DUALISMULUI AUSTRO-UNGAR
(1866—1868)

DE

V. RUSSU

Între constantele istoriei poporului român, lupta pentru libertate ocupă un loc de prim ordin. Această luptă, purtată cu arma, cuvântul sau condeiul, nu a izvorit dintr-o tendință de hegemonie asupra altor popoare ci din aspirația legitimă de apărare a teritoriului și ființei naționale față de acei care, de-a lungul vremurilor, au încercat să ne subjuge sau anexeze.

În această uriașă efortare a poporului nostru, lupta românilor din Transilvania îndreptată împotriva dualismului austro-ungar se încadrează în mod organic și reprezintă o mărturie grăitoare a eforturilor depuse de generațiile anterioare pentru înfăptuirea României unitare și independente. Această luptă, izvorită din tendința de apărare a ființei naționale, impulsionată de dorința înfăptuirii aceluși celebru „noi vrem să ne unim cu Țara”, a îmbogățit tradițiile progresiste ale istoriei poporului român și a adus o contribuție esențială la realizarea unuia din dezideratele majore ale revoluției de la 1848, și anume, „mîntuirea de orice domnie străină prin unitatea națională”¹. Ea constituia, în esență, o replică dîrză și categorică față de tendințele acelor care, din interese înguste, dinastice sau de clasă, au încercat prin instituirea unui regim reacționar, să împiedice, sau cel puțin să întîrzie, înfăptuirea unui proces firesc și impus ca necesitate de mersul înainte al istoriei.

După cum se știe, dualismul austro-ungar, rezultat al crizelor succesive care au zguduit îmbătrînitul imperiu al habsburgilor, în perioada

¹ N. Bălcescu, *Mișcarea românilor din Ardeal la 1848*, în *Scriseri sociale*, ed. P. P. Panaitescu, Buc., 1947, p. 174.

cuprinsă între revoluția de la 1848 și catastrofa înfrângere de la Sadowa, constituie, în esență, o rezolvare antidemocratică a complicațiilor probleme ale monarhiei ceea ce conferă soluției adoptate un profund caracter reacționar².

Instaurarea noului regim, bazat pe alianța claselor dominante a celor două națiuni mai puternice, maghiară și austriacă³, alianță care s-a cimentat în perioada experiențelor constituționale a regimului liberal (1860—1867), probează, pînă la evidență, că fondatorii dualismului ru au avut în vedere, nici un moment, rezolvarea în spirit democratic a problemei centrale a imperiului, adică a problemei naționale. Dimpotrivă. Clasele dominante maghiare și austriece au încheiat compromisul de la 1867, întrucît au văzut în noul regim mijlocul cel mai potrivit pentru a-și realiza unele deziderate mai vechi, legate de dorința de a-și asigura hegemonia asupra naționalităților nemaghiare și negermene, care formau majoritatea populației imperiului⁴.

Ca urmare a acestui fapt, ascuțișul reacționar al dualismului a fost îndreptat în primul rînd împotriva naționalităților⁵, ceea ce a determinat, după cum era și firesc, o creștere sensibilă a luptei naționale a cehilor, slovacilor, croaților, românilor etc., care refuzau să accepte un regim ale cărui consecințe se dovedeau, de la început, deosebit de periculoase pentru păstrarea ființei lor naționale⁶. Compromisul de la 1867, care „trebuia să stabilească hegemonia austriacă și maghiară”⁷, reprezenta, în fond, o tendință anistorică deoarece încerca, prin mijloace violente, să întrerupă cursul dezvoltării celorlalte naționalități și, practic, să le desființeze prin germanizare sau maghiarizare.

Or, naționalitățile din imperiul habsburgic, ajunse la conștiința de sine, aveau interese proprii și țeluri, în perspectivă, cu totul contrarii celor urmărite de clasele conducătoare austro-ungare. Aceasta explică de ce ele au respins, de la început, cu indignare și hotărîre, regimul dualist⁸. Lupta împotriva dualismului, luptă care a început încă din perioada perfectării compromisului de la 1867 și a continuat, fără ră-

² P. Hanak, *Probleme der Krise des Dualismus am Ende des 19. Jahrhunderts*, în „*Studia Historica*”, 51, Budapest, 1961, p. 340, 342, 343, 347.

³ Jozsef Galántai, *Der österreich-ungarische Ausgleich und der ungarische Reichstag*, în „*Annales Univ. Scientiarum, Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae*”, seclio historica, tomos IX, 1967, p. 148.

⁴ *Ibidem*, p. 145, 148, 154.

⁵ Astfel, G. Bariț a subliniat că principala condiție pentru încheierea dualismului a fost aceea că „naționalitățile să fie trînite la perete”. George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, vol. III, Sibiu, 1891, p. 393.

⁶ Fran Zwitter, *Les problèmes nationaux dans la monarchie du Habsbourg*, Beograd, 1960, p. 103—112.

⁷ Jozsef Galántai, *op. cit.*, p. 154.

⁸ Fran Zwitter, *op. cit.*, p. 96—112; Henri Hauser ș.a., *Du libéralisme à l'impérialisme*, Paris, 1964, p. 91—92.

găz, pînă la 1918⁹, demonstrează cu prisosință că naționalitățile au refuzat să accepte acest regim, reacționar și opresiv, care nega altor popoare dreptul la existență națională proprie.

În cadrul valului de proteste și nemulțumiri, care a cuprins întregul imperiu, în perioada instituirii dualismului, lupta românilor din Transilvania ocupă un loc deosebit de important. Parte integrantă a luptei naționalităților din Austro-Ungaria, ea se încadrează, totodată, organic, în lupta întregului popor român pentru libertate. De aceea socotim necesar să precizăm, de la început, că lupta transilvănenilor împotriva dualismului nu poate fi concepută ca o chestiune de ordin local, provincial, sau ca o afacere internă a Austro-Ungariei. Pentru a-i putea surprinde mai bine semnificația și implicațiile interne și internaționale, lupta națională a românilor din Transilvania trebuie cercetată prin prisma intereselor și țelurilor întregii comunități românești, a întregii națiuni române, care era pe deplin constituită în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Transilvania, străvechi teritoriu românesc, denumită de unii istorici „inima elementului etnic românesc”¹⁰, care se bucura de o autonomie seculară, recunoscută prin tratate internaționale, a primit, prin încheierea dualismului, o lovitură de moarte¹¹. Marele Principat al Transilvaniei, în urma pactului austro-ungar din 1867, și-a pierdut autonomia multiseculară, ființa sa de stat¹² și toate drepturile dobîndite în perioada premergătoare¹³.

Schimbarea completă a regimului juridic și politic al Transilvaniei a creat o situație deosebit de grea pentru românii fostului Principat, care, împotriva voinței lor, au fost încorporați în statul maghiar. Folosindu-se de înfrîngerile militare ale Austriei, oamenii politici maghiari, în frunte cu F. Deák, au condiționat împăcarea cu habsburgii de totala sacrificare a autonomiei Transilvaniei¹⁴.

Consecințele cîștigului obținut de clasele dominante maghiare, în urma tranzacției încheiate cu Viena, au fost dezastruoase pentru românii din Transilvania. Încadrați, după concepția cercurilor condu-

⁹ Un istoric francez apreciază că „istoria Austro—Ungariei de după 1367 este aceea a revoltei naționalităților care își cereau drepturile lor istorice”. (Jacques Droz, *Histoire de l'Autriche*, Paris, 1954, p. 90).

¹⁰ I. Lupăș, *Transilvania „inima teritoriului etnic românesc”*, în „Studii istorice”, V, Sibiu—Cluj, 1945—1946, p. 45.

¹¹ Idem, *Dualismul austro-ungar. Consecințele lui pentru Croația și Transilvania*, loc. cit., p. 373.

¹² *Ibidem*; vezi și Teodor Botiș, *Monografia familiei Mocioni*, București, 1939, p. 141.

¹³ R. W. Seton—Watson, *Histoire des roumains*, Paris, 1937, p. 435.

¹⁴ I. Lupăș, *op. cit.*, în loc. cit., p. 373.

cătoare de la Pesta, în așa-numita națiune politică maghiară¹⁵, românilor li se refuza, de acum înainte, recunoașterea calității de naționalitate și, totodată, li se impunea limba maghiară drept limbă oficială a statului.

Situația creată Transilvaniei în acea perioadă oferă, dintre toate provinciile fostului imperiu habsburgic, elementele cele mai semnificative pentru înțelegerea caracteristicilor politicii promovate de reprezentanții „noii ordini”¹⁶. Așa, spre exemplu, cercurile conducătoare de la Pesta au încercat, prin diverse mijloace, începând cu cenzura riguroasă și legea electorală discriminatorie și terminând cu procesele și întemnițările, să împiedice dezvoltarea politico-națională a românilor din Transilvania al căror țel final, cunoscut de oficialitățile maghiare și austriece¹⁷, era desăvârșirea unității de stat. Ca urmare, dualismul s-a dovedit a fi, de la bun început, un obstacol pentru dezvoltarea politico-națională a românilor și, totodată, un pericol grav pentru existența lor națională.

Instituirea dualismului austro-ungar, deși i-a surprins într-o oarecare măsură pe românii din Transilvania¹⁸, a întâmpinat din partea acestora o dîrză rezistență. Conștienți că aveau de realizat, în perspectivă, țeluri cu totul contrarii celor urmărite de guvernanții de la Viena și Pesta, românii transilvăneni, deși puși în stare de inferioritate politică²⁰, nu au rămas de loc pasivi în fața noului regim. Urmărind apărarea ființei naționale, românii transilvăneni au refuzat să accepte dualismul și s-au ridicat la luptă hotărîtă împotriva politicii de asuprire națională promovată de cercurile conducătoare de la Pesta.

În vederea îndeplinirii acestor obiective, se impunea, cu necesitate, concentrarea tuturor forțelor sociale într-un front comun puternic, capabil să contracareze politica reacționară a noului regim și, în același timp, să impună cercurilor conducătoare acceptarea acelor reven-

¹⁵ În legătură cu această problemă, F. Deák, unul din fondatorii dualismului, a declarat în dieta de la Pesta, în aprilie 1867, că „în Ungaria există numai o singură națiune politică” și a negat deputaților sîrbi și români calitatea de reprezentanți ai naționalităților lor. După concepția eronată a lui Deák aceștia nu puteau reprezenta decît națiunea politică maghiară. De asemenea, socotim necesar să subliniem că în această problemă nu exista nici o deosebire de vederi între oamenii politici maghiari, Jozsef Galántai, *op. cit.*, în loc. cit., p. 149—150.

¹⁶ După unii cercetători ai perioadei dualismului „optsprezece provincii ale monarhiei rămăseră cu drepturile lor autonome și după introducerea dualismului (1867). Numai marele principat al Transilvaniei a fost tratat ca o țară cucerită cu arme”, cf. Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 141.

¹⁷ I. Lupas, *op. cit.*, p. 375.

¹⁸ Așa, spre exemplu, englezul Charles Boner subliniază, în amintirile sale referitoare la călătoria întreprinsă în Transilvania în anul 1865, că pe români „nimic nu-i atrage spre Apus, că toate speranțele lor sînt îndreptate spre Răsărit și toți nutresc în taina inimilor nădejdea”... Cf. I. Lupas, *Problema transilvană în timpul lui Cuza și Carol I*, București, 1946, p. 14.

¹⁹ Bibl. Acad., Fond George Barițiu, Corespondență, Mss. 1005, f. 266.

²⁰ George Barițiu, *Scrisori social-politice*, E. P., Buc., 1962, p. 199—202.

dicări, care prezentau un interes vital pentru dezvoltarea politico-națională a românilor din Transilvania. De aceea, conducătorii luptei naționale a românilor din Transilvania, au acordat o atenție deosebită, încă din primii ani ai dualismului, elaborării unui program care să corespundă intereselor și aspirațiilor întregii comunități românești, adică întregii națiuni.

În cadrul acestui program, care în linii mari cuprindea o parte din revendicările principale ale revoluției de la 1848, redobândirea autonomiei Transilvaniei va ocupa, după cum vom încerca să arătăm, un loc de prim ordin.

În comunicarea de față, fără a avea pretenția să epuizăm problema, ne propunem să stăruim, pe baza documentelor editate și inedite, asupra locului pe care îl ocupă această revendicare în lupta națională a românilor din Transilvania în perioada instituirii și organizării dualismului austro-ungar. Ne propunem să ne oprim mai mult asupra acestui moment, deoarece considerăm — și faptele istorice îndreptătesc această idee — că perioada cuprinsă între anii 1866—1868 ocupă un loc deosebit de important în lupta pentru libertate națională a românilor de pe ambii versanți ai Carpaților.

De asemenea, cercetarea atentă a acestei perioade, care încă nu a făcut obiectul unei lucrări speciale, se impune cu necesitate pentru o mai bună înțelegere a sensului revendicării autonomiei Transilvaniei, a caracterului metodelor de luptă utilizate pentru redobândirea ei și, în același timp, pentru reliefaarea importanței acestei revendicări.

Așa după cum am mai menționat, instaurarea dualismului austro-ungar și politica de oprire națională promovată de guvernul de la Pesta²¹ a avut darul să ridice la luptă, împotriva noului regim, întreaga populație românească din Transilvania²². Conducerea luptei împotriva dualismului i-a revenit, în condițiile istorice de atunci, burgheziei române din Transilvania. Reprezentanții acestei clase, înțelegând comandamentele epocii, au depus eforturi laudabile pentru folosirea tuturor mijloacelor posibile în limitele permise de un regim opresiv, în vederea apărării drepturilor naționale ale românilor.

Presa²³, tribuna parlamentară²⁴, petițiile, memoriile²⁵, călătoriile în străinătate pentru studierea problemei naționale²⁶, societățile cultu-

²¹ Teodor Păcățianu, *Cartea de aur*, vol. IV, Sibiu, 1906, p. 144, 168, 198—199; „Federațiunea”, I, nr. 51 din 3/5 aprilie 1868, p. 197; „Transilvania”, XI, 1878, p. 257, 259.

²² I. Lupas, *op. cit.*, p. 28.

²³ Idem, *Contribuții la istoria ziaristicii române ardeleni*, Sibiu, 1926, p. 22—23.

²⁴ Teodor V. Păcățianu, *op. cit.*

²⁵ Bibl. Acad., Fond George Barițiu, Corespondență, Mss. 975, f. 311—314; „Federațiunea”, I, nr. 157 din 26 octombrie/7 noiembrie 1868, p. 619—620.

²⁶ Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 112.

rale, adunările comitatense²⁷ etc. sînt numai cîteva din mijloacele folosite pentru manifestarea dezacordului românilor față de tranzația încheiată între Viena și Pesta, în detrimentul drepturilor și libertăților naționalităților.

Înainte de a trece la analiza conținutului și caracterului luptei naționale din anii 1866—1868, socotim necesar să ne oprim puțin asupra metodelor de luptă pe care le-a folosit burghezia română în perioada care face obiectul preocupărilor noastre. Problema, după cum era și firesc, a preocupat istoriografia noastră contemporană, care a adus, și în acest domeniu, contribuții interesante și competente. Astfel, în lucrările de sinteză²⁸ sau în articolele de specialitate²⁹, apărute în ultimii ani, s-au stabilit unele concluzii interesante în legătură cu efectul și perspectivele luptei naționale a românilor din Transilvania.

În stadiul actual al cercetărilor, fără a diminua prin nimic valoarea lucrărilor menționate se impune, credem, revizuirea unor concluzii referitoare la căile de luptă împotriva dualismului austro-ungar. Așa, de exemplu, avîndu-se în vedere numai situația internă din Transilvania, s-au adus critici, în parte justificate, metodelor de luptă legale adoptate de burghezia românească subliniindu-se, între altele, lipsa lor de eficacitate³⁰. De asemenea, pornindu-se de la același criteriu, grupările politice existente în sinul burgheziei transilvănene au fost criticate pentru faptul că nu au cerut, pe cale revoluționară, autodeterminarea, pînă la despărțire de stat³¹.

Într-adevăr, teoretic, revendicarea autodeterminării pînă la despărțirea de stat și unirea Transilvaniei cu România, ar fi fost soluția ideală luptei naționale. Dar, în explicarea căii de luptă adoptată de burghezia română din Transilvania nu putem să pornim de la dorința contemporană, de la ceea ce am fi dorit noi să se întîmple, ci trebuie să facem aprecieri în funcție de factorii interni și externi care au condiționat adoptarea unei anumite tactici de luptă.

Astfel, este îndeobște cunoscut că, în perioada instituirii și organizării dualismului, guvernul de la Pesta s-a folosit de orice mijloace

²⁷ Bibl. Acad., Fond. George Baritiu, Corespondență, Mss. 975, f. 394—395, 373—377; Arh. St. Cluj, Fondul Comitatului Cluj, Procese verbale de ședințe, anul 1867, „Federațiunea”, I, nr. 4/16 februarie 1868, p. 70.

²⁸ *Istoria României*, vol. IV. Ed. Acad. R.P.R., Buc., 1964, p. 671, 676; *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, Ed. Acad. R.P.R., Buc., 1961.

²⁹ S. Retegan, *Atitudinea burgheziei române din Transilvania față de dieta de la Cluj din 1865*, în „St. Univ. Babeș-Bolyai”, s. Historia, fasc. 2/1966; Idem, *Pronunciamentul de la Blaj*, în „An. Inst. de ist. din Cluj”, IX, 1966; B. Surduc, *Conferința națională de la Mercurea (1869)*, în „An. Inst. de ist. din Cluj”, VIII, 1965.

³⁰ *Istoria României*, vol. IV, Ed. Acad. R.P.R., Buc., 1964, p. 671; S. Retegan, *Pronunciamentul de la Blaj*, în loc. cit., p. 128.

³¹ *Ibidem*, p. 676; *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, Ed. Acad. R.P.R., Buc., 1961, p. 239; S. Retegan, *op. cit.*, p. 134; Silvia Goga, *Din publicistica militantă transilvăneană: Orientul latin*, în „St. Univ. Babeș-Bolyai Cluj”, Philologia, fasc. 1, 1966, p. 26.

pentru a limita la maximum posibilitățile de afirmare, pe plan politic, a românilor din Transilvania. Restricțiile electorale, cenzura severă, interzicerea adunărilor naționale, supravegherea atentă a activității conducătorilor luptei naționale, demiterea funcționarilor români etc. sînt numai cîteva aspecte care probează caracteristicile noului regim opresiv instaurat în Transilvania de cercurile conducătoare de la Pesta³².

Mai mult decît atît, conjunctura internațională era cu totul defavorabilă pentru declanșarea unei mișcări revoluționare care să ducă, în ultimă instanță, la unirea Transilvaniei cu România. O mișcare revoluționară, într-o zonă unde se încrucișau atîtea interese, nu putea lăsa indiferentă nici una din puterile europene. Or, este cunoscut că în deceniul al VII-lea al secolului trecut, marile state europene, în care predomina spiritul conservator, nu simpatizau cu mișcările revoluționare în general și, în special, cu acele care ar fi dus la modificarea hărții politice a Europei. Cu toate contradicțiile dintre ele, marile puteri europene și-au dat mîna, în această perioadă, ori de cîte ori s-a pus problema împiedicării izbucnirii sau generalizării unei mișcări revoluționare. Cazul insurecției cretane este semnificativ pentru ilustrarea acestei idei³³.

Referitor la poziția acestor puteri față de lupta națională a românilor, socotim util să menționăm unanimitatea cabinetelor europene în ceea ce privește presiunile diplomatice exercitate asupra lui Carol I pentru renunțarea la colaborarea cu liberalii radicali, partizani, în această perioadă, ai cuceririi independenței³⁴. Ca urmare a acestor presiuni, guvernul liberal radical a trebuit să-și prezinte demisia.

În afară de aceasta, trebuie să avem în vedere și faptul că existența statului național român, creat la 1859, a contribuit, într-o largă măsură, la adoptarea căii legale de luptă. Românii din Transilvania, în planurile lor de viitor, acordau un loc deosebit de important tinărului stat de peste Carpați, căruia credeau că, în condițiile de atunci, trebuia să-i revină rolul principal în această luptă comună. De aceea, ei au evitat, cu prudență, orice acțiune prematură care ar fi putut aduce prejudicii Transilvaniei și statului național român în a cărui menținere imperiile vecine nu erau de loc interesate³⁵.

³² Eugen Brote, *Un memoriu politic. Chestiunea română în Transilvania și Ungaria*, Buc., 1895, p. 78; George Barițiu, *Părți alese*, vol. III, Sibiu, 1891, p. 402—404; Teodor V. Păcățianu, *op. cit.*, p. 198—200; 161—168, 140—141; „Federațiunea”, I, nr. 11 din 3/15 aprilie 1868, p. 197; *ibidem*, nr. 158, din 29 octombrie/10 noiembrie 1868, p. 623—624.

³³ A. Дж. П. Тэйлор, *Борьба за господству в Европе. 1848—1918*, Москва 1958, p. 200—220.

³⁴ Vasile Maciu, *Comment la Roumanie a conquis son indépendance*, în, „Revue roumaine d'histoire”, nr. 3/1965, p. 526—527; Fran Zwitter, *op. cit.*, p. 106.

³⁵ Paul Henry, *L'abdication du prince Cuza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, 1930, p. 54—57.

Cercetarea atentă a condițiilor interne și externe — aici ne-am limitat la menționarea citorva elemente — explică de ce conducătorii luptei naționale a românilor din Transilvania, care erau buni conducători ai epocii lor, nu au căutat să declanșeze o revoluție, deși păreri în acest sens au existat³⁶, ci s-au „limitat” la adoptarea tacticii luptei legale.

Dar aceasta nu înseamnă că lupta lor a fost stearpă, infructuoasă și lipsită de perspectivă. Lupta românilor împotriva dualismului a fost constantă, continuă, ea s-a dus zi de zi, în toate domeniile, pe toate planurile, pentru apărarea ființei naționale, pentru ridicarea materială și spirituală a românilor la nivelul cerințelor veacului și, în același timp, pentru pregătirea condițiilor necesare realizării dezideratului național de perspectivă. În concepția românilor din Transilvania, concepție împărtășită în parte și peste Carpați, desăvârșirea unității de stat, în condițiile istorice de atunci, nu se putea realiza decât treptat, prin cucerirea prealabilă a unor drepturi care să permită mai devreme sau mai târziu, această realizare. Așa se explică de ce, în anii 1866—1868, ca de altfel și în deceniile următoare, elementul caracteristic al luptei naționale îl constituie efortul depus pentru redobândirea autonomiei Transilvaniei, apreciată de un contemporan, Grigorie Silașii, într-o scrisoare trimisă lui G. Barițiu, la 7 martie 1867 din Viena, drept „punctulu archimedicu alu româniloru”³⁷.

Încorporarea forțată a Transilvaniei la Ungaria³⁸ nu însemna numai o încălcare a tratatelor internaționale³⁹, ci reprezenta, în același timp, un act cu grave consecințe pentru dezvoltarea, în toate domeniile, a populației românești. Conducătorii luptei naționale aveau convingerea că dezideratele economice, politice și culturale erau mai greu—uneori imposibil — de realizat în cadrul Ungariei decât acela al Transilvaniei autonome. Adăugînd la aceasta faptul că o Transilvanie autonomă, într-o conjunctură favorabilă, putea fi mai ușor unită cu Țara, vom înțelege de ce conducătorii luptei naționale puneau mai presus de orice reformă menținerea acestei autonomii. În același timp, trebuie să subliniem că lupta pentru autonomie se înscrie pe linia progresului istoric întrucît ea coincidea cu eforturile depuse de burghezia românească pentru ridicarea Transilvaniei la nivelul cerințelor veacului. Or, dezvoltarea pe cale capitalistă a Transilvaniei urma să ducă, după cum era și firesc, la întărirea economică și politică a burgheziei ro-

³⁶ Așa, spre exemplu, Grigorie Silașii, într-o scrisoare trimisă din Viena lui George Barițiu, la 30 ianuarie 1867, îl sonda pe acesta în ceea ce privește oportunitatea unui nou 48. Astfel, autorul scrisorii îl întreba pe Barițiu dacă „n-ar fi bine se mai faceți după acesta (petiția din decembrie 1866 — n.n.) unu pașiu încă și mai solidariu? Dar cîndu lucrulu ar merge totuși spre reu, ore atunci unui protestu importantu à la 1848 n-ar fi cu scopu?” Bibl. Acad., Fond G. Barițiu, Corespondență, Mss. 1002, f. 176.

³⁷ *Ibidem*, f. 180.

³⁸ Teodor V. Păcățianu, *op. cit.*, p. 13, 139.

³⁹ Al. G. Djuvara, *Lupta națională. Români și unguri*, Buc., 1895, p. 81—83.

mânești, ceea ce ar fi creat noi forme și mijloace pentru purtarea cu succes a luptei pentru eliberarea națională.

Lupta cunoaște o dezvoltare continuă de la sfârșitul anului 1866 pînă la pronunțamentul de la Blaj. Prima mare manifestare din cadrul acestei lupte, care nu va cunoaște răgaz, este legată de „protestul cel mare”, adică de petiția celor 1493 de transilvăneni prezentată la 31 decembrie 1866 împăratului de la Viena⁴⁰.

În jurul acestui document, istoriografia noastră, veche și nouă, a purtat numeroase discuții. Majoritatea istoricilor care au studiat problema, de la N. Iorga pînă în zilele noastre, imputînd tonul moderat al memoriului sau lipsa sa de eficacitate pentru acel moment, au criticat, mai mult sau mai puțin aspru, acțiunea întreprinsă în decembrie 1866⁴¹.

Aceste aprecieri, bazate în cea mai mare parte pe analiza formulelor de politețe din documentul menționat, nu ne par — în stadiul actual al cercetărilor — întrutotul justificate. Astfel, petiția din decembrie 1866, expozeu al drepturilor constituționale și apel emoționant în favoarea personalității Transilvaniei⁴², reprezintă, în esență, primul protest important îndreptat împotriva politicii de încorporare forțată a Marelui Principat la Ungaria.

De asemenea, petiția celor 1493 a fost aprobată și sprijinită de majoritatea românilor din Transilvania, care au aderat, fără șovăială, la ideile și revendicările cuprinse în acest document⁴³. Pînă la apariția pronunțamentului de la Blaj și a programelor partidelor politice, create în 1869, românii transilvăneni s-au condus în lupta lor împotriva dualismului după ideile exprimate în memoriul din decembrie 1866. Acest document, publicat și în presa străină⁴⁴, a jucat, pînă în 1868, rolul de îndreptar în lupta națională. După ideile cuprinse în el s-au orientat, în activitatea lor, deputații români din dieta de la Pesta, reprezentanții românilor din adunările comitatense, corespondenții presei românești sau tineretul care a aderat cu entuziasm la lupta pentru autonomia Transilvaniei⁴⁵. De asemenea, ideile cuprinse în documen-

⁴⁰ Din *istoria Transilvaniei*, II, Ed. Acad. R.P.R., Buc., 1961, p. 184; Eugen Brote, *op. cit.*, p. 67—68.

⁴¹ v. N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, Buc., 1915, p. 227; Ion Lupăș, *Mitropolitul Andreiu baron de Saguna*, Sibiu, 1909, p. 284—285; Vasile Netea, *George Barițiu*, Ed. șt., Buc., 1967, p. 263; S. Retegan, *Pronunțamentul de la Blaj*, în *An. Inst. de ist. Cluj*, IX/1966, p. 263.

⁴² R. W. Seton-Watson, *op. cit.*, p. 436.

⁴³ Bibl. Acad., Fond G. Barițiu, *Correspondență*, Mss. 1002, f. 178; ibidem, Mss. 993, f. 238—239; „Gazeta Transilvaniei”, XXX, nr. 11, din 8/20 februarie 1867, p. 43.

⁴⁴ Ibidem, Mss. 1002, f. 174.

⁴⁵ Ibidem, Mss. 997, f. 90; Arh. Ist. a Inst. de ist. Cluj, Fond G. Barițiu, doc. 249 și 359.

tul citat au fost dezvoltate ulterior într-o serie de memorii destinate străinătății, în care, pe lângă idei, s-au utilizat pasaje întregi ⁴⁶.

Autorii petiției din decembrie 1866, făcând o analiză judicioasă a trecutului Transilvaniei, au cerut împăratului de la Viena să respecte autonomia Principatului și să refuze sancționarea uniunii proclamată de o dietă străină de interesele majorității populației ⁴⁷.

Pentru a se demonstra dreptul Transilvaniei la autonomie, s-au invocat o serie de tratate internaționale, care atestau că acest principat a fost recunoscut drept o unitate teritorial-politică de sine stătătoare, cu o conducere și administrație proprie. În virtutea acestor argumente, de ordin istoric și juridic, autorii memoriului susțineau imposibilitatea desființării autonomiei Transilvaniei întrucât aceasta ar fi contravenit flagrant drepturilor cîștigate ale principatului și, în același timp, s-ar fi procedat la încălcarea flagrantă a normelor dreptului internațional ⁴⁸. Din punct de vedere al dreptului, argumentul era perfect valabil deoarece, teoretic, împăratul de la Viena nu putea ceda Ungariei o Transilvanie autonomă, ale cărei drepturi nu puteau fi încălcate de nimeni ⁴⁹.

Căutînd să convingă curtea de la Viena de necesitatea păstrării autonomiei, autorii petiției s-au străduit să demonstreze că incorporarea la Ungaria ar avea consecințe dezastruoase pentru dezvoltarea viitoare a Transilvaniei ⁵⁰. Ruina principatului nu putea fi evitată, se susținea în acest document, decît prin respectarea autonomiei și redeschiderea dietei Transilvaniei pe baza legii electorale din anul 1864 ⁵¹. Această revendicare nu este întimplătoare, întrucît redeschiderea dietei pe baza legii electorale din 1864, ar fi asigurat superioritatea numerică a românilor și, implicit, trecerea lor pe primul plan în viața politică a Transilvaniei.

Conștienți de drepturile lor, încrezători în viitor, românii din Transilvania s-au declarat categoric împotriva tranzacțiilor dintre Viena și Pesta, care aveau drept obiectiv final incorporarea forțată a acestei provincii la Ungaria. Astfel, curtea de la Viena era informată că românii, dornici să-și păstreze drepturile și naționalitatea, nu vor colabora niciodată cu partizanii dualismului care urmăreau „a prepara prin toate mijloacele posibile totala disoluțiune sau desființare a națiunii românești” ⁵².

Petiția din decembrie 1866 care a stîrnit senzație la Viena ⁵³ și a provocat nemulțumire la Pesta, cuprindea, în esență, principalele reven-

⁴⁶ Bibl. Acad., Mss. 975, f. 311—314; „Federațiunea”, I, nr. 157 din 25 octombrie/7 noiembrie 1868, p. 619—620.

⁴⁷ Eugen Brote, *op. cit.*, anexe, p. 102.

⁴⁸ *Ibidem*, 106.

⁴⁹ Al. G. Djuvara, *op. cit.*, p. 81—83.

⁵⁰ Eugen Brote, *op. cit.*, anexe, p. 104.

⁵¹ *Ibidem*, p. 104, 105.

⁵² *Ibidem*, p. 102—103.

⁵³ Bibl. Acad., Fond G. Barițiu, Corespondență, Mss. 1002, f. 170; George Barițiu, *Părți alese*, III, Sibiu, 1890, p. 434—435.

dicări — autonomia, casarea uniunii, dietă proprie etc., — care vor fi susținute și apărate, cu multă abnegație, de toți participanții la lupta împotriva dualismului.

În anii 1867—1868, lupta românilor din Transilvania împotriva instituirii dualismului a cunoscut o deosebită amploare. Lupta pentru redobândirea autonomiei Transilvaniei va strânge în jurul curentului condus de George Barițiu și Ioan Rațiu, cele mai înaintate elemente din rîndurile românilor care neprecupețind nici un efort vor folosi toate mijloacele „îngăduite” pentru obținerea acestui deziderat.

În această perioadă, George Barițiu devine conducătorul nedeclarat dar necontestat al luptei naționale. Astfel, exprimînd năzuințele și voința întregului tineret român⁵⁴, studenții români de la Viena și Pesta apreciîndu-i activitatea îl încredințează despre hotărîrea lor de a-l urma pînă la victoria deplină a cauzei drepte a Transilvaniei. Omul care și-a închinat întreaga viață pentru „a vedé națiunea noastră în posesiunea tuturor drepturilor” era apreciat drept cel mai fidel interpret al năzuințelor și speranțelor tuturor românilor din Transilvania⁵⁵.

Mai mult, Barițiu, care a întreținut o vastă corespondență, era informat de toate acțiunile care se inițiau, era consultat în privința căilor de luptă, mai ales de acei tineri care, în avîntul caracteristic vîrstei, ar fi dorit, pentru apărarea și onoarea neamului, acțiuni mai îndrăznețe, ba chiar dezlănțuirea unui nou 48⁵⁶. Dar, nu numai tinerii, ci și alți participanți la lupta împotriva dualismului, cum ar fi deputații din dieta de la Pesta, îl informau de activitatea lor⁵⁷, de acțiunile pe care le inițiau și îl țineau la curent cu atitudinea guvernului maghiar în ceea ce privește lupta națională a românilor⁵⁸.

Supravegheat îndeaproape de autorități, ceea ce îi stingherea mult activitatea, George Barițiu a căutat să folosească corespondența privată pentru a-și populariza ideile și, în special, pentru a întreține și întări credința în dreptatea cauzei naționale. Așa, spre exemplu, într-o scrisoare din 15 mai 1867, trimisă la 38 de colaboratori ai „Gazetei Transilvaniei”, Barițiu combate acuzațiile nefondate ale presei dualiste, potrivit cărora apărătorii autonomiei Transilvaniei nu ar fi decît „o clică de reacționari a sistemului cădîute”⁵⁹.

Partizan al principiului naționalității, adept convins al autonomiei Transilvaniei, Barițiu își asigura colaboratorii că numai cel care luptă pentru această idee „este unu adevăratu apostolu a fericirii și prosperității poporului său, și este adevăratulu patriotu”⁶⁰.

⁵⁴ George Barițiu, *op. cit.*, p. 439.

⁵⁵ Arh. ist. a Inst. de ist. Cluj, Fond G. Barițiu, doc. 249—359.

⁵⁶ Bibl. Acad., Fond G. Barițiu, Corespondență, Mss. 1002, f. 176, 178, 180—181.

⁵⁷ Ibidem, Mss. 997, f. 43—44.

⁵⁸ Ibidem, Mss. 1001, f. 36—37, 39—42.

⁵⁹ Arh. ist. a Inst. de ist. Cluj, Fond G. Barițiu, doc. 238.

⁶⁰ Ibidem.

Lupta pentru autonomia Transilvaniei nu poate fi limitată însă numai la activitatea desfășurată de George Barițiu sau apropiații săi. Iea nu s-a mărginit, după cum aprecia N. Iorga, numai la activitatea desfășurată de virfurile intelectualității românești⁶¹, ci a frământat, în anii 1867—1868, toate comitatele din Transilvania.

Astfel, într-o serie de memorii trimise împăratului de la Viena sau prezentate în adunările comitatense și în cele ale consiliilor municipale, reprezentanții românilor din diferite comitate s-au pronunțat categoric pentru asigurarea drepturilor naționale în cadrul unei Transilvanii autonome.

Așa, spre exemplu, în petițiile trimise la Viena din partea dolbičenilor și a românilor din Dej, în iulie 1868, se cerea, invocându-se argumente istorice și juridice, autonomia Transilvaniei, garantarea existenței naționale a românilor și casarea legilor votate „de noi fără noi”⁶². Cereri similare întâlnim și în alte memorii trimise împăratului Franz Joseph, cum ar fi cel al comitatului districtual Făgăraș, din 7 august 1867⁶³, sau cel al românilor din comitatul Turda din același an⁶⁴.

În afară de aceasta, politica promovată de partizanii dualismului, în ceea ce privește impunerea limbii maghiare în afacerile publice ale tuturor comitatelor, a dat naștere, în această perioadă, la numeroase acțiuni protestatare. Referitor la această problemă, menționăm, între altele, acțiunea inițiată de românii din Zarand care, într-o circulară trimisă tuturor comitatelor, în iulie—august 1867, propuneau să se ceară guvernului de la Pesta redactarea tuturor actelor publice în limba română⁶⁵.

Pe această linie se înscrie și respingerea propunerii făcute, în același an, de către comitatul Zemplin. Astfel, conducătorii acestui comitat au inițiat, pe calea unei note circulare, o acțiune menită să cîștige adeziunea tuturor comitatelor în favoarea folosirii exclusiv a limbii maghiare în toate domeniile de activitate. Inițiatorii propunerii se bazau — atunci cînd emiteau pretenția utilizării unei singure limbi în toate comitatele — pe teoria neștiințifică a statului maghiar pur și a națiunii politice maghiare unitare. Românii din diferite comitate, Zarand, Făgăraș, Cluj, etc., au respins propunerea Zemplinului, invocînd în sprijinul poziției lor autonomia Transilvaniei și dreptul popoarelor la existență națională proprie⁶⁶.

⁶¹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 221.

⁶² Bibl. Acad., Fond G. Barițiu, Correspondență, Mss. 975, f. 394—395, 373—3377.

⁶³ „Gazeta Transilvaniei”, XXX, nr. 61 din 6/18 august 1867, p. 241.

⁶⁴ Ibidem, nr. 62, din 9/31 august 1867, p. 245—246.

⁶⁵ Ibidem, nr. 57, din 23 iulie/4 august 1867, p. 225.

⁶⁶ „Federațiunea”, I, nr. 49 din 27 martie/8 aprilie 1868, p. 191; ibidem, nr. 78 din 23 mai/4 iunie 1868, p. 306—307; ibidem nr. 15 din 28 ianuarie/9 februarie 1868, p. 55.

Astfel, românii din Comitatul Zarand, spre exemplu, au respins propunerea Zemplinului, subliniind, pe baza dreptului natural al popoarelor la existență și progres, că nici „o națiune, nu e în dreptu a domni asupra altoru popoare și cu atita mai puțin potu fi în dreptu de a le impune limba”⁶⁷.

O acțiune de mare amploare în favoarea autonomiei Transilvaniei a fost ocazionată, în primăvara și vara anului 1867, de vizita comisarului imperial Emanuel Péchy. Contele Péchy a fost trimis în Transilvania, cu împuterniciri speciale, pentru a sonda, între altele, sentimentele românilor în problema uniunii Transilvaniei la Ungaria⁶⁸.

În cursul vizitei întreprinse în Transilvania, comisarul Péchy a fost întâmpinat, la Brașov, Turda, Sibiu, Blaj, Făgăraș, Detunata etc., de mii de români aparținând tuturor categoriilor sociale. Cu acest prilej, în toate localitățile, românii au prezentat memorii bine documentate, în care se pronunțau categoric pentru autonomia Transilvaniei. Semnificativ ni se pare faptul că, pretutindeni, comisarul imperial a întâlnit aceleași revendicări, ceea ce dovedește, cu prisosință, unitatea de vederi în problemele fundamentale ale luptei naționale.

Așa, spre exemplu, brașovenii, într-un amplu memoriu din 31 mai 1867, exprimându-și dezacordul față de compromisul austro-ungar, subliniau tranșant că „națiunea românească nu poate fi scăpată din totala sa apunere prin nici o legislatură din lume, decitu numai prin a sa”⁶⁹. În final, pe baza unei analize amănunțite a situației economice dezastruoase din Transilvania, brașovenii îi cereau lui Péchy să sprijine „din toate puterile autonomia nestirbită a acestui mare Principatu, cum și redeschiderea dietei sale pe temeiul legii electorale din 1864”⁷⁰.

Cereri similare au fost prezentate și în alte localități vizitate de contele Péchy⁷¹. La Turda, spre exemplu, românii conduși de I. Rațiu, l-au întâmpinat pe comisarul Péchy îmbrăcați în costume naționale, în frunte cu flamura națională pe care scria „autonomie și independență Transilvaniei”⁷². Cu acest prilej, I. Rațiu, în discursul de întâmpinare, exprimând dorința tuturor românilor, a declarat categoric că „națiunea românească cere... ca să se restaure autonomia Transilvaniei”⁷³.

Manifestațiile organizate cu prilejul vizitei comisarului Péchy au surprins și nemulțumit cercurile dualiste dar au dovedit că lupta pentru autonomie depășise cu mult sfera virfurilor intelectualității, fiind îmbrățișată de păturile cele mai largi ale populației.

⁶⁷ Ibidem, nr. 19 din 4/16 februarie 1868, p. 70.

⁶⁸ George Barițiu, *op. cit.*, p. 405—407.

⁶⁹ Bibl. Acad., Fond G. Barițiu, Corespondență, Mss. 975, f. 307.

⁷⁰ Ibidem, f. 308.

⁷¹ Ibidem, Mss. 992, f. 49; „Gazeta Transilvaniei”, XXX, nr. 40, din 24 mai/5 iunie 1867, p. 157—158; ibidem, nr. 41 din 28 mai/9 iunie 1867, p. 161—162; v. și George Barițiu, *op. cit.*, p. 407—409.

⁷² Ibidem, Mss. 1005, f. 295.

⁷³ Ibidem, Mss. 1002, f. 185.

Reprezentanții dualismului, care erau animați numai de dorința instaurării hegemoniei clasei conducătoare maghiare asupra celorlalte naționalități⁷⁴, nici nu au vrut să audă de revendicările românilor din Transilvania. În același timp, oamenii politici maghiari, conducându-se după teoria anistorică a națiunii politice unitare, au considerat revendicările românilor drept atentate împotriva integrității statului ungar și au recurs la amenințări și represiuni pentru a înăbuși lupta națională a transilvănenilor. Așa, spre exemplu, comisarul Péchy a refuzat să primească revendicările românilor și a declarat că orice rezistență împotriva dualismului „o va ști sugruma în embrione tocma și cu meșul lăce fizice”⁷⁵.

În afară de aceasta, comisarul imperial, denaturând intenționat realitatea, a informat guvernul de la Pesta că în Transilvania, chipurile, numai mitropolitul Șuluțiu, împreună cu doi-trei acoliți, s-ar fi pronunțat pentru autonomie și împotriva uniunii. Ca urmare, guvernul maghiar a încercat să-l înlăture pe mitropolit, sperînd să dea, pe această cale, o lovitură puternică luptei naționale⁷⁶.

Încercarea nu a reușit. Guvernul, interpelat energic de Al. Roman, în ședința dietei din 25 iunie 1867⁷⁷ și de teama izbucnirii unor mișcări revoluționare în Transilvania⁷⁸, a renunțat la tentativa sa de a-l înlătura din scaun pe Al. Șterca—Șuluțiu.

Analizînd lupta pentru autonomia Transilvaniei, în anii 1866—1868, nu putem face abstracție de activitatea desfășurată de deputații români care au luat parte la lucrările dietei de la Pesta. Reduși ca număr, supuși unui tratament umilitor din partea majorității care nu admitea nici măcar titlul de deputat al Ardealului și îi excludea pe cei care nu cunoșteau limba maghiară⁷⁹, deputații români din Transilvania sau din Comitetele din vest au depus eforturi lăudabile pentru apărarea autonomiei Transilvaniei considerată drept condiție esențială pentru menținerea ființei naționale⁸⁰.

În cadrul dietei de la Pesta, deputații români, cum ar fi Ilie Măcelariu, Iosif Hodoș, Alexandru Roman ș.a., s-au străduit să demonstreze, în ciuda manevrelor majorității⁸¹, dreptul incontestabil al Transilvaniei la autonomie și independență legislativă. Astfel, pentru a nu da decît acest exemplu, Ilie Măcelariu, în ședința dietei din 24 noiembrie 1868, pe baza argumentelor istorice și de drept internațional, a precizat că Transilvania „s-a bucurat pururea de guvernămint și legislațiune

⁷⁴ Jozsef Galántai, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 149.

⁷⁵ Bibl. Acad. Fond. G. Barițiu, Corespondență, Mss. 975, f. 313.

⁷⁶ Ibidem, Mss. 1001, f. 30.

⁷⁷ Teodor V. Păcățianu, *op. cit.*, p. 188—189.

⁷⁸ Bibl. Acad., Fond G. Barițiu, Corespondență, Mss. 1001, f. 31.

⁷⁹ Teodor V. Păcățianu, *op. cit.*, p. 144, 167—168.

⁸⁰ „Albina”, III, nr. 122 din 28 noiembrie/10 decembrie 1868.

⁸¹ Teodor V. Păcățianu, *op. cit.*, p. 820, 823.

autonomă, separată”⁸². În virtutea acestei credințe, deputatul român considera drept nul și neavenit votul dietei din Cluj în ceea ce privește încorporarea principatului la Ungaria⁸³.

Atitudinea lui Ilie Măcelariu nu a fost singulară. Pe aceleași poziții s-au situat și ceilalți deputați români din Transilvania⁸⁴.

Inițial, participarea deputaților ardeleni în dieta de la Pesta a fost violent criticată. S-au răspândit chiar foi volante în care se condamna, în termeni foarte aspri, prezența acestor deputați în dieta ungară⁸⁵.

În numele autonomiei Transilvaniei, participanții la lucrările dietei pestane nu au fost recunoscuți drept reprezentanți ai intereselor națiunii române. Aceasta sublinia mai puternic refuzul românilor de a accepta autoritatea legilor adoptate fără consultarea voinței lor, de a accepta compromisul de la 1867. Așa se explică de ce, în unele materiale de epocă, participanții la dietă au fost calificați chiar trădători ai intereselor naționale⁸⁶.

Această problemă necesită, credem, unele explicații. De o trădare a intereselor naționale nu poate fi vorba. La timpul său, George Barițiu, bun cunoscător al epocii, a precizat, în istoria sa, că „n-au fostu niciunu tradatoriu între români”⁸⁷. Deputații, care au participat la Pesta, au crezut, la început, în declarațiile liberale ale unora dintre conducătorii maghiarilor⁸⁸ și, în virtutea acestei convingeri, s-au așteptat la o rezolvare democratică a problemei naționale⁸⁹.

Pentru a dovedi că lucrurile stau așa, socotim util să facem apel la explicațiile date de Ilie Măcelariu, unul din cei mai activi apărători ai cauzei naționale. Acesta, informându-l, în martie 1867, pe George Barițiu despre activitatea sa parlamentară își motiva prezența la Pesta prin aceea că a „speratu încă odată, că națiunea română are de așteptat vreun feliu de libertate de la Pesta”⁹⁰.

Această conduită s-a dovedit în curînd iluzorie. Încercarea lui Ilie Măcelariu de a vorbi în românește, încercare care a stîrnit o adevărată furtună în dietă⁹¹ și era să-l coste chiar viața pe îndrăznețul orator⁹², este elocventă pentru „democratismul” claselor conducătoare din Ungaria. *Experiența parlamentară din anii 1866—1868* a demonstrat, pînă la evidență, că românii din Transilvania nu aveau nimic de

⁸² *Ibidem*, 463.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ *Ibidem*, 49—52, 53, 149—150, 825, 834.

⁸⁵ Bibl. Acad., Fond G. Barițiu, Corespondență, Mss. 975, f. 392, Vezi Bujor Surdu, *op. cit.*, anexa I, p. 206—207.

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ George Barițiu, *op. cit.*, p. 436.

⁸⁸ Eugen Brote, *op. cit.*, p. 67.

⁸⁹ I. Pușcariu, *Notițe despre întîmplările contemporane*, Sibiu, 1913, p. 117.

⁹⁰ Bibl. Acad., Fond G. Barițiu, Corespondență, Mss. 997, f. 43.

⁹¹ Teodor V. Păcățianu, *op. cit.*, p. 140—141.

⁹² Bibl. Acad., Fond G. Barițiu, Corespondență, Mss. 997, f. 44.

așteptat de la dieta din Pesta, ceea ce îi va determina, în viitor, să se pronunțe pentru metoda pasivismului.

Cu toate acestea, lupta deputaților români a avut un larg răsunet în Transilvania și chiar peste Carpați. Activitatea desfășurată de Ilie Măcelariu, Iosif Hodoș ș.a. a fost urmărită cu multă atenție și a întâlnit adeziunea unanimă a transilvănenilor. Manifestațiile organizate în cinstea lui Ilie Măcelariu la Cluj⁹³ sau a lui Iosif Hodoș la Abrud⁹⁴, sînt elocvente în acest sens. De asemenea, numeroasele scrisori trimise lui Iosif Hodoș din Brașov, Sibiu, Zarand, Blaj, Dobra Hune-doarei, Făgăraș, Rășinari etc.⁹⁵ dovedesc cu prisosință că lupta pentru autonomie era sprijinită de toate categoriile sociale din Transilvania, care erau conștiente, după cum spunea A. Papiu Ilarian, „că Transilvania liberă și independentă e unica scăpare a naționalității române din Dacia superioară”⁹⁶.

În aceste condiții, și mai ales după încercarea lui Ilie Măcelariu de a vorbi în limba română, atitudinea față de participanții la lucrările dietei de la Pesta a suferit o mare schimbare.⁹⁷ Astfel, chiar Bărițiu, promotorul pasivismului, a aprobat, în ultimă instanță, activitatea acestor deputați întrucît, după cum scria el în „Gazeta Transilvaniei”, „cine scie la ce va mai fi bună încă și această încercare ca-điuta. Istoria nu stă, ci ea curge ca și Dunărea”⁹⁸.

Demn de remarcat ni se pare și faptul că fruntașii luptei naționale s-au străduit să facă cunoscută problema transilvană și peste hotare pentru a trezi, în felul acesta, interesul și simpatia unor puteri europene față de cauza românilor. În acest scop s-a redactat, în cursul anului 1867, un memoriu destinat străinătății, în care se sublinia între altele, locul important ce-i revenea Transilvaniei în dezlegarea complicatelor probleme ale sud-estului european. Interesați să cîștige sprijinul puterilor europene și, în special pe cel al Franței, autorii memoriului au căutat să demonstreze, pe baza datelor istorice, lingvistice și demografice, dreptul incontestabil al Transilvaniei la autonomie și independență legislativă⁹⁹.

Mai mult, de rezolvarea dezideratelor naționale era condiționată însăși securitatea dublei monarhii (*argumentul exprima tactica de moment*, iar nu aderența la imperiu); în caz contrar nu era exclusă „o surpriză neasemanatu mai neplăcută decîtu a fostu cea din anul 1848”¹⁰⁰. În plus, fapt semnificativ, se atrăgea atenția puterilor europene că

⁹³ Ibidem, Mss. 993, f. 254.

⁹⁴ „Gazeta Transilvaniei”, XXX, nr. 32, din 26 aprilie/8 mai 1867, p. 125.

⁹⁵ Enea Hodoș, *Din corespondența lui Simeon Bărnuțiu*, Sibiu, 1944, p. 92—98.

⁹⁶ Ibidem, p. 92.

⁹⁷ George Bărițiu, *op. cit.*, p. 441; „Federațiunea”, I, nr. 100 din 6/18 iulie 1868, p. 391.

⁹⁸ „Gazeta Transilvaniei”, XXX, nr. 16 din 26 februarie/10 martie 1867, p. 62.

⁹⁹ Bibl. Acad., Fond G. Bărițiu, *Corespondență*, Mss. 975, f. 311—314.

¹⁰⁰ Ibidem, f. 314.

neresolvarea problemei transilvane nu va lăsa indiferent nici statul român, România „nu-și va afla liniștea sa, ci va fi sbuciumată și svîrcolită la toate mișcările de nemulțumire socială și politică, care se vor ivi din timp în timp în Transilvania. La consecințele ulterioare, subliniau autorii, poate combina ori și cine”¹⁰¹.

Acest memoriu, „redigiatu de români eminenți din Transilvania”¹⁰², a fost publicat în 1868 în „L'Etoile d'Orient” care apărea la București cu scopul expus de a apăra cauza naționalităților din sud-estul Europei. Ulterior, a fost reprodus și în unele ziare românești, cum ar fi „Românul” și „Federațiunea”, ambele publicându-l în numerele din 26 octombrie 1868.

Pe aceeași linie, se pot înscrie și alte acțiuni, între care menționăm bogata activitate ziaristică a lui Alexandru Mocioni. Acesta, în anii 1867—1868, a publicat, în ziare ca „Reforme”, „Zukunft”, „Politik”, numeroase articole în care a pledat, cu competență, pentru drepturile naționale ale românilor¹⁰³. De asemenea, nu este lipsită de interes activitatea de popularizare a memoriului din decembrie 1866, care a fost reprodus și comentat în presa străină a vremii¹⁰⁴.

Analizând lupta pentru autonomie, nu putem face abstracție de faptul că redobândirea ei era considerată drept condiție indispensabilă pentru dezvoltarea mai rapidă a Transilvaniei pe drumul capitalismului. Autonomia, ca act politic, era concepută ca un pas necesar pentru introducerea acelor reforme care să permită organizarea și dezvoltarea Transilvaniei potrivit „spiritului timpului”¹⁰⁵.

Așa se explică de ce, în numeroase documente ale vremii, revenirea autonomiei era însoțită, pe lângă o analiză amănunțită a situației interne din Transilvania¹⁰⁶, de o serie de propuneri considerate absolut necesare pentru valorificarea potențelor economice și spirituale ale principatului. De aceea, în diferite memorii, s-a cerut, printre altele, reorganizarea modernă a justiției și administrației pentru a se pune capăt amestecului „înfricoșatu de legi vechi feudale, ...” și de altele absolutiste”¹⁰⁷. De asemenea, transilvănenii s-au arătat preoțcupați, într-o largă măsură, de stabilirea unui regim care să permită restabilirea creditului, care în urma crizelor cunoscute de imperiul habsburgic în ultimii ani era cu totul zdruncinat¹⁰⁸.

¹⁰¹ Ibidem.

¹⁰² „Românul”, XII, din 26—27 octombrie 1868, p. 619.

¹⁰³ Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 118.

¹⁰⁴ Bibl. Acad. Fond G. Barițiu, Corespondență, Mss. 1002, p. 174.

¹⁰⁵ Bibl. Acad. Fond G. Barițiu, Corespondență, Mss. 975, f. 307.

¹⁰⁶ Vezi, spre exemplu, petiția din decembrie 1866, în George Barițiu, *op. cit.*, p. 425—429.

¹⁰⁷ Bibl. Acad., Fond G. Barițiu, Corespondență, Mss. 975, f. 307.

¹⁰⁸ Este vorba de legile adoptate în dieta de la Pojon fără a se ține seama de interesele și voința românilor.

¹⁰⁹ Ibidem.

Or, realizarea acestor lucruri nu era posibilă decât într-o Transilvanie autonomă, deoarece, după cum subliniau brașovenii în memoriul prezentat contelui Pechy, în mai 1867, „națiunea românească nu poate fi scapata din totala sa apunere prin nici o legislativa din lume, decît numai prin a sa”¹⁰⁹.

Pornind de la aceste convingeri, bazate în mare parte pe succesele dobîndite în cadrul dietei de la Sibiu, românii vor cere, cu insistență, redeschiderea organului legislativ al Transilvaniei, pe baza legii electorale din 1864¹¹⁰.

Repetarea insistență a acestei revendicări nu este întîmplătoare. În rîndurile românilor din Transilvania își făcuse loc convingerea, justificată de altfel, că numai într-o asemenea dietă ei ar fi putut impune adoptarea legilor necesare pentru dezvoltarea pe toate planurile a națiunii române¹¹¹. De aceea, nu este întîmplător că *nihil de nobis sine nobis* a devenit un adevărat crez al luptei naționale.

Pînă la redobîndirea autonomiei și redeschiderea dietei transilvane, conducătorii luptei naționale s-au preocupat, într-o largă măsură, de convocarea unui congres național care să stabilească, în noile condiții, programul politic al românilor. Ideea congresului a apărut ceva mai înainte și o întîlnim în programul întocmit de George Barițiu la 6 septembrie 1865¹¹².

După încheierea dualismului austro-ungar, necesitatea congresului național se face tot mai simțită. Opinia publică era preocupată, într-un grad foarte înalt, de stabilirea unui program unitar, care să precizeze țelurile și metodele de acțiune¹¹³. Hotărîrile adoptate la acest congres trebuiau să constituie un adevărat îndreptar pentru lupta națională a românilor în condițiile dualismului. Convocarea congresului era socotită mult mai eficientă — pentru clarificarea țelurilor luptei naționale și pentru înlăturarea disensiunilor dintre grupările politice — decît toate materialele publicate, în legătură cu aceste probleme, în presa românească contemporană¹¹⁴. Or, în condițiile dualismului, realizarea unității de luptă a românilor era o problemă esențială pentru înfăptuirea dezideratelor naționale.

De aceea, nu întîmplător, problema congresului național a preocupat mult opinia publică. Ideea a fost continuu prezentă în memoriile contemporane sau în presa vremii¹¹⁵. Un apel emoționant în favoarea congresului național s-a făcut printr-o foaie volantă, care a circulat

¹⁰⁹ Ibidem.

¹¹⁰ George Barițiu, *op. cit.*, p. 407, 429. „Gazeta Transilvaniei”, XXX, nr. 61. din 6/18 august 1867, p. 241; ibidem, nr. 35 din 7/19 mai 1867, p. 137; vezi și Pronunciamentul de la Blaj, în Teodor V. Păcățianu, *op. cit.*, p. 355.

¹¹¹ S. Retegan, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 112.

¹¹² Ibidem, p. 114—116.

¹¹³ Bibl. Acad., Fond G. Barițiu, Corespondență, Mss. 1005, f. 300—302, 304.

¹¹⁴ Ibidem, Mss. 992, f. 43—44.

¹¹⁵ Ibidem, Mss. 975, f. 395; „Albina”, III, nr. 55, din 22 mai/6 iunie 1868: „Federațiunea”, I, nr. 92 din 20 iunie/2 iulie 1868, p. 359.

la începutul anului 1868 pe întreg cuprinsul Transilvaniei. În document, se motiva necesitatea convocării acestui for național, subliniindu-se, între altele, că „numai în congresul naționalu potemu preține drepturile rapite mișielesce: egalitate politică și civile în numele justiției, civilizațiunii și dreptului ginților, ca să nu devenim paria indiana în patria noastră”¹¹⁶.

Militînd pentru congresul național, autorii foi volante nu se preocupau numai de starea grea a Transilvaniei din momentul respectiv ci, fapt semnificativ, se gîndeau poate mai mult la viitor. Astfel, subliniind necesitatea congresului, ei atrăgeau atenția că „a nu cere congresu naționalu, este a ne da, înșine, sentiția de mörte, este a lăsa pe fiii noștri legați de mîni și de piciorie în lanțurile sclaviei”¹¹⁷.

Problema unei acțiuni comune, de mare amploare, care să dovedească adevărată unitate a românilor la lupta pentru autonomie, a preocupat, în această perioadă, și tineretul aflat la studii în capitala Austriei. Tinerii, prin intermediul lui Grigorie Silași, i-au propus lui Barițiu, în martie 1867, să se inițieze un protest solemn al nășăudenilor și făgărășenilor în care să se condamne încorporarea la Ungaria și casa-rea autonomiei Transilvaniei. La acest protest, pentru a-i da o valoare cît mai mare, trebuia ulterior, „se se alătore... comunele și corporațiunile române de prin țiera, care cumu voru poté, prin dechiarări simple de consensire”¹¹⁸.

În vederea realizării în condiții cît mai bune a acestei acțiuni, de mare importanță pentru lupta națională, tinerii de la Viena, ca să dovedească seriozitatea preocupării lor, au întocmit un proiect de protest pe care l-au trimis principalilor conducători ai românilor din Transilvania¹¹⁹. Din păcate, pînă în prezent, nu cunoaștem poziția lui Barițiu față de această propunere, care reprezenta în esență, un îndemn la întreprinderea unor acțiuni mai energice pentru apărarea autonomiei Transilvaniei.

Propuneri similare i-au fost făcute lui Barițiu și de alte persoane. Astfel, Sandu Budan a încercat de mai multe ori să-l determine pe Barițiu — caracterizat drept „barbatul cel dintîi al românilor” — să accepte transformarea „Gazetei Transilvaniei” într-un mare ziar politic independent, care să devină, în felul acesta, o puternică armă de luptă împotriva dualismului. Barițiu s-a arătat rezervat și a invocat rigorile cenzurii, cu toate că Budan s-a străduit să-i demonstreze că românii ar „ceti mai multe între rînduri decîtu în rînduri”¹²⁰.

Manifestarea cea mai puternică pentru autonomia și independența legislativă a Transilvaniei, între anii 1866—1868, o constituie fără îndo-

¹¹⁶ *Congresulu nationale în Dacia superiöră este necesariu*, în „Federațiunea”, I, nr. 48 din 25 martie/6 aprilie 1868, p. 182.

¹¹⁷ *Ibidem*.

¹¹⁸ Bibl. Acad., Fond G. Barițiu, Corespondență, Mss. 1002, f. 180.

¹¹⁹ *Ibidem*.

¹²⁰ *Ibidem*, Mss. 1005, f. 268—269; 276—277.

ială, celebrul pronunțământ de la Blaj, din 3/15 mai 1868¹²¹. Pronunțământul, elaborat cu prilejul aniversării a 20 de ani de la marea adunare națională de pe Cîmpia Libertății, cuprinde, în esență, protestul categoric al românilor împotriva casării autonomiei Transilvaniei și a încorporării forțate a acestui teritoriu la Ungaria¹²².

De aceea, după cum observa un contemporan, „în acest pronunțământ nu se pretindea mai puțin decît casarea tuturor hotărîrilor dietei pestane în privința Ardealului, restituirea dietei sibiene și reactivarea tuturor legilor aduse acolo”¹²³.

Pronunțământul, redactat într-un ton energic, sintetiza principalele revendicări pentru care au luptat românii în perioada înstituirii și organizării dualismului austro-ungar¹²⁴. El reprezintă, putem spune, punctul culminant al unei lupte, care a început cu petiția din decembrie 1866 și a cunoscut, după cum am încercat să arătăm în paginile anterioare, un drum ascendent pînă la 3/15 mai 1868. Puternica manifestație națională de la Blaj, care a avut răsunet în țară și peste hotare¹²⁵, nu poate fi pe deplin înțeleasă fără o cunoaștere prealabilă a tuturor acțiunilor anterioare pentru autonomia și independența legislativă a Transilvaniei. Toate acțiunile precedente au pregătit terenul pentru succesul pronunțământului care, pe drept cuvînt, reprezenta, după cum scria „Federațiunea”, „crediulul poporului român, care nu se pôte și nu se va poté amuți neci prin sofisme — mistificațiuni — neci prin tunuri ghintuite”¹²⁶.

Revendicarea autonomiei și independenței legislative a întîmpinat o dirză rezistență din partea oficialităților maghiare. Clasele conducătoare maghiare, dornice să-și exercite dominația asupra altor popoare, și în special asupra Transilvaniei, au refuzat constant luarea în discuție a revendicărilor naționalităților, considerîndu-le periculoase pentru existența statului ungar.

Cererile românilor din Transilvania, care urmăreau dezvoltarea unei vieți naționale proprii, au fost respinse în numele așa numitului drept istoric¹²⁷. Potrivit acestei teorii, de esență pur feudală, Transilvania, chipurile, nu ar fi avut istorie proprie fiind integrată total în miticul regat al sfîntului Ștefan, pe care partizanii dualismului se străduiau să-l reînvie¹²⁸. În conformitate cu această teorie, bazată mai mult pe fabulații decît pe realități istorice, Transilvania ar fi fost cucerită cu sabia și încorporată la statul maghiar iar populația autohtonă s-ar fi încadrat în națiunea maghiară¹²⁹.

¹²¹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 230; Al. G. Djuvara, *op. cit.*, p. 27.

¹²² Teodor V. Păcățianu, *op. cit.*, p. 355.

¹²³ I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 120.

¹²⁴ Vezi S. Retegan, *Pronunțământul de la Blaj*, loc. cit.

¹²⁵ Bibl. Acad., Mss. 1005, f. 360.

¹²⁶ „Federațiunea”, nr. 122 din 20 august/1 septembrie 1868, p. 481.

¹²⁷ Teodor V. Păcățianu, *op. cit.*, p. 537.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 623.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 702—703.

Obiectivul politic al acestor teorii, care contraveneau flagrant adevărului istoric, nu este greu de aflat. Cercurile conducătoare maghiare, care au ridicat teoria națiunii politice unitare la rangul de dogmă inatacabilă, au încercat să-și justifice pretențiile de dominare asupra altor naționalități prin reînvierea unor tradiții și mituri feudale, menite să suplinească, în concepția lor, lipsa de omogenitate etnică și teritorială a Ungariei¹³⁰.

Reprezentanții românilor din Transilvania, care luptau pentru autonomie și arondarea teritoriului țării după criteriul național, nu au lăsat fără răspuns aceste încercări de justificare a politicii de oprimare națională. Astfel, George Barițiu, într-o suită de articole trimise ziarului „Românul”, a demască caracterul reacționar al „dreptului istoric” și a adus argumente convingătoare prin care demonstra esența feudală a acestei teorii¹³¹. Bun cunoscător al istoriei Transilvaniei, Barițiu s-a folosit de izvoarele medievale maghiare pentru a demonstra subrezenia teoriei cuceririi și încorporării principatului la Ungaria¹³². De asemenea, el a subliniat că dominația nobilimii feudale, care era departe de a fi pur maghiară, s-a dovedit la fel de apăsătoare pentru iobații români și unguri. Numai așa se pot explica, argumenta el în continuare, „desele revolte împreunate ale poporului apesatu ungurescu și românesc în contra neamicului comune, în contra aristocrației”¹³³.

Teoriei reacționare a dreptului istoric, care încerca să nege existența altor naționalități în Ungaria, conducătorii luptei naționale a românilor din Transilvania i-au opus, în afara argumentelor de ordin istoric, teza dreptului popoarelor la viață națională proprie¹³⁴. Românii din Transilvania, partizani declarați ai principiului naționalităților¹³⁵, care avea primatul în Europa secolului al XIX-lea¹³⁶, nu puteau fi de acord cu o teorie prin care li se nega nu numai trecutul istoric, ci, ceea ce era mai grav, chiar dreptul de a exista ca individualitate etnică¹³⁷.

Atitudinea dușmănoasă a claselor conducătoare maghiare, față de revendicarea autonomiei Transilvaniei, nu s-a limitat însă numai la invocarea pretensei legitimități istorice, bazată pe încercarea de reînviere a unor tradiții medievale, perimate. Oficialitățile maghiare s-au

¹³⁰ I. Lupaș, Mitul „sacrei coroane” și problema transilvană, loc. cit., p. 310.

¹³¹ „Românul”, X, din 9—10 noiembrie 1866, p. 814.

¹³² Ibidem.

¹³³ Ibidem, din 17 noiembrie 1866, p. 834.

¹³⁴ Ibidem, din 12 noiembrie 1866, p. 822.

¹³⁵ „Albina”, III, nr. 81, din 31 iulie/12 august 1868; Teodor V. Păcățianu, op. cit., p. 479—480; 564, 675.

¹³⁶ Victor L. Tapié, Méthodes et problèmes de l'histoire de l'Europe centrale, în „Etudes d'histoire de relations internationales”, Paris, 1966, p. 35.

¹³⁷ „Gazeta Transilvaniei”, XXX, nr. 42 din 31 mai/12 iunie 1867, p. 165.

folosit de argumentele teoretice, după cum aprecia Vasile Maniu, mai mult pentru „a seduce opiniunea publică a Europei, mistificându adevărul istoricu, și, justificându incualificabilulu atentatu ce se aduce prin hidosulu dualismu, atît Transilvaniei cît și Banatului Timișianu”¹³⁸.

Guvernul de la Pesta, convins că lupta națională nu va putea fi stăvilită prin argumente teoretice, a utilizat, în ceea ce privește Transilvania, o serie de metode coercitive considerate mult mai eficace pentru realizarea, în noi condiții istorice, a miticului regat al sfîntului Ștefan. Este îndeobște cunoscut că în planurile de viitor ale guvernului maghiar Transilvania ocupa un loc deosebit de important. De aceea, după cum observa un contemporan, „Andrássy a și dechiaratu, dovedind tendința de hegemonie, că va lupta pre mörte, pre viață pentru uniunea Transilvaniei căci fără dînsa Ungaria nu pôte deveni statu independentă”¹³⁹.

Ca urmare, oficialitățile maghiare au menținut în Transilvania o lege a presei restrictivă, care nu permitea dezvoltarea presei politice românești, limitîndu-se, în acest fel, posibilitățile de luptă ale românilor¹⁴⁰. Folosindu-se de legea reacționară a presei, din anul 1852, autoritățile maghiare au intentat, în primii ani ai dualismului, un șir de procese de presă prin care se urmărea lichidarea sau cel puțin slăbirea rezistenței românilor față de compromisul de la 1867. Calculele guvernanților maghiari au dat greș, întrucît frunțașii luptei naționale a românilor s-au folosit cu iscusință de aceste procese pentru a apăra drepturile Transilvaniei la autonomie și independență legislativă¹⁴¹.

Procesele de presă sau suspendarea unor ziare românești, cum a fost cazul „Gazetei Transilvaniei” în 1868, nu au intimidat pe nimeni. Dimpotrivă. Optimizarea națională în Transilvania a contribuit, într-un grad foarte înalt, la creșterea spiritului de luptă a românilor și la întărirea convingerii că revendicările lor erau juste și legitime¹⁴².

În afara atacurilor la adresa presei românești, cercurile conducătoare maghiare au căutat, printr-o lege electorală reacționară, să limiteze accesul românilor la viața politică, pentru a le reduce, în acest fel, cît mai mult posibil, mijloacele de rezistență față de politica de desnaționalizare promovată de partizanii dualismului¹⁴³. Dacă adăugăm la aceasta interzicerea adunărilor naționale, supravegherea poliției-

¹³⁸ „Românul”, XII, din 27 iunie 1868, p. 545.

¹³⁹ Bibl. Acad., Fond G. Barițiu, Corespondență, Mss. 1005, f. 361.

¹⁴⁰ George Barițiu, *Scieri social-politice*, Teodor Păcățianu, *op. cit.*, p. 198.

¹⁴¹ „Federațiunea”, I, nr. 173 din 28 noiembrie/10 decembrie 1868, p. 683—684; ibidem, nr. 179 din 11/22 decembrie 1868, p. 707; Bibl. Acad. Fond. G. Barițiu, Corespondență, Mss. 1001, f. 36—37.

¹⁴² Bibl. Acad., Fond G. Barițiu, Corespondență, Mss. 999, f. 455. „Federațiunea”, I, nr. 55 din 10/22 aprilie 1868, p. 214.

¹⁴³ „Federațiunea”, I, nr. 179 din 11/23 decembrie 1868, p. 707; Eugen Brote, *op. cit.*, p. 78.

nească a frunțașilor luptei naționale, menținerea unui regim represiv, destituirile din funcții, numeroasele arestări și condamnări etc.¹⁴⁴, putem să ne facem o imagine aproximativ exactă asupra procedeelelor la care a recurs guvernul de la Pesta în vederea înăbușirii luptei pentru autonomia Transilvaniei. Pe drept cuvânt, se sublinia, într-o petiție a românilor din Salagiu, că „asuprirea națiunii române e generale începîndu de la vetrele străbune pînă la sala dietei”¹⁴⁵.

Poziția dușmănoasă a guvernului maghiar, față de revendicarea autonomiei Transilvaniei, nu este de loc întîmplătoare. Cercurile conducătoare maghiare știau foarte bine că redobîndirea autonomiei nu era felul final al luptei românilor din Transilvania. Acestea sperau, după cum recunoștea un călător străin, englezul Charles Bonner, în desăvîrșirea unității de stat, în realizarea statului național unitar¹⁴⁶.

Așa se explică de ce, în perioada instituirii dualismului, transilvănenii sînt continuu acuzați că luptă împotriva integrității statului maghiar, că intenționează să se desprindă de Ungaria și să se unească cu România¹⁴⁷. De aceea, nu este de loc întîmplător că la Pesta românii erau tratați cu dușmănie și neîncredere, iar orice revendicare națională era calificată drept agitație dacoromanistă¹⁴⁸.

În Transilvania, spre exemplu, în anii 1866—1868, asistăm la o adevărată goană după emisari dacoromanști, care ar fi fost chipurile trimiși din România pentru a recruta militari demisionați din armata austro-ungară sau pentru a pregăti o eventuală răscoală a românilor¹⁴⁹. De asemenea, se vorbea în presa maghiară despre o societate secretă, care sub lozinca *sine Dacia nulla salus*, ar milita pentru „reînființarea imperiului daco-roman”. Totodată, se atrăgea atenția autorităților că, în Transilvania ar circula proclamații trimise de peste Carpați cu scopul de a ridica populația la luptă pentru realizarea idealului național comun¹⁵⁰.

Guvernul de la Pesta împărtășea întrutotul ideea potrivit căreia românii de pe ambele versante ale Carpaților concepeau autonomia ca o etapă necesară, în condițiile de atunci, pentru realizarea unității depline. Pentru a demonstra acest lucru, socotim deosebit de importantă declarația făcută agentului nostru diplomatic, Radu Ionescu, de către primul ministru ungar, contele András, unul din autorii compromisului de la 1867. Acesta, în cadrul întîrvederii pe care a avut-o

¹⁴⁴ Teodor V. Păcățianu, *op. cit.*, p. 198—200; „Federațiunea”, I, nr. 158 din 29 octombrie/10 noiembrie 1868, p. 622—624.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 624.

¹⁴⁶ I. Lupaș, *Problema transilvană în timpul lui Cuza și Carol I*, Buc., 1946, p. 14.

¹⁴⁷ Teodor V. Păcățianu, *op. cit.*, p. 491, 536, 580, 626, 737.

¹⁴⁸ „Albina”, III, nr. 45 din 25 aprilie/7 mai 1868; „Gazeta Transilvaniei”, XXX, nr. 8 din 29 ianuarie/10 februarie 1867, p. 30; Bibl. Acad., Mss. 1005, f. 338.

¹⁴⁹ „Românul”, XI din 25—26 noiembrie 1868, p. 1020; *ibidem*, din 14 decembrie 1868, p. 1075.

¹⁵⁰ „Federațiunea”, I, nr. 21 din 7/19 februarie 1868, p. 77.

la 25 decembrie 1869 cu Radu Ionescu, i-a declarat categoric că guvernul maghiar nu poate da curs cererii României în ceea ce privește autonomia Transilvaniei, care ocupa un loc important în planurile Ungariei. În același timp, contele Andrăssi a subliniat că cererea guvernului român era foarte abilă deoarece, aprecia același: „vous voulez avoir la Transylvanie offerte par nous mêmes, qui, en la constituant comme vous le demandez, nous ne ferons que vous la préparer pour qu'elle puisse, dans certaines eventualités, passer plus facilement de votre côté”¹⁵¹.

Punctul de vedere exprimat de Andrăssi nu era singular. Pe aceeași poziție se situau toți oamenii politici din Ungaria, ceea ce explică, în mare măsură, numeroasele atacuri la adresa României, al cărui guvern era acuzat, în presă sau în parlament, că intenționează să trimită armata peste Carpați pentru a realiza, pe această cale, desăvârșirea unității de stat¹⁵². De aceea, revendicările românilor din Transilvania erau refuzate continuu, iar cei care le susțineau erau întâmpinați cu „mergeți în Valachia, acolo e țiera voastră”¹⁵³.

Lupta pentru autonomia Transilvaniei nu a fost purtată dintr-un interes provincial, îngust regional, așa cum încercau să demonstreze unii oameni politici maghiari¹⁵⁴. Românii, adepți declarați ai principiiului naționalităților, nu doreau o revenire la evul mediu, ci luptau pentru crearea condițiilor necesare realizării dezideratelor majore ale întregii națiuni. De aceea, luptând pentru autonomie, ei vizau scopuri mai înalte și aveau în vedere, după cum îi scria Grigorie Silași lui George Barițiu, „misiunea lor providențială față cu întreaga românie”¹⁵⁵. Pornind de la acest punct de vedere, reprezentanții românilor din Transilvania aveau convingerea că luptând pentru autonomie ei lucrau „mai multu pentru viitorulu decitu pentru presintele nostru”¹⁵⁶. În același sens se pronunța, în aprilie 1868, și I. C. Dragăscu care îi scria lui Barițiu că „noi nu timentu numai la libertate, ci și la o independenția absolută, scii așa cum ni place noue a o visa”¹⁵⁷.

Ce înțelegeau transilvănenii prin viitor și independență absolută nu este greu de înțeles. Nimeni nu mai poate susține că, în deceniul al șaptelea al secolului trecut, românii din Transilvania ar fi așteptat rezolvarea dorințelor lor de la Viena. Același Drăgescu, în scrisoarea sa din 5 aprilie 1868, preciza că românii nu se gîndeau să schimbe

¹⁵¹ Vasile M. Kogălniceanu, *Acte și documente...*, Buc., 1895, p. 16—17.

¹⁵² Teodor V. Păcățianu, *op. cit.*, p. 561, 646; „Federațiunea”, I, nr. 159 din 31 octombrie/12 noiembrie 1868, p. 628; ibidem, nr. 179 din 11/23 decembrie 1868, p. 708; ibidem, nr. 181 din 17/29 decembrie 1868, p. 715; „Românul”, XII, din 28 august 1868, p. 735, ibidem, din 18 martie 1868, p. 23.

¹⁵³ Bibl. Acad., Fond G. Barițiu, Corespondență, Mss. 1002, f. 185.

¹⁵⁴ Teodor V. Păcățianu, *op. cit.*, p. 519, 535, 574.

¹⁵⁵ Bibl. Acad., Fond G. Barițiu, Corespondență, Mss. 1002, f. 180.

¹⁵⁶ „Federațiunea”, I, nr. 116 din 6/18 august 1868, p. 457.

¹⁵⁷ Bibl. Acad., Fond G. Barițiu, Corespondență, Mss. 1005, f. 343.

dominația Pesteii cu cea a Vienei, întrucât aceasta „ar însemna a exila pre Satanu prin Belzebutu”¹⁵⁸. Conștienți de obiectivele pe care le aveau de realizat în viitor, transilvănenii, având atâtea experiențe amare, nu așteptau nimic de la alții, deoarece, după cum aprecia un contemporan, „din grația lui D-zeu și a străiniloru niciodată nu vomu fi liberi și independenți”¹⁵⁹.

Condițiile interne în care transilvănenii își desfășurau lupta națională nu le-au permis acestora să-și afișeze întotdeauna idealul pentru care militau¹⁶⁰. Așa, spre exemplu, consulul Franței la București, Avril, îl informa pe ministrul său de externe, la 8 septembrie 1866 că, după opiniile lui V. Babeș și Al. Mocioni, transilvănenii ar dori unirea cu România, „mais cette éventualité est très dangereuse, car en pareil cas l'Autriche et la Hongrie dépenseraient plutôt leur dernier homme que d'abandonner la Transylvanie, et la lutte serait par trop inégale”¹⁶¹.

Cu toate acestea, românii din Transilvania nu au renunțat la lupta pentru realizarea idealului lor național. Chiar dacă nu au spus-o întotdeauna direct, ei au lăsat să se înțeleagă că luptând pentru autonomie și drepturi naționale, luptă pentru viitor. Ideea a fost exprimată deosebit de clar în ultimul număr al ziarului „Albina”, ziar care și-a câștigat merite deosebite în lupta împotriva dualismului austro-ungar. Astfel, în cuvîntul de „adio” adresat cititorilor la 12 ianuarie 1877, redacția se mîngîia cu speranța că tot ce s-a publicat în coloanele acestui ziar „nu se poate să nu fi pătruns, să nu fi încolțit și prins rădăcină în piepturile române”, indicînd „calea din robia Vavilonului spre pămîntul făgăduinței, spre România și împărăția lui Traian”¹⁶².

În studierea luptei pentru autonomia Transilvaniei, pentru o mai bună înțelegere a sensului acestei revendicări, trebuie să avem în vedere un factor deosebit de important; existența statului național român creat în 1859. Fără analiza interdependenței dintre lupta națională a românilor și existența statului național nu putem înțelege suficient caracterul progresist al revendicării autonomiei și independenței legislative. Existența statului național român a dat, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, perspective cu totul noi luptei pentru autonomie și i-a imprimat un conținut deosebit în raport cu revendicarea similară a cehilor, care doreau să rămînă cel puțin în perioada respectivă, în cadrul Austriei.

Crearea și întărirea continuă a statului român explică în mare măsură și dirzenia cu care transilvănenii au luptat pentru redobîndirea

¹⁵⁸ Ibidem.

¹⁵⁹ Ibidem, f. 342.

¹⁶⁰ Ibidem, f. 339.

¹⁶¹ Paul Henry, *op. cit.*, p. 450, doc. 387.

¹⁶² I. Lupas, *Contribuții la istoria ziaristicii române ardelenne*, Sibiu, 1926, p. 21.

autonomiei. Astfel, într-o corespondență din Transilvania trimisă ziarului „Românul” se sublinia că românii „voiescu și pretindu pînă la sînge autonomia Transilvaniei”, pentru a-și putea păstra naționalitatea „pentru timpuri mai firești”¹⁶³.

Transilvănenii își legau cele mai frumoase aspirații de existența și consolidarea tînărului stat, în care vedeau „Piemontul” românismului. Statului român, în concepția de atunci, trebuia să-i revină rolul determinant în lupta națională a întregului popor.

România realizată prin Unirea din 1859 era considerată, în corespondențele trimise din Transilvania, precum și în broșurile contemporane, drept „mama comună, focariu alu patriei române, securu și puternicu”¹⁶⁴. Unirea din 1859 „a fost primul pas spre marele viitoru”¹⁶⁵, în realizarea căruia statului român, ajutat de transilvăneni, îi revenea rolul principal¹⁶⁶. Realizarea acestei misiuni istorice era privită de cei de peste munți în strînsă legătură cu cucerirea independenței de stat a României. Astfel, în legătură cu acest lucru, ziarul „Federațiunea” preciza: „dorim mai vîrtosu independinția României libere, ca întîiulu pasu necesariu spre împlinirea misiunii sale”¹⁶⁷.

Atenția acordată de transilvăneni rolului României în desăvîrșirea unității de stat explică interesul deosebit pe care l-au manifestat aceștia în ceea ce privește situația politică și dezvoltarea economico-culturală a statului de peste Carpați. În legătură cu aceasta, deosebit de interesantă ni se pare precizarea făcută într-o scrisoare trimisă la 22 iunie 1867 din Cluj, pentru „Românul”, în care se arăta că „românii noștri încă și astăzi suntu mai îngrijați de sôrtea și de viitorulu Principatelor Românesce unite de cîtu de viitorulu lor”¹⁶⁸.

Demn de remarcat este și faptul că transilvănenii nu s-au ferit să critice luptele politice interne, frămîntările sterile, care puteau împiedica introducerea reformelor menite să consolideze și să dezvolte statul. Oamenilor politici din România li se atrăgea atenția asupra sarcinilor naționale pe care trebuiau să le rezolve. Așa, spre exemplu, într-o corespondență din Alba Iulia, li se spunea acestora textual: „Purtați răspunderea româniei întregi. De inteligența și buna vîrstă politică atîrnă viitorulu a zece miliîne de români”¹⁶⁹.

Dezvoltarea statului român era urmărită cu o deosebită atenție în Transilvania, unde succesele obținute pe plan politic sau economic găseau un deosebit ecou. Votarea unor legi, cum ar fi legea armatei

¹⁶³ „Românul”, X, din 22 septembrie 1868, p. 662.

¹⁶⁴ Ibidem, X, din 5 noiembrie 1866, p. 802—803; V. Maniu, *Unitatea latină*, Buc., 1867, p. 71.

¹⁶⁵ V. Maniu, *op. cit.*, p. 38.

¹⁶⁶ „Românul”, X, din 5 noiembrie 1866, p. 802—803; ibidem, din 11 decembrie 1866, p. 910.

¹⁶⁷ „Federațiunea”, I, nr. 18 din 2/14 februarie 1868, p. 65.

¹⁶⁸ „Românul”, X, din 17 iunie 1867, p. 501.

¹⁶⁹ Ibidem, din 20/21 februarie 1862, p. 146.

din 1868 sau concesiunea căilor ferate din același an, s-au bucurat de o mare atenție în Transilvania”¹⁷⁰. După construirea căilor ferate, Carpații, care niciodată nu au fost zid despărțitor între români, vor exista, după cum se scria în „Albina” „numai ca fortificație naturală în timpul de lipsă, dar nu și ca pedecă comunicațiunii”¹⁷¹.

Încrederea în rolul statului român, conștiința comunității intereselor au contribuit la intensificarea într-un grad foarte înalt a legăturilor dintre românii de pe ambele versante ale Carpaților și la creșterea speranțelor în desăvîrșirea unității de stat. Această speranță a fost deosebit de mare în anii 1867—1868 cînd împrejurările internaționale păreau să favorizeze visurile de unitate și independență ale poporului român. Mai mult, guvernul român a lucrat în acest sens, iar oamenii politici din România, în întrevederile lor cu transilvănenii, le-au dat asigurări acestora că ziua realizării Dacoromaniei nu este departe. Referitor la această problemă, menționăm, între altele, o scrisoare din 5 aprilie 1863 a lui I. C. Drăgescu prin care G. Barițiu era informat despre discuțiile purtate la Viena pe tema Dacoromaniei, cu Dimitrie și I. C. Brătianu. Astfel, în legătură cu asigurările date de oamenii politici români, Drăgescu îi relatează lui Barițiu că „încîtu pentru daco-România eu nu știu ce se mai cred. Știi că aici petrece de cîteva luni un personaj mare din România; de cîteva zile e și frate-seu aici. Unele cuvinte ale acestuia me entuziasmară într-o zi foarte tare”¹⁷². Or, motivul entuziasmului nu putea fi decît în legătură cu posibila desăvîrșire a unității de stat. De altfel, ideile de care erau animați românii de pe ambele părți ale Carpaților au fost afirmate categoric cu prilejul deschiderii lucrărilor „Societății academice” din august 1867. La București, transilvănenii și-au exprimat deschis dorința de Unire cu Țara, au dat friu liber simțimentelor de care erau animați, au dovedit cu prisosință că apărînd autonomia se gîndeau la viitor, se gîndeau la desăvîrșirea unității de stat¹⁷³.

Că lucrurile stau așa, o dovedește, între altele, și puternicul ecou pe care l-a avut lupta pentru autonomia Transilvaniei în opinia publică din România. În presa din România sau într-o serie de broșuri, datorate bănățeanului Vasile Maniu, problema autonomiei și independenței legislative a Transilvaniei, ocupă un loc deosebit de larg.

Atenția acordată acestei probleme nu este întîmplătoare. În numeroase articole publicate în „Românul” și „Perseverența” se apărau drepturile Transilvaniei la autonomie pe baza unor argumente de ordin istoric, lingvistic, juridic, demografic, pentru a se demonstra, în

¹⁷⁰ Arh. ist. a Inst. de ist. Cluj, Fond I. Antonelli, doc. 151; „Federațiunea”, I, nr. 79 din 25 mai/6 iunie 1868, p. 309; ibidem, nr. 102 din 7/19 iulie 1868, p. 396—398.

¹⁷¹ „Albina”, III, nr. 6 din 17/29 ianuarie 1868; ibidem, nr. 10 din 26 ianuarie/7 februarie 1868.

¹⁷² Bibl. Acad., Fond G. Barițiu, Corespondență, Mss. 1005, f. 342.

¹⁷³ Vezi, Dan Berindei, *op. cit.*

final, dreptul românilor de pe ambele părți ale Carpaților la făurirea statului național unitar, liber și independent.

Analiza luptei naționale a românilor din Transilvania împotriva instituirii și organizării dualismului austro-ungar ne permite, credem, să evidențiem faptul că în anii 1866—1868 a existat o largă mișcare protestatară împotriva compromisului de la 1867, mișcare care avea drept scop apărarea ființei naționale și pregătirea condițiilor necesare pentru înfăptuirea mărețului deziderat al poporului român, desăvârșirea unității de stat.

De asemenea, socotim important faptul că lupta națională din anii 1866—1868 a avut sprijinul netăgăduit al tuturor categoriilor sociale, întrucât dualismul a afectat interesele vitale ale întregului popor român. De aceea, am încercat să subliniem că nu este vorba de o luptă limitată la vîrfurile intelectualității, ci de o mișcare de masă, de rezistența unui întreg popor față de un regim care urmărea să nîmicască naționalitățile.

Studierea atentă a perioadei 1866—1868 permite evidențierea unui fapt deosebit de important; legătura indisolubilă dintre lupta transilvănenilor și existența statului național român, considerat, în epoca respectivă, drept „Piemontul românismului”. Existența statului național român a avut o influență deosebită asupra luptei transilvănenilor care nu au pierdut nici un moment din vedere înfăptuirea dezideratului major al poporului nostru. În acest context, am încercat să relevăm faptul că lupta pentru autonomia Transilvaniei a avut un profund caracter progresist, întrucât ea a fost concepută ca o etapă pentru desăvîrșirea unității de stat.

LA LUTTE DES ROUMAINS DE TRANSYLVANIE CONTRE L'ÉTABLISSEMENT DU DUALISME AUTRICHIEN-HONGROIS (1866—1868)

Résumé

La lutte du peuple roumain pour l'indépendance et l'achèvement de son unité politique c'est un des problèmes fondamentaux de l'histoire moderne de la Roumanie qui a beaucoup préoccupé et préoccupe encore notre historiographie. Dans le grand mouvement pour l'accomplissement des desiderats nationaux la lutte des Roumains transylvains contre le dualisme autrichien-hongrois occupe une place très importante, ce qui explique d'ailleurs la continuelle préoccupation de nos historiens pour l'éclaircissement du problème.

En utilisant un riche matériel, tant publié que d'archives, l'auteur se propose d'étudier un aspect moins connu de la lutte des Roumains transylvains pour l'unité et l'indépendance. Il s'agit, pour l'essentiel, du commencement de la lutte nationale contre le régime dualiste. On insiste

sur l'importance et la signification de la revendication de l'autonomie de la Transylvanie dans les nouvelles conditions historiques, créées par l'institution du dualisme. L'analyse des documents permet de conclure que la lutte pour l'autonomie constitue une partie intégrante du mouvement général pour le parachèvement de l'unité d'état. Pour ce temps-là, la conquête de l'autonomie était conçue comme une étape vers l'achèvement de l'unité d'état. En luttant pour l'autonomie, les Roumains luttaienent en fait pour cette unité. En conséquence, cette lutte ne s'est pas développée pour un intérêt provincial, mais répond à l'intérêt de la nation roumaine toute entière.

Dans le même temps l'auteur démontre que la lutte des Roumains transylvains contre l'institution du dualisme n'est pas seulement le fait d'une élite intellectuelle, mais représente un ample mouvement soutenu par toutes les catégories sociales. Tous les événements des années 1866—1868 le démontrent jusqu'à l'évidence.

ACTIVITATEA ISTORIOGRAFICĂ A LUI AARON FLORIAN

DE

V. CRISTIAN

Dacă cineva și-ar propune o caracterizare a cercetărilor privind istoria istoriografiei române, de la început, s-ar impune formularea unei concluzii paradoxale: există asupra acestui domeniu deosebit de numeroase lucrări, care rămân insuficiente, totuși, raportate la cerințele globale. O mai veche predilecție a istoricilor noștri pentru fenomene de cultură, faptul că istoriografia se plasează la granița mai multor discipline ca istoria, literatura, filozofia etc. explică atenția care, din motive diverse, sub unghiuri diferite și cu rezultate variabile, i s-a acordat adesea. Dar această atenție s-a îndreptat de predilecție asupra perioadelor celor mai marcante ale evoluției istoriografiei, iar în interiorul acestora, cu anumite excepții, asupra celor mai proeminente opere și personalități. Faptul apare, până la un punct, perfect justificabil; nimic nu este mai firesc decât reliefarea, în primul rînd, a culmilor atinse într-un anumit domeniu. Consecințele unei asemenea orientări nu rămîn însă, prin aceasta, mai puțin evidente. Măreția culmilor ne impresionează și ne atrage mai mult decât platitudinea cîmpiilor sau mediocritatea colinelor; să nu uităm însă că fără existența acestora din urmă nici primele nu ar fi posibile. Iată de ce, pentru a avea o imagine cu adevărat globală, nici un element nu trebuie și nu poate fi neglijat. Evident, nu fiecare din ele prezintă aceleași posibilități de cercetare și — de ce să n-o spunem — aceleași satisfacții; exemplul pe care ni-l oferă aici istoriografia este cît se poate de elocvent. Studiarea tuturor elementelor nu este însă prin aceasta mai puțin necesară, ea dînd posibilitatea unei mai corecte înțelegeri a evoluției ei de ansamblu ca și a unei mai exacte reconstituiri a trecutului nostru în general, cu atît mai mult cu cît aplecarea spre trecut a constituit o importantă permanentă a vieții noastre spirituale. De altfel, chiar

marile creații pot fi, astfel, mai exact situate în contextul vremii și mai lesne înțelese cu îndrăznelile, meritele și limitele lor.

Utilă pentru întreaga evoluție a istoriografiei noastre, o asemenea orientare a cercetării este, credem, deosebit de necesară pentru studiarea preocupărilor istorice ale generației care a pregătit anul 1848, luptînd apoi să-i pună în practică principiile. Referindu-ne la istoriografia pașoptistă, ne gîndim aproape involuntar la Kogălniceanu și Bălcescu; dar înaintea lor și alături de ei numeroși sînt aceia care au apelat la istorie ca la un argument pentru susținerea justiției drepturilor poporului lor și ca la un element tonifiant în lupta pentru transpunerea lor în fapt. Istoria constituie, de altfel, principalul element al ideologiei pașoptiste. Prin mijloace variate, prin lucrări originale, reeditări sau traduceri, prin școală sau presă, prin scrieri literare sau pictură, se urmărește reînvierea trecutului, în primul rînd a celui național, și, mai ales, cunoașterea sa în cercuri pe cît de largi le îngăduia vremea. Aproape niciunul din spiritele luminate ale timpului nu rămîne străin preocupărilor pentru istorie. Le întîlnim la marii îndrumători culturali care au fost Asachi, Heliade, Barițiu, la jurisconsultul Damaschin Bojincă sau filozoful Eftimie Murgu, la profesorul de matematici Simeon Marcovici sau teologul Eufrosin Poteca, ca și la numeroși alții, deosebiți prin profesie și pregătire, dar uniți prin aspirații și prin convingerea că istoria constituie o redutabilă armă de luptă social-politică și, îndeosebi, națională. Atenta studiere a preocupărilor lor istoriografice ca și a audienței acestora este de o reală utilitate pentru cunoașterea climatului general al istoriografiei pașoptiste. Cu atît mai mult se impune cercetarea activității acelor „profesioniști” ai istoriei din acea vreme. În fruntea lor se plasează, fără îndoială, prin activitatea sa desfășurată timp de patru decenii, profesorul de istorie de la Golești, Craiova, Sf. Sava și Facultatea de litere din București, Aaron Florian¹. Prin longevitatea sa profesională, prin preocupările constante și variate pentru cunoașterea trecutului, el oferă cercetătorului un important element pe drumul cunoașterii de ansamblu a istoriografiei pașoptiste.

Evident, dascălul ardelean nu este, la fel ca unii din contemporanii săi, un necunoscut al cărui nume rămîne accesibil doar erudiților. În mai multe rînduri, istorici sau literați s-au ocupat de activitatea sa. Dar, aprecierile lor — atunci cînd nu este vorba de simple mențiuni — sînt adesea divergente și încă insuficiente. Mai mulți factori au putut contribui la crearea acestei situații. Principalul dintre ei pare să fie

¹ Pentru diferitele forme ale numelui său vezi D. St. Petruțiu, *Aaron Florian și orientarea literară a „Telegrafului Român”*, în „Gînd românesc”, I, 1933, nr. 1, p. 17, nr. 1; Victor Popa, *Aaron Florian (1805—1807)*, în „Buletinul Universităților „V. Babeș” și „Bolyai” Cluj”, Seria științe sociale, vol. I, nr. 1—2, 1956, p. 225.

² Pompiliu Teodor, *Contribuția lui Aaron Florian la dezvoltarea istoriografiei naționale*, în „Acta Musei Napocensis”, V (1968), p. 577.

faptul, subliniat recent², că opera istorică a lui Aaron Florian a fost curînd pusă în umbră de aceea a urmașilor și contemporanilor săi, Kogălniceanu și Bălcescu. Ultimul a acționat, de altfel, și direct în această privință prin sublinierea limitelor istoriografiei anterioare lui, în cunoscutele sale aprecieri în care, alături de numele lui Engel și Gebhardi, apare și acela al lui Aaron Florian³. Indirect, au putut contribui și relațiile sale cu Ioan Maiorescu, mai ales după dezvăluirea lor amplă, unilaterală totuși, de către N. Bănescu și V. Mihăilescu, într-o cunoscută monografie⁴. În sfîrșit, nu putem omite, dintre explicațiile acestei situații, aprecierea defavorabilă a primei lucrări istorice a lui Aaron Florian pe care o face la un moment dat Iorga, afirmație pripită dar pe care prestigiul autorului său a putut-o transforma într-o aproape definitivă judecată de valoare⁵.

Făcînd aceste observații, trebuie să subliniem, totuși, că, inițial, preocupările pentru profesorul de la Sf. Sava păreau că pășesc pe cel mai prielnic drum. Aprecierile din primele lucrări care se ocupă, încă în timpul vieții, de activitatea sa sînt o dovadă în acest sens. Incluzîndu-i una din scrieri în al său *Lepturariu*, Aron Pumnul o însoțește, în afară de cîteva date biografice, de elogi la adresa celui care, „prin zelul său cel neadormit, deșteptă el în junimea română nu numai interesul cel nemărginit, ce trebuie să-l aibă fiecare pentru istorie, și mai ales pentru istoria națională, dar și tot felul de simțăminte religioase, morale și naționale și mai ales simțul comun”⁶. Ocupîndu-se puțin mai tîrziu de dascălul transilvănean, a cărui activitate o prezintă mai amplu, V. Gr. Pop reia în aceiași termeni elogiile lui Aron Pumnul, pe care le amplifică pînă la o adevărată ditirambă la sfîrșitul paginilor pe care i le consacră. „Dea ceriul, citim aici, ca să vedem pe mulți fii ai Daciei lui Traian înzestrați cu calitățile lui Aaron Florian, dea ceriul să avem pe viitor tot bărbați așa de activi și fermi în deciziunile lor ca acest veteran al națiunei noastre, cu care ne putem mîndri în secolii”⁷. Foarte puțini din cei incluși în *Conspectul* lui V. Gr. Pop se bucură de aprecieri la fel de elogioase.

Și după moarte (1887), se pare, Aaron Florian și-a păstrat o vreme prestigiul, mai ales pe acela de istoric. O dovadă o constituie includerea sa într-o crestomație din 1909, care avea drept scop să ofere „pentru înția oară”, „o colecțiune din cei mai de seamă istorici ai

³ N. Bălcescu, *Opere*, t. I, partea I, *Scrieri istorice, politice și economice*, ed. G. Zane, București, 1940, p. 101.

⁴ N. Bănescu și V. Mihăilescu, *Ioan Maiorescu. Scriere comemorativă cu prilejul nașterii lui. 1811—1911*, București, 1912 passim.

⁵ Vezi și P. Teodor, *op. cit.*, p. 577.

⁶ Arune Pumnul, *Lepturariu rumâneasc cules din scriptori rumâni*, Vieanna, 1865, t. IV², p. 46.

⁷ Vasile Gr. Pop **Ū**, *Conspect asupra literaturii române și scriitorilor ei de la început și pînă astăzi*, partea II, București, 1876, p. 134. V. Gr. Pop utilizează de fapt aici un citat al cărui autor nu-l precizează.

noștri (subl. ns.)⁸. Culegerea cuprinde, în ordine, fragmente din Gh. Șincai, Aaron Florian, M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, A. Papiu-Ilarian, A. Tr. Laurian, D. Fotino, B. P. Hasdeu, N. Densușianu, Melchisedec, Bariț. Se observă, deci, că, cu unele excepții în plus sau în minus, lucrarea cuprinde numele celor mai reprezentativi istorici ai noștri care nu se mai aflau la acea dată în viață. Este însă pentru ultima oară când opera lui Aaron Florian este astfel apreciată.

A urmat, în literatura chestiunii care ne interesează — la fel ca în numeroase altele — ceea ce am putea numi „momentul Iorga”. Meritele acestuia, în clarificarea unor aspecte necunoscute ale activității lui Aaron Florian sau în caracterizarea și încadrarea acesteia⁹, sînt incontestabile; la fel de incontestabil este însă și faptul că aprecierile sale nu erau de natură să stimuleze cercetările privind activitatea istoriografică a profesorului transilvănean. Mai întîi, Iorga, care a manifestat și o anumită ironie pentru predecesorul său la catedra de istorie universală a universității bucureștene, a minimalizat valoarea principalei lucrări istorice (*Idee repede*) a lui Aaron Florian. Apoi, prin maniera în care a prezentat formarea lui Bălcescu¹⁰ — chestiune asupra căreia vom reveni — a contribuit, la fel ca mai tîrziu și P. P. Panaitescu¹¹, la știrbirea gravă a prestigiului profesorului de la Sf. Sava. Dorința de a reliefa meritele lui Bălcescu este firească; acesta este însă suficient de mare pentru a nu fi nevoie să fie înălțat prin coborîrea altuia, mai ales cînd aceasta se face printr-o apreciere grăbită. Este adevărat că Iorga a revenit mai tîrziu asupra acestei aprecieri, prezentînd în mod elogios, pe baza unui manuscris, cursul pe care A. Florian îl ținea „pe la 1859”¹². Se pare însă că, deși își propusese — după expresia sa — să repare nedreptatea care i se făcuse profesorului transilvănean, el nu a reușit întrutotul. Mai întîi, aprecierile favorabile privesc un curs oral, în vreme ce aprecierile nefavorabile — menținute și aici — se referă la principală sa lucrare scrisă. Apoi, comparația cu Bălcescu a continuat să apese asupra lui Aaron Florian. Este, probabil, principalul motiv care a determinat ca, o perioadă relativ îndelungată, activitatea acestuia să fie aproape complet neglijată¹³. Merită să

⁸ *Istoricii români*, București 1909, p. 3 („Biblioteca Sococ”).

⁹ Vezi, printre altele, N. Iorga, *Contribuții la istoria literaturii române în veacul al XVIII-lea și al XIX-lea. II. Scriitorii mîneni*, în „An. Acad. Rom., Mem. Sect. Lit.”, seria a II-a, t. XXVIII (1905—1906), p. 267—268; *Idem*, *Istoria literaturii române. Secolul XIX*, t. I, București, 1907, p. 138 și urm.; *Idem*, *Istoria învățămîntului românesc*, București, 1928, p. 274—275.

¹⁰ *Idem*, *Șiște din literatura română*, I, Iași, Șaraga f.a. (1895) p. 81.

¹¹ P. P. Panaitescu, *Contribuții la o biografie a lui N. Bălcescu*, București, 1923, p. 12.

¹² N. Iorga, *Cursul de istoria românilor al lui Florian Aaron*, în „Revista istorică”, XIII, nr. 7—9, 1927, p. 256—272.

¹³ Vezi totuși D. St. Petruțiu, *op. cit.*, p. 17—22; Gh. Adamescu, *Istoria literaturii române*, ed. a III-a, București, Alcala, f.a., 291—292.

rețină totuși atenția contribuția lui I. Lupaș la încadrarea lui A. Florian în evoluția generală a istoriografiei transilvănene¹⁴.

Abia în ultima vreme cercetările au fost reluate, de astădată de pe baze documentare mai largi și pornindu-se de la criterii științifice de interpretare a operei. Seria lor a fost deschisă de un studiu de ansamblu, din care o parte este consacrată operei istorice a dascălului ardelean¹⁵. O contribuție prețioasă a fost adusă de un articol privind activitatea acestuia la 1848—1849¹⁶. Utilizând prețioasele documente conservate la Arhivele Statului din București, autorul a considerat necesar ca, pentru înțelegerea atitudinii lui Aaron Florian în vremea revoluției, să facă și o prezentare a activității sale ca profesor de istorie, bazată în parte pe materiale inedite.

De un real folos pentru studierea operei istoriografice a lui A. Florian și, mai ales, pentru încadrarea ei sînt o succintă lucrare de ansamblu privind contribuția istoriografiei transilvănene la dezvoltarea culturii noastre¹⁷, tematica alcătuită pentru istoriografia modernă a României¹⁸, ca și studiul consacrat predării istoriei universale la Universitatea din București¹⁹, unul din autorii acestuia din urmă elucidînd apoi un important aspect al activității dascălului transilvănean, acela de ziarist, element prețios și pentru cel care își propune să studieze activitatea sa istoriografică²⁰. Încontestabil însă că, în acest din urmă domeniu, contribuția cea mai prețioasă a fost adusă de lucrarea, citată deja, a lui Pompiliu Teodor. Remarcat prin preocupările sale anterioare în domeniul istoriografiei, istoricul clujean are meritul că a încercat, pentru prima dată, o largă apreciere a operei istorice a lui Aaron Florian și a locului ei în istoriografia noastră de la mijlocul secolului trecut.

Se poate deci face afirmația, chiar pe baza aprecierilor sumare de mai sus, că opera istoriografică a lui A. Florian este relativ bine cunoscută. Considerăm totuși că, în această privință, nu toate posibilitățile au fost epuizate. Există încă sectoare asupra cărora investi-

¹⁴ I. Lupaș, *Cronicari și istorici români din Transilvania*, ed. a II-a, Sibiu, f.a., p. XXVI—XXVIII.

¹⁵ V. Popa, *op. cit.*, p. 225—239. Vezi de același autor și *Cîteva date în legătură cu adoptarea numelui de România*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Cluj, Series IV, Historia, fasc. 1, 1958, p. 81—90.

¹⁶ M. Regleanu, *Aaron Florian ca participant la revoluția din 1848 în Țara Românească*, în „Revista arhivelor”, nr. 2, 1958, p. 32—50.

¹⁷ Mihail Dan, Ion Cicală și Pompiliu Teodor, *Contribuția istoriografiei ardeleni la dezvoltarea culturii și științei noastre*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, IX (1966), p. 34.

¹⁸ St. Pascu și E. Stănescu, *Istoriografia modernă a României*, în „Studii”, nr. 1, 1964, p. 137.

¹⁹ A. Oțetea și V. Netea, *O sută de ani de predare a istoriei universale la Universitatea din București (1864—1964)*, în „Analele Universității București”, Seria științe sociale. Istorie, XIII (1964), p. 23—25.

²⁰ V. Netea, „România” — primul cotidian al poporului român, în „Studii”, XIX, nr. 1, 1966, p. 47—58.

gațiile sînt insuficiente sau lipsesc, după cum anumite interpretări pot, credem, suferi modificări. Este motivul care a determinat apariția acestor rînduri. Ele nu au pretenția unei tratări exhaustive a problemei; prin forța lucrurilor, vom insista asupra acelor chestiuni pe care le considerăm mai importante sau care au fost neglijate pînă acum. În acest scop, ne vom opri mai întîi asupra activității lui A. Florian ca profesor de istorie și autor; ulterior, vom reveni cu o analiză a concepțiilor sale încercînd să le încadrăm în epocă pentru a le putea defini astfel mai lesne valoarea, prilej cu care vom încerca să cercetăm, în limitele posibilului, și răspîndirea și influența ideilor și operei sale.

Aaron Florian își începe activitatea ca profesor, printre altele, de istorie la școala satească din Golești. Care va fi fost pregătirea, pentru disciplina căreia avea să i se consacre în mod deosebit, a tînărului de 21 de ani adus de Dinicu Golescu ca „școlarh” (director) al așezămîntului său este greu de precizat. Informațiile referitoare la studiile sale sînt extrem de sărăcicioase. După V. Gr. Pop, care, se pare, l-a cunoscut mai îndeaproape, primele cunoștințe de carte în limba română le-a primit chiar de la tatăl său, preot ortodox, urmînd apoi clasele elementare la Sibiu, gimnaziul la Blaj²¹. Avînd în vedere programele școlare în vigoare atunci²², se poate afirma cu certitudine că elevul Aaron Florian a studiat, firește la un nivel nu prea înalt, istoria universală și istoria Ungariei. Avem, de asemenea, motive să credem că tot acum a venit în contact cu *Istoria* lui P. Maior care s-a bucurat de o deosebită răspîndire. Ea îi putea sluji chiar drept un prim manual; în 1812, anul apariției cărții, A. Florian avea șapte ani.

Este însă mult mai greu să precizăm care a fost contribuția studiilor academice la pregătirea sa ca istoric, deși faptul ar prezenta un deosebit interes. În *Înștiințarea*²³ privind deschiderea școlii din Golești, el nu spune decît că a isprăvit „cursul învățăturilor în limba latinească în crăiasa universitate din Pesta, întărit fiind și cu testimoniurile profesorilor”. În ce au constatat însă aceste „învățăături” nu avem nici un alt indiciu; coroborînd datele familiale cu cele ale activității sale anterioare, înclinăm să credem că facultatea urmată a putut fi sau teologia sau filozofia, fără a exclude, firește, posibilitatea audierii paralele a unor cursuri diferite de la ambele facultăți, dintre care, presupunem, nu au lipsit cele de istorie. Ceea ce este însă cert este faptul că studiile efectuate i-au asigurat buna cunoaștere a unor limbi străine, deosebit de utile istoricului de mai tîrziu; pe lîngă latină, el cunoștea maghiara și germana, la care trebuie să adăugăm franceza — pe care, probabil, a

²¹ V. Gr. Pop, *op. cit.*, II, p. 130.

²² G. Bogdan-Duică, *Eftimie Murgu*, București, 1937, p. 17 și urm.

²³ Publicată de G. Fotino, *Școala din Golești*, în *Din istoria pedagogiei românești*, II, Ed. did. și ped., 1966, p. 225—227.

învățat-o după 1826 dar a ajuns s-o stăpânească foarte bine²⁴ — și eventual italiană, așa cum rezultă din unele expresii din opera sa.

În legătură cu șederea sa la Pesta nu putem, de asemenea, neglija influența pe care mediul de aici a putut s-o exercite asupra tânărului student. Pe urmele lui S. Micu, Gh. Șincăi, P. Maior, la Buda și la Pesta se constituise un puternic centru cultural românesc²⁵, întreținut de studenții români de la Pesta — să ne gândim, de exemplu, la contemporanii săi E. Murgu și D. Bojincă, — și de existența unei tipografii românești la Buda. Este greu de presupus că tânărul Florian putea fi străin de preocupările acestuia. De altfel, în întregul Imperiu habsburgic începea să se creeze, reflectînd lupta diferitelor lui popoare, în condițiile de după 1815, o atmosferă de efervescență spirituală, concretizată în primul rînd în cultivarea limbii și istoriei naționale.

Însuflețirea pe care o manifestă Aaron Florian chiar de la început, de a contribui la ridicarea poporului său, apare astfel firească. Amintita *Înștiințare* îl arată animat de cele mai înalte idealuri ale Școlii Ardelene, mîndru de faptul că românii „sînt strănepoți romanilor și limba lor este în aproape rudenie cu cea latinească” al cărei folos „l-au cunoscut toate națiile cele fericite ale Evropii” și convins de rolul deosebit al educației în dezvoltarea unui popor. În legătură cu aceasta, atrage atenția ponderea pe care tânărul director o acordă istoriei. Din cele cinci clase „din cursul gimnasticesc” doar în prima, rezervată învățării cunoștințelor elementare, nu se prevedea istoria; în schimb, în clasa a doua se predă „Istoria despre începutul rumânilor”, în a treia „Istoria romanilor”, în a patra „Istoria noroadelor celor mai vestite din Europa”, în a cincea „Istoria noroadelor celor vechi”, iar în a șasea („Din cursul filosoficesc”) istoria universală. Simpla enumerare a acestor discipline este sugestivă în privința intențiilor „școlarhului”. Nu întîmplător prima parte a istoriei care se studiază este aceea „despre începutu rumânilor”; temeinic dezbătută de către corifeii Școlii Ardelene, problema rămîne de o puternică actualitate, atît datorită necesității respingerii unor aserțiuni răuvoitoare — vezi aprinsa polemică a lui D. Bojincă și E. Murgu cu Sava Tököli (Tucalia) — cît, mai ales, în cazul de față, pentru stimularea sentimentului național. Intențiile lui Aaron Florian ies și mai limpede în evidență dacă facem o apropiere cu afirmația din amintita *Înștiințare* că prin cunoașterea limbii latine, elevii „vor cunoaște mai curat din ce strălucită viță sînt născuți și mai ageri vor fi spre a urma strămoșilor lor în deprinderea virtuții”. În aceeași direcție se plasează și predarea în continuare a

²⁴ *Patriarși sau Pămîntul Canaan. Istorie în tabloane trasă din Sfînta Scriptură*. Tradusă de F.A., București, 1846, Precuvîntare.

²⁵ G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 24—25.

istoriei romanilor, ca obiect separat, deși istoria antică era prevăzută în clasa a cincea²⁶.

În ceea ce privește lucrările utilizate pentru predare este evident că pentru *Istoria despre începuturile rumânilor* se utiliza lucrarea lui Maior²⁷; la fel, pentru istoria veche putea servi traducerea făcută de Molnar lucrării lui Millot²⁸, nu însă și pentru celelalte perioade, așa cum consideră G. Fotino²⁹, întrucât ea se oprea la căderea Romei. Probabil, Aaron Florian a întreprins singur o traducere, fapt curent în practica didactică a vremii, sau, eventual, a putut apela la notițele sale din vremea studiilor.

Oricum, activitatea la Golești a fost dintre cele mai dificile. Chiar dacă nu a predat toate materiile³⁰, el a trebuit să îndeplinească sarcini multiple pe care numai entuziasmul tinereții și tăria unui crez îl puteau ajuta să le facă față. În asemenea condiții, preocupărilor stricte pentru istorie nu li se putea rezerva un timp prea important. Se pare, totuși, că ele au făcut parte dintre ocupațiile principale ale „școlarului” de la Golești. Pledează în acest sens activitatea sa ulterioară, dar și faptul că, după moartea lui Dinicu Golescu, a fost chemat la Craiova, tocmai ca profesor de istorie universală la „școala centrală” de aici, fiind numit în același timp inspector (director) al acesteia și suplinind retro-rica³¹.

La Craiova, Aaron Florian a stat puțin, avînd totuși timp să-și confirme calitățile. La 7 decembrie 1831 raporta Eforiei că a început cursurile; la 20 august 1832, o dată cu serbarea de sfîrșit de an, își încheia activitatea aici³². În același an, prin retragerea lui Eufrosin Poteca, la colegiul Sf. Sava a rămas vacant, printre altele, cursul de curînd introdus de istoria universală. Succesorul cel mai indicat pentru „clasul de istorie” a fost considerat Aaron Florian care, arătau membrii Eforiei Școalelor într-o hotărîre din 24 septembrie 1832, „a fost profesor la celaș clas la școala din Craiova și care a dat dovadă netăgăduită de a sa capacitate pentru a preda această învățătură și de a sa moralitate potrivită cu dignitatea profesorală”³³. Noul post este luat imediat în primire; în luna următoare, Kisseleff asistă și la lecțiile lui A. Florian, acordîndu-i, la fel ca altor profesori, o gratificație³⁴.

²⁶ Să notăm, de asemenea, faptul semnificativ că în 1830, după terminarea examenelor, elevii au jucat piesa „Regulus” de H. J. von Collin, în traducerea lui Iancu Văcărescu; G. Fotino, *op. cit.*, p. 239.

²⁷ G. Fotino, *op. cit.*, p. 236.

²⁸ *Istorie universală [...]*, Buda, 1800.

²⁹ G. Fotino, *op. cit.*, p. 237.

³⁰ *Ibidem*, p. 233 și urm.

³¹ *Ibidem*, p. 241; M. Regleanu, *op. cit.*, p. 32.

³² M. Regleanu, *op. cit.*, p. 32–33.

³³ G. Potra, *Petrache Poenaru, cititor al învățămîntului în țara noastră 1799–1875*, București, 1963, p. 86–87.

³⁴ V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, I, București, 1892, I, p. 195.

Prin numirea la catedra de istorie universală a colegiului Sf. Sava, începea cea mai stabilă perioadă a activității sale. Vreme de un deceniu și jumătate el va fi unul din principalii dascăli ai celei mai înalte școli din Țara Românească. Profesorul de istorie universală nu se va limita însă la îndeplinirea doar a obligațiilor didactice; în afara lor, stimulat și de preocupările mediului în care trăia, el va desfășura o bogată activitate, uimitor de bogată, chiar, în anumite perioade. Va redacta diferite manuale, va manifesta preocupări publicistice, va face parte din diferite comisii, menite să contribuie la îmbunătățirea învățămîntului românesc. Istoria rămîne însă preocuparea sa de căpetenie.

La trei ani după numirea sa la Sf. Sava, Aaron Florian își începe deja activitatea ca autor de istorie; în 1835 apare primul tom din *Idee repede de istoria Prințatului Țării Românești*. Ar putea părea surprinzător, la prima vedere, că profesorul de istorie universală își începe activitatea cu o lucrare de istorie românească; faptul își are însă semnificația și explicația sa. Cel care, la Golești, deschidea lecțiile de istorie cu originea românilor nu putea să nu înțeleagă că, în împrejurările de atunci, istoria națională avea o mult mai mare importanță decît cea generală³⁵. Necesitatea cunoașterii ei trebuie să-i fi apărut cu atît mai clar cu cît lucrările tipărite pînă atunci — ca cele ale lui Maior sau Bojincă — nu priveau decît unele perioade din istoria românilor; foarte succinta prezentare pe care o făcuse Gr. Pleșoianul³⁶ nu putea fi decît cu totul insuficientă. Într-un moment cînd tipăriturile se înmulțesc vertiginos, cartea de istorie națională nu putea fi neglijată. Este rolul pe care și-l asumă A. Florian cu *Idee repede*.

Cînd anume a conceput el această lucrare este greu de precizat. Dacă redactarea a fost, după toate probabilitățile, realizată după venirea sa la Sf. Sava, ideea lucrării pare să fie mai veche. Întregul climat cultural din Țara Românească, sintetizat în cunoscutul îndemn al lui Heliade „Scrieți băieți”, era favorabil; în plus, transilvăneanul, care aducea cu sine idealurile și principiile Școlii Ardelene, a trăit în permanență într-un mediu propice scrisului. La Golești, a putut fi încurajat de Dinicu Golescu, el însuși autor al unei culegeri de tratate

³⁵ Edificatoare în această privință este comparația care se poate face aici cu Săulescu. Profesor de istorie universală, el are numeroase preocupări pentru istoria românilor, pornind de la aceeași înțelegere a rolului reînvierii trecutului național, chiar dacă lucrările sale au o valoare mai modestă și dezvăluie concepții mai puțin avansate.

³⁶ *Idee repede despre istoria rumânilor în Cele dintîiu cunoștințe pentru trebuința copiilor care încep a citi*, traduse din franțuzește și adăugate de Grigorie P. Pleșoianul, 1828, p. 102—109. Capitolul a fost reluat în „Curierul românesc”, I (1829), p. 251—254 și 255—258 și „Albina românească”, I (1829), p. 220—222, 225—226.

³⁷ *Adunare de tractaturile ce s-au urmat între prea puternica împărăție a Rusii și Nalta Poartă; însă acelea numai, care sînt pe seama Prințaturilor Valahii și Moldavii*, Buda, 1826, 88 p.

istorice³⁷; tot aici l-a cunoscut pe Heliade³⁸, mare prețuitor al trecutului național. La Craiova a avut colegi pe Gr. Pleșoianul și Stanciu Capățineanu, ultimul, autor al unei traduceri după *Istoria romanilor* a lui Montesquieu (1830). În sfârșit, la Sf. Sava aproape toți profesorii erau autori sau traducători.

Aceleași condiții care au favorizat apariția lucrării nu puteau permite realizarea ei la un nivel prea înalt. Autorul ei este, de altfel, conștient de limitele la care a trebuit să se oprească. Subliniind necesitatea cunoașterii istoriei, el arăta, în același timp, că prin redactarea *Ideii repezi* și-a propus mai mult să fie un deschizător de drumuri. „Scopul meu, citim în *Introducere*, este mai mult ca să rup o piedică fatală, învățaților să dau pricină de cercetare și critică și pe tinerimea română — de voi fi norocit — să o îndrăgesc oarecum cu istoria dulcei lor patrii”³⁹. Lucrarea nu poate fi astfel întocmită după toate exigențele cercetării istorice. Cu modestia care-l caracterizează, A. Florian o spune clar în aceeași *Introducere*. „Dînd eu afară la lumină această *Idee repede* [...] nu pociu îndrăzni să zic că am împlinit condițiile după care ar trebui să se lucreze o istorie a patriei; aceasta este un lucru ce cere mijloace mai serioase, răbdare de fier și vreme mai îndelungată”⁴⁰. Or, toate acestea erau elemente pe care timpul nu i le putea pune la dispoziție profesorului de la Sf. Sava. Chiar astfel, însă, el este satisfăcut că a izbutit să aducă o contribuție la dezvoltarea culturii naționale. „Pînă cînd va fi Țara rumânească norocită ca să se poată făli cu altă istorie a patriei, lucrată astfel ca fără sfială să se poată înfățișa înaintea tribunalului celui neimblînzit al criticii istorice și filosofice, locale și streine, eu mă bucur că această idee repede poate fi o prevestire pentru acea istorie la care este așintită așteptarea tuturor”⁴¹.

În asemenea condiții, este lesne de înțeles că informația sa nu putea fi prea vastă. S-a arătat că, în general, el urmează pe Engel⁴², căruia trebuie să-i adăugăm scrierile, cel puțin cele tipărite, ale corifeilor Școlii Ardelene ca și cronicile interne⁴³, manuscrite, „ce se află pe la unii alții”⁴⁴; dintre acestea din urmă pare sigură utilizarea *Letopiseșului cantacuzinesc*. Putea adăuga, de asemenea, diferite articole apărute în publicațiile vremii și mai ales acelea din „Biblioteca Românească”. Este adevărat că A. Florian nu apare — probabil din rațiuni financiare rezultînd din necesitatea de a-și ajuta tatăl care „din nea-

³⁸ G. Fotino, *op. cit.*, p. 238.

³⁹ F. Aaron, *Idee repede de Istoria Prințipatului Țării Românești*, tomul I, București, în tipografia lui Eliad 1835, p. XXII (în continuare *Idee repede*).

⁴⁰ *Ibidem*, p. XXI.

⁴¹ *Ibidem*, p. XXIV.

⁴² P. Teodor, *op. cit.*, p. 580.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Idee repede*, p. XX.

verea sa a cheltuit cu mine pe la școli ca să-nvăț" ⁴⁵ — în lista „prenumeranților” publicației lui Carcalechi; întâlnim însă, aici, prenumărându-se uneori la mai multe exemplare, atît pe Dinicu Golescu cît și pe colegii lui Aaron Florian din Craiova și București ⁴⁶. Probabil, în mod deosebit, l-a interesat de aici articolul lui Bojincă *Vestitele fapte și perirea lui Mihai Viteazul* ⁴⁷. De altfel, pentru partea consacrată domniei acestuia, care are în *Idee repede* aspectul unei adevărate monografii ⁴⁸, documentația este mai amplă decît pentru restul lucrării ⁴⁹. Este, probabil, unul din motivele pentru care vol. II, incluzînd perioada 1532—1601, a apărut abia la doi ani (1837) după primul.

În *Precuvîntarea acestuia*, A. Florian se arată optimist în privința posibilității continuării *Ideii repezi*. Volumul al III-lea (1838) avea să fie însă și ultimul. Mai mulți factori par să explice întreruperea lucrării. Mai întîi, ar putea fi vorba de o anumită dezamăgire a publicului. În raport cu volumele anterioare — primul cuprinzînd o remarcabilă *Precuvîntare* și zbuciumata istorie pînă la începutul secolului al XVI-lea, al doilea mai ales domnia lui Mihai Viteazul — cel de al treilea volum prezenta mai puțină valoare și, îndeosebi, mai puțin interes; el cuprindea doar domniile lui Radu Șerban și Radu Mihnea (1601—1615) și, în plus, avea un număr înjumătățit de pagini. Faptul nu era de natură să aducă reînnoirea „prenumeranților” mai ales cînd publicul era avertizat că pentru desăvîrșirea *Ideii repezi* mai sînt necesare „cinci tomuri mari” ⁵⁰, a căror apariție avea, firește, să dureze. Nu putem omite, de altfel, faptul că cititorii cunosători ai limbii franceze — cum erau mulți dintre prenumerații primelor tomuri — aveau acum pentru istoria Țării Românești lucrarea mai bine scrisă și mai succintă a lui Kogălniceanu. În sfîrșit, nu putem exclude nici un episod legat de încetarea apariției primului nostru cotidian „România”. Anunțînd-o, redactorii ziarului, în frunte cu Aaron Florian, o motivează tăios prin faptul că nu toți abonații și-au îndeplinit obligațiile asumate ⁵¹. O parte dintre aceștia protestează ⁵². Incidentul nu era de natură să contribuie la reușita subscripției deschise pentru celelalte cinci volume ⁵³, de care autorul lega, îndreptățit, posibilitatea continuării apariției *Ideii repezi* ⁵⁴. Lucrarea s-a oprit, astfel, la anul 1615.

⁴⁵ Și căruia îi fixează în 1832 un ajutor din leafa sa lunară de 450 lei „mare la număr și puțină la valoare”; Iorga, *Contribuții la istoria literaturii române. II. Scriitori mlreni*, p. 267—268.

⁴⁶ „Biblioteca românească”, I, Buda 1829, p. 55—56.

⁴⁷ Ibidem, t. III, 1930, p. 36—56; t. IV, 1930, p. 25—32.

⁴⁸ V. Netea, *op. cit.*, p. 48.

⁴⁹ P. Teodor, *op. cit.*, p. 580.

⁵⁰ *Idee repede*, III, p. III.

⁵¹ „Romania”, I (1838), nr. 302, p. 1005—1007.

⁵² „Curierul românesc”, V (1839), p. 21—24.

⁵³ „Cantor de Avis și Comers”, I (1837—1838), nr. 61, p. 140.

⁵⁴ *Idee repede*, t. III, p. IV.

Se pune aici problema dacă în acel moment Aaron Florian o avea redactată în întregime. Credem că nu. Mai întâi, se folosea pe atunci sistemul — și nu numai atunci — ca tipărirea unei lucrări să se realizeze treptat, o dată cu elaborarea ei. Apoi, în asemenea împrejurări ar fi cel puțin ciudat ca dispunând de suficient material Aaron Florian să încredințeze tiparului un volum — al treilea — avînd un număr atît de restrîns de pagini (147) și limitat la o perioadă de 14 ani. Explicația modului în care a apărut acest volum trebuie căutată, credem, în multiplele sale ocupații din anii 1837, în primul rînd în acelea de redactor la „Muzeul Român” și mai ales la „Romania”, a cărei apariție cotidiană solicita un considerabil efort⁵⁵. În sfîrșit, credem că, în eventualitatea în care ar fi avut toată istoria, ar fi făcut ulterior încercări de publicare, încercări care, chiar dacă nu ar fi dat rezultate, ar fi lăsat cel puțin urme.

În schimb, pare plauzibilă ipostaza că Aaron Florian avea redactată istoria Țării Românești în funcție de necesitatea învățămîntului. În regulamentul școlar alcătuit de Petrache Poenaru se făcea specificarea expresă că în cadrul istoriei universale „cea după urmă epocă va cuprinde și istoria rumânească, care se va dezvolta cu mai multă întindere decît istoria particulară a celorlalte neamuri, făcîndu-se iscodiri a se găsi în fieșicare veac din istoria neamurilor de prin prejur obiceiurile și pravilele cele mai însemnate ale acestei țări, iar istoria se va scrie pentru Țara Rumânească deosebit; se va da mai întâi în cercetarea Eforiei”⁵⁶. Profesorul de la Sf. Sava era astfel obligat de regulament să aibă redactată partea privind istoria Țării Românești. Aceasta explică, de altfel, și faptul că, la scurtă vreme după abandonarea *Ideii repezi*, el putea să publice un manual complet⁵⁷. Apărea astfel primul manual de istorie românească — chiar dacă acesta nu constituia încă un obiect distinct de studiu — limitat, ce-i drept, la o singură provincie istorică. Să notăm însă că, deși destinat în primul rînd „tînerimii care se îndeletnicește cu învățătura patriei sale”, manualul avea drept scop să satisfacă și „dorința tuturor acelor care voesc a dobîndi o idee deplină de împlîrile aceștii țări”⁵⁸. Într-un anume fel, el era destinat să suplinească deci și nerealizarea completă a *Ideii repezi*.

Publicat la scurtă vreme după aceasta din urmă, *Manualul* apare în general, pentru partea pînă la 1615, ca o prescurtare a ei. Există însă, între cele două lucrări, și unele deosebiri. Prin definiție, manualul

⁵⁵ V. Netea, *op. cit.*, p. 47 și urm.

⁵⁶ V. A. Urechia, *op. cit.*, IV, p. 280. În programa analitică publicată de Eforie cu prilejul examenelor din iunie 1838, ultimele două capitole privesc istoria Țării Românești; *Ibidem*, II, p. 15.

⁵⁷ F. A. Aaron, *Manual de istoria Principatului României de la cele dintîi vremi istorice pînă în zilele de acum*, București, în tipografia Colegiului Sf. Sava, 1839. II + 212 p.

⁵⁸ *Ibidem*, *Precuvîntare*.

este mai sobru, mai didactic, iar incursiunile în istoria universală sînt mai puține; ceea ce prezintă însă un interes sporit este faptul că apar deosebiri de conținut față de *Idee repede*. Partea referitoare la daci este aproape complet nouă, se fac precizări și modificări privind date și evenimente din perioada romană și a migrațiilor, ca și pentru cea ulterioară. Unele din ele pot fi puse în legătură — compararea textelor o dovedește — cu utilizarea *Istoriei* recent apărute a lui Kogălniceanu. Faptul este semnificativ pentru grija lui A. Florian de a se menține la curent, în limitele posibilităților, cu cele mai recente lucrări privind domeniul său preferat.

Vorbind despre preocupările sale de istoria românilor, ca profesor la Sf. Sava, nu putem, firește, neglija cuvîntarea pe care a ținut-o la serbarea de sfîrșit de an în 1838⁵⁹. Trecerea în revistă a evoluției Țării Românești, pe care o face aici, prilej de a scoate deosebit de pregnant în evidență importanța pe care studiarea istoriei o avea atunci, este un remarcabil monument oratoric, însuflețit de cele mai înalte idealuri patriotice și comparabil cu celebra lecție de deschidere a lui Kogălniceanu⁶⁰.

Preocupările pentru istoria Țării Românești și cunoștințele sale în această privință au determinat ca, peste cîtva timp, să fie numit într-o funcție în afara învățămîntului. În 1841 a fost constituită o comisie însărcinată să înscrie în condici întreprinse documentele de proprietate ale mănăstirilor închinete și neînchinete. Prin însăși această acțiune, comisia a jucat un rol deosebit în îndrumarea realist-documentară a cercetărilor istorice în Țara Românească, data înființării ei constituind, după cum s-a remarcat, o piatră de hotar pentru arheografia românească⁶¹. Stimularea cercetărilor istorice intra, de altfel, și în intenția legiuitorului. În chiar primul articol al legii, se stabilea că din cei patru membri ai comisiei „unul, carele va avea sciința destoiniciei pentru partea istorică, va fi însărcinat a culege din coprinderea documenturilor materialul atingător de istoria țării cu îndatorire să alcătuiască și o prescurtare cronologică și istorică pentru fiecare monastire în parte spre a se tipări în folosul acei mănăstiri cu cheltuiala sa”⁶². Greutatea lucrărilor a căzut însă asupra secretarului acestei comisii, post pe care Aaron Florian l-a deținut de la 12 ianuarie 1842 pînă în octombrie 1847⁶³. Autorul *Ideii repezi* trebuie să fi găsit acum prețioase materiale pentru istoria Țării Românești, care, probabil, i-au stimulat dorința de a continua cercetările în acest domeniu. Dovada o

⁵⁹ Cuvîntul ce s-au zis de D. Medelnicerul F. Aaron, vice-directorul Colegiului Național și profesorul de Istoria generală, în V. A. Urechia, *op. cit.*, II, p. 13—25.

⁶⁰ Vezi și P. Teodor, *op. cit.*, 582.

⁶¹ E. Vîrtosu, *Un diplomatat manuscris al Țării Românești (1841)*. II, în „Revista arhivelor”, nr. 2—1958, p. 88.

⁶² V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 203—204.

⁶³ E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 81.

poate constitui o scrisoare, din chiar anul numirii ca secretar, către Bariț, în care face o amplă și critică discuție privind data venirii legendarului Radu Negru în principat, scrisoare în care îi comunică și că „eu vreau să fac o disertare asupra acestei materii, însă o am lăsat mai târziu”⁶⁴. Nu cunoaștem dacă această intenție s-a realizat. Este posibil însă că profesorul de la Sf. Sava a întocmit totuși câteva lucrări și, eventual, unele culegeri de documente; o informație mai târzie ne spune că, în afara operelor tipărite până atunci, „alte manuscrise și colecțiuni ale sale, ce erau să se mai publice, s-au pierdut în cursul evenimentelor din 1848”⁶⁵. Până la revoluție, A. Florian a mai publicat însă câteva lucrări din care două ne interesează în mod deosebit.

Prima dintre acestea este broșura *Patria, patriotul și patriotismul*, apărută în 1843, rezultată din convingerea sa în importanța pe care patriotismul o are pentru un popor. Ea nu este prima lucrare în limba română consacrată acestei chestiuni. Încă în 1829 Nicola Iancu publicase la Iași un *Manual de patriotism* care nu era însă decât o simplă traducere⁶⁶. Scrierea lui Aaron Florian este evident superioară, chiar dacă autorul mărturisește că „ideile ce înșir asupra acestei materii nu sînt toate ale mele; meritul meu este că le am strîns și că, sub forma ce se vede, le dau spre întrebuintare publicului”⁶⁷. Sînt citați Tucidide, Cicero, Titus Livius, Oxenstierna, Rousseau, Haller ș.a. Lucrarea are totuși un caracter unitar. În afara semnificației momentului apariției — sîntem cu cinci ani înaintea revoluției — prezintă o deosebită importanță pentru chestiunea care ne interesează faptul că ea este în mare parte construită cu ajutorul unor elemente istorice și că este deosebit de utilă pentru precizarea concepției autorului ei privind evoluția societății.

A doua lucrare din această perioadă care ne reține atenția este un manual de istorie universală, apărut în 1845⁶⁸. Preocupările pentru istoria generală sînt numeroase înainte de această dată; vom încerca să revenim pe larg, cu un alt prilej, asupra acestei chestiuni. Să menționăm doar că publicarea în traducere a operei lui Millot de către Ioan Piuaru-Molnar, în 1800, a fost urmată de mai multe altele, la care trebuie să adăugăm numeroasele manuscrise păstrate în colecțiile Bibliotecii Academiei sau Bibliotecii Universitare din Iași. Este vorba însă, în aceste cazuri, doar de prelucrări și, mai ales, de simple traduceri. De altfel, traducerile au fost utilizate și ca manuale pentru preda-

⁶⁴ N. Bănescu, *Din corespondența lui Gheorghe Bariț*, în „Neamul românesc” III, nr. 92, 3 august 1908, p. 1452.

⁶⁵ V. Gr. Pop, *op. cit.*, II, p. 123.

⁶⁶ Iancu Nicola, *Manual de patriotism*, Iași, 1829, 6+34 p.

⁶⁷ Fl. Aaron, *Patria, patriotul și patriotismul*, București, Valbaum (1843), Precuvîntare.

⁶⁸ F. Aaron, *Elemente de istoria lumii pentru trebuința tinerimei începătoare din așăzămintele de învățătură și creștere publice și private*, București, In tipografia Colegiului Sf. Sava, 1845, 176 p.

rea istoriei universale în școli. Predecesorul lui Aaron Florian la Sf. Sava, Eufrosin Poteca — care va traduce în 1853 cunoscuta istorie universală a lui Bossuet — își propusese să utilizeze ca manual lucrarea lui Domairon⁶⁹. *Elementele* lui Aaron Florian depășesc tot ceea ce se realizase până atunci în acest domeniu⁷⁰. Dacă am face o comparație cu manualul similar utilizat la Academia Mihăileană — *Hronologhia și istoria universală pe scurt* a lui Săulescu (1837—1838) — comparația este net avantajoasă profesorului de la Sf. Sava, deși lucrarea sa este de proporții mult mai reduse. Manualul lui Aaron Florian se distinge printr-o mare claritate și sistematizare. El reprezenta rodul unor ani îndelungați de experiență în predarea istoriei universale. Pentru redactarea sa, autorul a întrebuințat, neîndoindu-se, traducerile și prelucrările anterioare, fără a se limita la acestea. Cu un an înainte de apariția manualului, el îi solicita lui Bariț să-i trimită o lucrare a lui Gförer — probabil *Istoria Bizanțului* — și se interesa insistent dacă l-a prenumerat la istoria lui Schlösser⁷¹. Evident, acestora trebuie să le adăugăm alte lucrări, fie posedate de Aaron Florian, fie existente în Biblioteca Colegiului de la Sf. Sava sau în biblioteci particulare, lucrări pe care a știut să le utilizeze în mod judicios. Oricum, *Elementele* s-au bucurat de o bună primire, dovada constituind-o noile ediții din 1846 și 1847.

Anul 1848 a determinat o întrerupere a activității sale profesionale și editoriale. Participant activ la evenimentele revoluționare, atât în Țara Românească cât și în Transilvania — participare care, la fel ca în cazul lui Bălcescu, Kogălniceanu, era o continuare logică a luptei sale anterioare, prin cuvânt și scris — Aaron Florian a fost destituit împreună cu alți profesori transilvăneni sub învinuirea că, „în loc să se mărginească a preda școlarilor moralul și învățăturile trebuincioase, s-au abătut din datorii cu luare de parte la cauza revoluției, întrebuințând propaganda”⁷².

Expulzat peste graniță, numit în 1850 — împreună cu Laurian și Maiorescu — într-o comisie alcătuită la Viena în scopul formării unei terminologii juridice românești⁷³, Aaron Florian s-a îndepărtat un timp, cel puțin oficial, de preocupările istorice. Uneori, el revine, totuși, asupra lor ca atunci când redactează la Sibiu primele numere din „Telegraful român”⁷⁴.

În 1854 se reîntoarce în Țara Românească, deținând până în 1860, postul de director al Așezămintelor Brîncovenesti, așezăminte care înfi-

⁶⁹ V. A. Urechia, *op. cit.*, I, p. 139, n.

⁷⁰ A. Oțetea și V. Netea, *op. cit.*, p. 23.

⁷¹ N. Bănescu, *op. cit.*, p. 1452.

⁷² M. Regleanu, *op. cit.*, p. 34—35.

⁷³ N. Bălcescu, *Opere*. IV. *Correspondența*, ed. G. Zane, București, 1964, p. 296.

⁷⁴ Vezi în nr. 7 și 8 articolul său *Ce s-au scris și ce s-au tipărit pentru poporul român ? și cum s-au scris și s-au tipărit ?* (p. 25 ; 29—30).

înțase și întreținea cîteva școli⁷⁵. Din 1857 este rechemat la Sf. Sava⁷⁶, mai întîi ca profesor de retorică, apoi de istorie, deși nu izbuțește, în 1858, la concursul instituit pentru redactarea unei lucrări elementare de istoria românilor, lucrare încredințată apoi lui Laurian care, de altfel, făcea parte din comisia pentru concurs⁷⁷. De astă dată, predă nu numai istoria universală ci și statistica și istoria românilor⁷⁸. Acest din urmă curs ne este relativ bine cunoscut datorită lui Iorga care a descoperit notițele pe care le luase un elev, probabil în 1859—1861, aproape sub dictare, de la profesorul de la Sf. Sava⁷⁹. El dovedește progresul pe care l-a făcut între timp Aaron Florian, legat firește de progresul istoriografiei în general, reflectare a întregii evoluții a societății românești. Expunerea este mai largă, îmbrățișînd istoria ambelor principate, informația mai bogată, elementele critice mai numeroase. Ni se pare însă o exagerare afirmația lui Iorga că aceste lecții dezvăluie „un altfel de om” decît profesorul din jurul anului 1840⁸⁰. Confruntarea lor cu *Idee repede*, cu *Manualul* sau cu vîntarea din 1838 dovedește o indiscutabilă continuitate. Faptul se poate urmări atît în maniera de prezentare a unor evenimente particulare, cît și în concepția generală care stă la baza expunerii lor. Să nu uităm că, în chiar anul premergător Unirii, fusese publicată într-o lucrare separată, fapt semnificativ, partea din *Idee repede* referitoare la Mihai Viteazul⁸¹. Firește, definiția dată în amintitele lecții istoriei românilor poate fi „cuminte”, dar prin aceasta ea nu este mai puțin concepută ca o armă de luptă, deosebit de eficientă. Fapt explicabil; telurile pentru care se luptase în preajma și în timpul anului 1848 nu fuseseră intrutotul atinse. Continuitatea concepției despre caracterul militant al istoriei este astfel firească, mai ales la un vechi istoric, a cărui origine transilvăneană — să facem o apropiere de cariera istoriografică a lui Barițiu — nu putea decît să o întărească și după 1859.

De altfel, înțelegerea importantei istoriei naționale face ca interesul în această direcție să devină, curînd după Unire, o preocupare

⁷⁵ M. Regleanu, *op. cit.*, p. 35—36.

⁷⁶ St. P. o. p., *Colegiul național Sf. Sava*, București, 1933, p. 24 (Extras din „Boabe de grîu”, IV, nr. 7, iulie 1933).

⁷⁷ V. A. Urechia, *op. cit.*, III, p. 221.

⁷⁸ În 1861—1863 el va împărți acest curs cu Ioan Maiorescu, care predă la clasa a VII-a iar Aaron Florian la clasa a VIII-a. Din 1863 Ioan Maiorescu va predă numai la Facultatea de litere în vreme ce A. Florian rămîne și la Sf. Sava (St. P. o. p., *op. cit.*, p. 26).

⁷⁹ N. Iorga, *Cursul de istoria românilor al lui Florian Aaron*, în „Cercetări istorice”, XIII (1927), p. 256—272, Iorga consideră că o parte — a doua — a fost scrisă înainte de 1859. Afirmația pe care se bazează („aceea ce noi voim a face astăzi”, p. 271) se poate însă mai bine referi la lupta pentru desăvîrșirea Unirii. După cum rezultă de la început, cursul a fost ținut sigur după Unire.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 256.

⁸¹ Mihai II Bravul. *Biografia și caracteristica lui trase din Istoria Țării Românești* a D. Aaron Florian. Revăzute și îndreptate, București, În tipografia Colegiului național, 1858, 160 p.

oficială. Din inițiativa Adunării legislative a Țării Românești se hotărâște alcătuirea unei comisii care, patronată de Ministerul Cultelor și al Instrucțiunii Publice, să redacteze o istorie a țării. Considerându-se că „la o asemenea lucrare națională și de mare importanță are deopotrivă interes și țara suroră” se ia legătura cu ministerul corespunzător din Moldova, pentru constituirea și aici a unei comisii similare, care să-și coordoneze lucrările cu cea din București⁸². Pentru înțelegerea spiritului care a stat la baza acestei hotărâri, deosebit de interesantă este motivarea convocării comisiei pentru o „ședință preparativă”⁸³. De la început, se subliniază „ce este pentru o națiune istoria sa”: „ea este imaginea trecutului, din care rezultă învățăminte și exemple pentru viitor, ea conservă drepturile și ne aduce aminte datorria, ea laudă virtutea, trîmbiță gloria, dă omagiu eroilor și ne face a ne înfiora de vițiu, a deprecia lașitatea, a admite bravura”. Acestui aspect educativ al istoriei i se adaugă și faptul că „prin partea sa sintetică, istoria ne arată rațiunea de a fi a lucrurilor și ne explică fenomenele vieții sociale, precum științele naturale ne explică pe acele ale vieții fizice”. Lucrările realizate pînă atunci în acest domeniu de „mai mulți români de merit” nu pot fi totuși considerate decît „ca nise părți izolate ale unui tot incomplet; despre acest tot este vorba acum”. Fondurile destinate pentru „premiu și încurajări științifice” nu pot primi o destinație mai potrivită decît „lucrarea pentru o istorie națională” întrucît „în mijlocul preocupărilor noastre politice și de reforme sociale nu trebuie să se uite știința și mai ales istoria”. În acest scop, ministerul s-a adresat tuturor persoanelor „ce am crezut mai apreciate în istorie”.

Dintre acestea nu a putut fi omis Aaron Florian, alături de A. Tr. Laurian (numit președintele comisiei), I. Maiorescu, Heliade, I. Brătianu, P. Cernătescu, G. Sion (secretar) și Odobescu. Numită de ministrul V. Boeresscu, comisia și-a început lucrările pregătitoare sub succesorul acestuia Dim. Ghica. Dar „marele op” care trebuia să încununeze o mai îndelungată activitate a rămas o simplă dorință, spulberindu-se o dată cu nobila intenție de la care se pornise. Membrii comisiei au preferat să lucreze individual sau să-și îndrepte atenția spre alte activități de care era atît de bogată perioada.

De una din acestea este legată și ultima parte a preocupărilor istorice ale lui Aaron Florian. Cînd, în 1863, se hotărâște „punerea în lucrare a facultății literare” el figurează în fruntea comisiei care a stabilit programa acesteia, ca și a celei de științe. Noua facultate care „va fi totodată și școală normală” avea drept scop „formarea profesorilor gimnasiali în ramurile limbilor clasice și moderne, istoriei și geografiei, literaturii și filosofiei”⁸⁴. Printre cele patru catedre pre-

⁸² V. A. Urechia, *op. cit.*, III, p. 213—214.

⁸³ *Ibidem*, p. 214—215.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 257.

văzute pentru primul an, figurează și aceea de „istorie critică și universală”, ocupată de Aaron Florian. El o va deține și în cadrul Facultății de litere și filozofie a noii universități bucureștene, pentru câteva luni numai, întrucât, la 1 aprilie 1865, datorită unei boli neașteptate, a fost nevoit să se retragă. Cel „de care se legasera atâtea speranțe” n-a putut astfel „da ceea ce se așteptase de la el”, și „ceea ce ar fi putut fără îndoială să dea”, Universitatea pierzînd prin el „o mare conștiință didactică și o neobosită putere de muncă”⁸⁵. Activitatea sa ca istoric înceta o dată cu această retragere, deși este de presupus că pasiunea pentru disciplina căreia i se consacrase timp de aproape patru decenii s-a menținut pînă în 1887, an care curma definitiv o viață de strădanii, pusă în slujba culturii românești.

Între aceste strădanii, preocupările pentru istorie au ocupat, după cum am văzut, locul de frunte. Faptul este un rezultat și al carierei sale didactice, dar mai ales al timpului în care a trăit. De altfel, se poate observa că aceste preocupări istorice ale lui Aaron Florian se intensifică tocmai în acele perioade cînd necesitățile evoluției societății românești solicitau mai mult reînvierea trecutului; în acest sens, merită să ne rețină atenția, mai ales, activitatea sa desfășurată înainte de 1848. Faptul este semnificativ pentru maniera militantă în care cărturarii pașoptiști și-au orientat activitatea. Alături de numeroase altele, exemplul lui Aaron Florian este aici concludent. El devine și mai concludent dacă avem în vedere concepțiile sale istorice. De altfel, considerarea activității sale, a sensului general al acesteia, ca și a anumitor particularități ale ei, are menirea să contribuie la o mai clară înțelegere și explicare a ideilor sale privind evoluția societății, a celei românești în special⁸⁶.

L'ACTIVITÉ HISTORIOGRAPHIQUE D'AARON FLORIAN

Résumé

Une caractéristique de l'idéologie roumaine du milieu du XIX-e siècle est le rôle particulièrement important accordé à l'histoire. Fait bien significatif : dans les conditions de la formation de la nation roumaine, la ressurection du passé, avec ses pages de gloire, constituait un puissant moyen dans la lutte menée pour la création d'un état unitaire et indépendant, et organisé dans l'intérieur sur des bases nouvelles, bourgeoises. Presque tous les intellectuels d'alors se sont vivement préoccupés de l'histoire, qui a atteint un degré bien élevé avec

⁸⁵ A. Oțetea și V. Netea, *op. cit.*, p. 24.

⁸⁶ Concepțiile istorice ale lui Aron Florian și răspîndirea operei sale vor constitui obiectul unui viitor articol.

Kogălniceanu et Bălcescu. Mais les oeuvres de ceux-ci ont été préparées par de nombreux autres auteurs. Parmi eux, on doit accorder un rôle important au professeur de Sf. Sava, Aaron Florian. L'activité historiographique de celui-ci, comprenant une période de presque quatre décennies, est bien significative pour la manière dont l'histoire était abordée alors. Ses préoccupations historiques répondent à des nécessités précises. Elles se sont intensifiées dans les périodes même où s'est intensifiée la lutte pour l'émancipation nationale et sociale. Révélatrice est aussi la thématique de ses préoccupations. Mais l'analyse de celle-ci, de ses idées et de la diffusion de ses oeuvres va constituer l'objet d'un prochain article.

SUR LA RÉSIDENCE DU ROI DACE BUREBISTA

PAR

N. GOSTAR

L'une des plus remarquables figures de chef des peuples de l'Europe du I-er siècle av.n.è., qui puisse être comparé à un César ou Pompée, est le roi des Daces Burebista, dont les qualités et les mérites de grand monarque¹ dépassaient beaucoup plus ses contemporaines: le Gaulois Vercingetorix et le Germain suève Arioviste. La source principale pour l'histoire des Daces pendant le règne de Burebista reste la Géographie de Strabon et également l'inscription mise en l'honneur d'Acornion, fils de Dionysios, remarquable citoyen de Dionysopolis, aujourd'hui Baltchik.

Dans cet article nous allons essayer de discuter un seul problème de l'histoire des Daces pendant le règne de Burebista, c'est-à-dire, le siège du grand roi dace. Le document à propos duquel on prétendait d'identifier et de localiser même la cité d'où Burebista conduisait son vaste royaume, c'est l'inscription d'Acornion, trouvée vers la fin du siècle passé à Baltchik et conservée maintenant dans le lapidarium du Musée Archéologique de Sofia². Puisque dans cette inscription il s'agissait d'une localité *Argedavon*, on a déduit que c'était le nom de la résidence de Burebista et même V. Pârvan précisait que le toponyme est lié au nom actuel de la rivière d'Argesh, car *Ordessos*, mentionné par Hérodote, IV, 48, comme affluent du Danube, n'est pas autre chose qu'une écriture erronée, au lieu de *Argeshs* et donc *Argedava* est „dava” (= localité, cité) sur (la rivière) Argesh³. On n'a pas ignoré le fait

¹ R. Vulpe, *Burebista — geniu militar sau politic?* dans „Magazin istoric”, III, 4, 1969, p. 2 et suiv.

² V. Latyschew, *Journal du Minist. de l'Instr. publique*, janvier, 1896 (en russe; inaccessible pour nous); W. Dittenberger, *Sylloge*², I, 342 (d'après le dessin de H. Egger); E. Kalinka, *Antike Denkmäler in Bulgarien*, Vienne, 1906, p. 86—94; IGR. I, 662; W. Dittenberger et F. Hiller v. Gaertringen, *Sylloge*³, II, 763 (d'après la lecture de B. Filow); M. Holleaux, *Etudes d'épigraphie et d'histoire grecques*, I, Paris, 1938, p. 285—287; G. Mihailov, IGB, I, 13, p. 31—32.

³ V. Pârvan, *Considerații asupra unor nume de riuri daco-scitice*, dans Acad. Română „Memoriile sect. istorice”, ser. III, tom. I, 1923, p. 29—30, „nous avons même une ville dace Ἀργυ-δᾶνα, qui dans l'inscription de Dionysopolis mentionnant le roi Byrebistas... se retrouve sous le nom d'Ἀργέ-δαβον, ce qui nous assure un Ἀργε-σις dace comme vrai nom primitif de l'actuel Argesh” et plus bas: „l'Argesh roumain est donc vieux thrace et sa prononciation est restée la même depuis deux mille ans”, et Ὀρόησιός, transmis par Hérodote, est une forme d'aspect carien, car l'historien était originaire de Carie; idem, *Getica. O protoistorie a Daciei*, Bucarest, 1926, p. 81, *Argedava* de l'inscription est soit *Arcidava* de Banat soit „quelque part sur la rivière avec le nom duquel elle est semblable, l'Argesh, Argesis” et *Argedava* a été „la ville principale du grand roi”.

qu'une localité du nom *Argidava* était connue en Dacie romaine, au sud du Banat, identifiée aux ruines du camp romain de Vărădia (du département Caraș-Severin)⁴, mais, puisqu'ici on n'a pas découvert des traces daces d'une certaine importance, on ne pouvait pas prouver qu'il y avait là *Argedava* de Burebista⁵.

Dernièrement, comme un résultat des fouilles de Popești sur l'Argesh, dans la Munténie (du département Ilfov), où on a trouvé un important établissement dace, avec un riche matériel archéologique autochtone et d'import, avec d'importantes ruines d'habitations et de «palais», tout cela, datant de l'époque de Burebista, a déterminé le Prof. R. Vulpe d'identifier *Argedavon* de l'inscription d'Acornion à ce grand établissement dace, surtout qu'elle se trouvait justement sur cette rivière qui lui aurait donné le nom⁶. Mais bientôt, notre collègue de Cluj, H. Daicoviciu, se déclare en désaccord avec cette identification et prouve, avec des arguments et avec une égale conviction, que la résidence de Burebista ne peut être cherchée qu'en Transylvanie et précisément dans les Montagnes d'Orăștie, là où on retrouve groupées plusieurs citadelles daces, dont les ruines, par leur importance et leur grandeur, dépassent de beaucoup plus les établissements de la Munténie et, bien entendu, celle de Popești sur l'Argesh⁷. En même temps, d'après

⁴ Ptol., III, 4; Tab. Peut., VII, 3; Geogr. Rav., 204, 4; Dittenberger, *Sylloge*³, II, p. 446; G. G. Mateescu, *Două lecții de epigrafie*, dans „Anuarul Inst. de istorie națională”, IV, 1926—1928, p. 330; C. Patsch, *Aus 500 Jahren vorrömischer und römischer Geschichte Südosteuropas* (Beiträge zur Völkerkunde von Südost-europa V, 1), Vienne, 1932, p. 46 note 2, Ἀργέδαυον „ohne Zweifel identisch mit der römischen leicht verschriebenen Strassenstation Arcidava, dem heutigen Waradia östlich von Werschetz im Banat”; p. 59, „im Banat befand sich das Erbland des Burebista mit dem Hauptort Argidava”; p. 204 note 4, „Argidava wird durch Burebista für seine Zeit der Hauptort Daziens geworden sein, wie später durch Decabalus Sarmizegetusa”; A. Alföldi, *Zur Geschichte des Karpatenbeckens im I. Jahrhundert v. Chr.*, dans „Archivum Europae Centro-Orientalis”, VIII, 1—2, 1942, p. 5, „das Banat aber war gerade zu jener Zeit der Sitz des mächtigsten dakischen Fürstentums: in *Argedava*, in der Gegend von Versec”; C. Daicoviciu, *Noi contribuții la problema statului dac*, dans „Studii și cercetări de istorie veche”, VI, 1—2, 1955, p. 53 note 1, „le nom peut être accepté sûrement comme *Argedavon*, représentant la terminaison typique en -dava des toponymes daces. C'est n'est pas sûr si la localité est celle de Banat, à Vărădia (Arcidava) ou une localité inconnue sur la rivière Argesh (Argesis)”.

⁵ R. Vulpe, *Argedava*, dans *Omagiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani*, Bucurest, 1960, p. 558 et suiv.

⁶ R. Vulpe, *Argedava*, p. 557 et suiv.; idem, *Getul Burebista, conducătorul întregului neam geto-dac*, dans „Studii și comunicări ale Muzeului din Pitești”, I, 1968, p. 34 et suiv. Les arguments du Prof. R. Vulpe sont approximativement ceux-ci: des conditions favorables, pour l'unification de tout le peuple dace, n'existaient qu'en orient gétique; l'origine gète et non dace de Burebista; la voie directe qui liait la vallée de l'Argesh, tout le long du Danube, avec Dionysopolis; la coïncidence du hydronyme *Argesis* avec le toponyme *Argedava*; c'est seulement „l'établissement de Popești qui gagne des conditions demandées pour une identification avec la localité antique”. Le Prof. R. Vulpe nous attire l'attention, „qu'on n'oublie pas qu'on a à faire avec une hypothèse, qui, si fort qu'elle soit soutenue par le complexe de circonstances, n'est pas moins exempte d'une preuve péremptoire”; C. Daicoviciu, *Țara lui Dromichaïtes*, dans *Emlékkönyv Kelemen Lajos*, Cluj, 1957, p. 181—182, situe „*Argedava* du père de Burebista et de Burebista lui même (au moins dans les premières années du règne de celui-ci)” dans la vallée de l'Argesh, mais sans indiquer l'établissement de Popești.

⁷ H. Daicoviciu, *Dacii*², București, 1968, p. 97 et suiv.; idem, *Însemnări despre Dacia (IX) (Unde și când a luat naștere statul dac?)*, dans „Steaua”, XIX, 2, 1968, p. 83—84. R. Vulpe, *Getul Burebista*, p. 50 et suiv., admet que la résidence du roi dace a été dans les Montagnes d'Orăștie, mais seulement dans la deuxième étape de son règne.

H. Daicoviciu, le nom de la cité de Burebista n'était pas *Argedava* et alors elle ne pouvait pas être cherchée sur la rivière d'Argesh⁸. En arrivant donc avec les disputes à ces deux possibilités, nous tâcherons de mettre en discussion, non autant les résultats auxquels sont arrivés les deux auteurs, que surtout la valeur informative du document dont on a déduit qu'*Argedava* serait en réalité la cité de résidence de Burebista et qu'elle se trouverait à Popești sur l'Argesh, avis qui jouit d'une certaine popularité.

Sur le siège de Burebista les écrivains antiques ne disent rien et aucune allusion même ne pourrait être entrevue de leurs textes. C'est seulement de l'inscription d'Acornion, d'après quelques érudits, qu'il serait indiqué le nom de cette capitale. L'inscription en grec, sur 49 lignes, est un décret émis par le conseil et le peuple des Dionysopolitains en l'honneur d'Acornion. L'état du texte est déplorable, puisque de cette inscription le commencement manque (combien? on ne peut savoir), beaucoup de lettres de gauche sont disparues et le texte devient clair à peine de la ligne 30. On a vu, du texte conservé et de ce qu'on a complété, que le décret comprend (ou, mieux dit, comprenait) toute l'activité politique et religieuse d'Acornion. Mais le document étant fragmentaire, il ne peut ressortir que les suivantes neuf données concernant l'activité, digne de toute considération, d'Acornion, citoyen de Dionysopolis :

- dans les lignes disparues une ambassade chez le fils d'un roi barbare,
- 1.1 (?)—9, une ambassade chez un roi barbare (le père de celui qui figurait dans les lignes disparues) qu'il a rencontré à *Arqedava*, ou plutôt à *Sargedava*⁹ (voir plus bas),
- 1.9—12, prêtre du Grand Dieu,
- 1.12—13, prêtre du dieu Sarapis,
- 1.13—15, prêtre du dieu Dionysos,
- 1.15—19, de nouveau prêtre du dieu Dionysos¹⁰, pendant l'hibernation de C. Antonius Hybrida, gouverneur de la Macédoine, c'est-à-dire en 62—61 av.n.è.¹¹,
- 1.19—22, prêtre des Dieux de Samothrace,
- 1.22—32, ambassade (ou plusieurs ambassades) chez le roi Burebista,
- 1.32—38, ambassade en Macédoine chez Cn. Pompée, en 48 av.n.è.¹².

⁸ H. Daicoviciu, *Dacii*², p. 116, la résidence de Burebista correspond à la citadelle dace de Costești des Montagnes d'Orăștie.

⁹ Cf. H. Daicoviciu, *Însemnări despre Dacia* (IX), p. 83.

¹⁰ De la manière dont commence la ligne 15, il semblerait qu'Acornion ait pris pour la seconde fois la couronne du dieu Dionysos; cf. Mateescu, *op. cit.*, p. 326, 330.

¹¹ Geyer, *Makedonia (Geschichte)*, dans *RE*, XIV (1928), 765, C. Antonius Hybrida proconsul de la Macédoine en 62—60 av. n.è.; Pârvan, *Getica*, p. 77, en 61 Antonius vient au Danube; p. 79, il passe l'hiver à Dionysopolis en 62—61 av.n.è.; Patsch, *op. cit.*, p. 39, en 62—61 av. n. è.; E. Condurachi, *Burebista și orașele pontice*, dans „Studii și cercetări de istorie veche”, IV, 3—4, 1953, p. 521, la défaite du gouverneur romain en 61 av. n. è.; C. Daicoviciu, *Istoria României*, I, Bucarest, 1960, p. 286, en 61 av. n. è.; D. M. Pippidi, *Contribuții la Istoria veche a României*², Bucarest, 1967, p. 224 et suiv., en 62 av. n. è.; Vulpe, *Getul Burebista*, p. 41, en hiver de 62, C. Antonius Hybrida se trouve au Danube, pour commencer la guerre au printemps de 61 av. n. è.; H. Daicoviciu, *Dacii*², p. 105, pendant l'hiver de 62 le gouverneur se trouve en Dobroudja et il subit la défaite en 61 av. n. è.

¹² Kalinka, *op. cit.*, p. 93, en 48 av. n. è.; Dittenberger, *Syll.*³, II, p. 448, l'ambassade en 49, mais l'inscription de 48 av. n. è.; G. Seure, *Archéologie thrace. Documents inédits ou peu connus*, dans „Revue Archéologique”, XVIII, 1911, p. 431, l'année 48 quand on publie le document; Mateescu, *op. cit.*, p. 335, l'ambassade chez Pompée en 48 av. n. è.; Patsch, *op. cit.*, p. 49, 185, en 49 av. n. è.; Condurachi, *op. cit.*, p. 519, en 48 av. n. è.; Pippidi, *op. cit.*, p. 540, l'alliance avec Pompée en 48 av. n. è.; Vulpe, *op. cit.*, p. 41, Acornion se trouvait en Macédoine au mois de juin de l'année 48 av. n. è.

Comme il résulte de cette énumération, la chronologie des missions diplomatiques et des fonctions sacerdotales ne peut être faite que pour le second sacerdoce du dieu Dionysos, qui a eu lieu en 62—61 av.n.è. et pour l'ambassade chez Cn. Pompée de 48 av.n.è., quand le commandant romain a été proclamé *imperator* (αὐτοκράτορ), l'année où on a rédigé l'inscription¹³. De ces deux dates nous concluons, que les fonctions et les missions d'Acornion ont été enregistrées dans un ordre chronologique et donc l'ambassade chez le roi barbare, qui se trouvait dans la cité supposée être *Argedava*, a eu lieu plus avant l'année 62 av.n.è., peut être de dix ans avant, peut être plus¹⁴.

Dès qu'on a commencé la publication de ce document épigraphique par W. Dittenberger, quelques hommes erudits ont compris que les premières lignes de l'inscription montrent l'ambassade d'Acornion chez le père de Burebista, justifiant cela par le fait que dans les lignes 22—32, qui se trouvent plus bas, on parle de ce roi dace¹⁵. Ainsi Dittenberger, en partant de cette idée, lisait et complétait les lignes 5—7, sans hésitation, de cette manière :

[Μετ]ὰ τῶν συναποδ[η]μῶν αἰτήσ[ας ἀσφάλειαν]

[ἐπορεν ὕδε εἰς] Ἀργέδα[υ]ον πρὸς τὸν πατέρα [τοῦ βασιλέως]

[Βυρεβίστα κτλ¹⁶.

Quelques années plus tard, E. Kalinka, d'après une nouvelle révision du texte, montrait que dans la ligne 6, après τὸν πατέρα suivait la lettre A, dont on voyait bien la moitié de gauche¹⁷. Cette lettre a déterminé E. Kalinka et Hiller v. Gaertringen de revoir la lecture de Dittenberger et de lire la ligne 6... Ἀργέδαυον πρὸς τὸν πατέρα α[ὑτοῦ?], c'est-à-dire, «à *Argedava* chez le père de celui-ci»¹⁸. Ne voulant pas renoncer si facilement à l'idée concernant «le père de Burebista», on a admis que par α[ὑτοῦ] on pourrait comprendre, qu'il s'agissait aussi de Burebista¹⁹. Et voilà comment apparut la théorie que le père de Burebista avait sa résidence à *Argedava*! Dorénavant, le raisonnement était tout à fait simple et il s'appuyait sur le syllogisme éronné :

la résidence du père de Burebista était à *Argedava*,

Burebista était le fils de son père,

la conclusion : Burebista avait sa résidence à *Argedava*.

Mais faisons abstraction de cette déduction logique et passons à l'analyse du document.

Dans les lignes 5—6 on trouve :

¹³ Mateescu, *ibidem*, de l'année 48 av. n. è., mais avant le 7 juin, donc avant que Dionysopolitains aient appris le résultat de la bataille de Pharsale; H. Daicoviciu, *Inseamnări despre Dacia (IX)*, p. 82, le décret d'Acornion a été voté dans la première moitié de l'année 48 av. n. è.

¹⁴ Cf. H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 82 et suiv.

¹⁵ Dittenberger et Hiller v. Gaertringen, *Syll.*³, II, p. 448 note 11; Mateescu, *op. cit.*, p. 329; Patsch, *op. cit.*, p. 45 et suiv.; Pârvan, *op. cit.*, p. 78; Alföldi, *ibidem*, *Argedava* „die Residenz des Vaters des Königs Burebista”; C. Daicoviciu, *Noi contribuții*, p. 51—53, apporte certaines objections pour „le père de Burebista”; Vulpe, *op. cit.*, p. 40, „qu'il s'agirait du père de Burebista, c'est une conjecture moderne, largement partagée, mais non moins soumise aux discussions... mais le cas est bien possible”.

¹⁶ Dittenberger, *Syll.*², I, 342; Kalinka, *op. cit.*, p. 92.

¹⁷ Kalinka, *op. cit.*, p. 90.

¹⁸ Kalinka, *op. cit.*, p. 87; Hiller v. Gaertringen, *Syll.*³, II, 762.

¹⁹ Dittenberger et Hiller v. Gaertringen, *Syll.*³, II, p. 448 note 11; Pârvan, *ibidem*; Mateescu, *op. cit.*, p. 325, 329, „il reste donc probable l'ambassade chez le père de Burebista entre 80—70 av. n. è.”; Patsch, *ibidem*

...μ]άτων συναποδ[η]μῶν ἀπὴ[ρ]ατ[ο]....

...ΑΡΓΕΔΑΥΟΝ πρὸς τὸν πατέρα Α...²⁰

En excluant... μάτων, la traduction est : „...en voyageant loin.../.. à Argedava chez le père...". Mais E. Kalinka a observé, qu'avant le mot ΑΡΓΕΔΑΥΟΝ on voyait deux hastes horizontales, qui, selon lui, étaient deux restes de la lettre Σ²¹. Cette lettre n'a pas suscité des problèmes, mais seulement elle a fait compléter la ligne 6 par [...εί]ς Ἀργέδαυον²² et donc la localité de l'inscription est restée de même Argedava. Mais, puisque les mots du texte épigraphique ne sont pas séparés et le lapicide ne s'est servi ni de la ponctuation, Σ peut, très bien, faire partie du mot ΑΡΙΕΔΑΥΟΝ et alors le toponyme pourrait être ΣΑΡΓΕΔΑΥΟΝ²³. On peut ajouter que la préposition εἰς n'est pas nécessaire devant un toponyme, car l'accusatif suffisait pour indiquer un complément circonstanciel de lieu et de direction²⁴. Toutefois ni la lettre Α, de la fin de la ligne, ne peut être si facilement complétée par α[ὐτοῦ?], mais plus probablement et plus correctement par un nom propre, donc : πρὸς τὸν πατέρα Α....., „chez le père de Α [...]". Alors, de ce document nous entendons, que Acornion a fait partie d'abord d'une ambassade chez le fils d'un roi barbare, ambassade dont on parlait quelques lignes plus haut, dans le texte disparu et le nom de ce prince barbare commençait par la lettre Α. Cependant, les Dionysopolitains mécontents ou insatisfaits par cette rencontre, Acornion part pour la seconde fois ἀπὴρατο, „loin", et aboutit à s'entretenir avec le roi même (le père de Α.....), dont le nom figurait dans la ligne 6 du côté gauche (d'où manquent approximativement 14 lettres) et qu'il a rencontré à Sargedava.

Alors le texte dans les lignes 5—7 pourrait être :

cca. 14 μ]άτων συναποδ[η]μῶν ἀπὴ[ρ]ατ[ο]....

cca. 14 ΣΑΡΓΕΔΑΥΟΝ πρὸς τὸν πατέρα Α....

cca. 8 παραγε]νόμενος δὲ καὶ συντυχῶν ἅμα.....,

et voici comment nous comprenons les lignes 5—7 : „...en voyageant loin... il est arrivé à Sargedava [chez le roi.... c'est-à-dire] chez le père de Α[...] et en le rencontrant" etc. Donc, de cette inscription on ne peut pas déduire qu'à Sargedava (ou Argedava) se trouvait Burebista ou le père de Burebista²⁵, mais un roi barbare, inconnu pour nous et qui régnait à gauche du Danube, car Acornion „a loin voyagé" jusqu'à arriver chez lui. L'envoi d'une ambassade d'une ville grecque de la Mer Noire, chez un prince barbare, fils de roi — probablement le prince héréditaire — ne peut pas surprendre; de même, environ l'année 200 av.n.è., Agathocles d'Histria est envoyé comme ambassadeur tantôt chez le roi Rhemaxos tantôt chez le fils de celui-ci, le prince Phrad[mon?] ²⁶.

²⁰ Kalinka, *op. cit.*, p. 87; Hiller v. Gaertringen, *Syll.* ³, II, 763, d'après la lecture de B. Filow.

²¹ Kalinka, *op. cit.*, p. 90; Mihailov, *op. cit.*, p. 32, „lapis ΣΑΡΓΕΔΑΥΟΝ, prima littera incerta est sed fortasse Σ".

²² Hiller v. Gaertringen, *ibidem*; Mihailov, *op. cit.*, p. 31.

²³ H. Daicoviciu, *Însemnări despre Dacia (IX)*, p. 83, dans l'inscription pourrait être aussi Sargedava.

²⁴ Ed. Schwitzer et A. Debrunner, *Griechische Grammatik*, II, 1—2, München, 1950, p. 68—69.

²⁵ Cf. H. Daicoviciu, *Dacii*², p. 114, „il ne s'agit pas du père de ce roi dans cette inscription"; *idem*, *Însemnări despre Dacia (IX)*, p. 83, „Argedava ne doit pas et ne peut pas être liée de Burebista ou du père de celui-ci".

²⁶ Pippidi, *op. cit.*, p. 186 et suiv.

Qui était alors ce roi qu'Acornion a rencontré à Sargedava (ou Argedava)? ΣΑΡΓΕΔΑΥΟΝ est un accusatif, mais le scribe, par erreur, a employé le neutre au lieu de la forme féminine ΣΑΡΓΕΔΑΥΑΝ, qui était la plus correcte. Chronologiquement, c'est le premier témoignage d'une *dava* dace. D'après le nom de Sargedava, il est alors un roi²⁷ dace qui régnait à gauche du Danube.

Par suite il nous revient de discuter, où se trouvait cette Sargedava? Même si on admet *Argedavon* au lieu de *Sargedavon*²⁸, même alors ce toponyme n'a aucun rapport à la rivière d'Argesh et *Argedava* ne peut pas signifier „cité sur l'Argesh“, pour les raisons suivantes :

1° Il n'existe pas un témoignage que la rivière *Ordessos*, dont parle Hérodote, IV, 48, correspond à l'Argesh et le changement du hydronyme *Ordessos* en *Argesis* est une simple construction due à V. Pârvan²⁹.

2° Le nom médiéval et actuel de la rivière d'Argesh ne semble pas dériver du dace *Ordessos*, car, comme il paraîtrait, *Argesh* est un hydronyme d'origine coumane, aussi que les autres hydronymes de l'Est et du Sud de Carpathes³⁰.

3° Le nom antique d'Argesh a été plutôt *Marisus* que *Ordessos*, car, à l'embouchure de celui-ci dans le Danube se trouvait la localité *Mariscum*³¹ (à propos de celle-ci voir plus bas).

4° Même si on admet que le nom antique de la rivière serait *Argesis*, alors, il n'importe pas quelle localité, qui se trouverait sur le cours de cette rivière, ne pouvait pas recevoir le nom de *Argedava*. Cela peut être prouvé par l'observation

²⁷ Dans l'inscription pouvait être βασιλεύς, mais, aussi ἡγεμὼν ou un autre mot.

²⁸ Nous n'excluons pas d'une manière catégorique que le nom de la localité n'aurait pas pu être *Argedavon*, mais tout aussi bien elle aurait pu être *Sargedavon*, comme ...*sargedavon*, bien qu'on ne puisse pas savoir comment aurait-on complété un tel toponyme dace.

²⁹ D'après C. Daicoviciu, *Țara lui Dromichaitei*, p. 179 et suiv., le nom *Ordessos* s'est maintenu dans cette forme dans le nom de la population Ὀρηνρδσω (Polybe, fragm. 102 et Suidas, s. v. *Anadromai*) et [Ὀρη]ρήνσιοι (Ptol., III, 8, 3) et alors la correction *Argesis*, faite à Hérodote, est inutile.

³⁰ N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticei*, Bucarest, 1933, p. 530 et suiv.

³¹ A l'embouchure de l'Argesh dans le Danube (ou près de l'embouchure) a été la localité *Mariscum* ou *Marisca*, inconnue dans les documents, mais, au-delà du Danube, vis-à-vis, il était *Transmariscum* ou *Transmarisca* (Ptol., III, 10, 5; Tab. Peut., VIII, 2; Itin. Ant., 223, 1; K. Miller, *Itineraria Romana*, Stuttgart, 1916, p. 596—597; E. Polaschek, *Transmarisca*, dans *RE*, VI, A (1937), 2171—2174). On pourrait admettre que *Marisus* (ne pas confondre avec *Marisus* „Muresh“ de Transylvanie) aurait été le nom antique de la Dimbovitza, mais celle-ci, seulement dans l'hypothèse que dans l'antiquité Dimbovitza aurait eu une embouchure séparée dans le Danube, donc elle n'aurait pas été un affluent de l'Argesh. G. Vâlsan, *Cîmpia română. Contribuțiuni de geografie fizică*, Bucarest, 1915, p. 193, „une première phase d'enfoncement met Dimbovitza en liaison directe avec le Danube“, mais de cette énonciation ne ressort pas qu'il a eu lieu dans une époque historique. On ne peut pas omettre l'observation de A. Deculescu, *Unde a fost Constantiniana Daphne?* dans *Magazin Istoric*, III, 11, 1969, p. 47, que, dans le passé, l'Argesh avait deux bras à l'embouchure, donc nous supposons que le cours de l'Est pourrait être *Marisus* et *Ordessos* le cours d'Ouest. Indépendamment de cette constatation, en consultant les cartes topographiques de 1855—1857 et de 1900 on peut déduire que l'Argesh avait un lit plus ancien, à l'Ouest de l'actuel, saisissable encore au village Crivat (approximativement 20 km du Danube) et sur le cours actuel de l'Argesh aurait pu couler la Dimbovitza et qui donc se jetait dans le Danube près de la ville Oltenitza. Il existe aujourd'hui aussi un ruisseau *Argeshelul* à l'Ouest de l'actuelle embouchure de l'Argesh.

que les Daces ne formaient jamais le nom d'une localité, située au cours d'une certaine rivière, par l'addition du mot *dava* au hydronyme respectif, comme le faisons nous de nos jours : Tirgu Mures, Tirgu Jiu, Tirgu Trotuș. Les Daces donnaient les noms aux localités, d'après les hydronymes, par l'addition du déterminatif *-iscum*. C'est ainsi que la localité sur la rivière *Tibisis* (aujourd'hui Timish), à la confluence avec Bistra, est *Tibiscum*³²; la localité sur la rivière *Pathisus* (aujourd'hui Tisa), à la confluence de Muresh, est *Pa«r»tiscum*³³; la localité qui se trouve sur la rivière *Marisus*, l'ancien nom de l'Argesh (?), doit être *Mariscum*³⁴. Mais le plus puissant argument, qu'*Argedava* ne pouvait être «dava sur l'Argesh», est la localité *Argidava* du Banat³⁵, qui se trouve vraiment sur un petit affluent du Danube, mais celui-ci s'appelait dans l'antiquité *Apus flumen*³⁶ (aujourd'hui Carașu) et nullement *Argesis*.

De ce qui est resté de l'inscription dans la ligne 6, on peut lire ΣΑΡΓΕΔΑΥΟΝ et donc, nous croyons que H. Daicoviciu a raison, quand il change le nom de la localité *Argedava* en *Sargedava*³⁷. Mais où se trouve cette *Sargedava*? C'est sûr qu'on ne peut faire aucune affirmation catégorique; seulement que la localité, ayant un tel nom, pourrait être au nord du Danube, c'est-à-dire en Moldavie, ou à l'ouest du Danube de Dobroudja, c'est-à-dire en Munténie. Le géographe Ptolémée, qui écrit vers la moitié du II-e siècle de n. è., mentionne au Nord du Danube, à gauche de la rivière *Hierasus*, qui serait identique avec le Siret, trois localités ayant des noms daces; ces sont du Sud au Nord: *Pioboridava*, *Tamasidava* et *Zargidava*³⁸. Toutes ces trois localités, d'après les coordonnées de Ptolémée, se trouvent au Sud de la Moldavie, mais c'est difficile de les identifier sur place avec une certitude absolue. Toutefois, il n'est pas exclus, que la dernière, *Zargidava*, soit la même que *Sargedava* de l'inscription d'Acornion et cette identité ne semble pas du tout improbable, à moins qu'on admette l'existence d'une localité homonyme, ce que ne peut pas être impossible. On peut ajouter que dans la ligne 6 de l'inscription, devant le mot ΑΡΓΕΔΑΥΟΝ, où les éditeurs ont vu la moitié d'un Σ, celle-ci pourrait être aussi bien un Ζ; en ce cas la localité de l'inscription pouvait être aussi *Zargedava*, un nom assez rapproché de celui transmis par Ptolémée.

C'est à peine dans les lignes 22-32 qu'on parle de l'ambassade d'Acornion chez Burebista. Les lignes 22-23 ont été traduites: „et le dernier temps ([*ewor*]éi)

³² M. Fluss, *Tibisia, Tibisis, Tibiscum, Tibiscus*, dans RE, VI, A (1936), 813—815. La même étymologie a la localité *Tibisca* de Dobroudja (Ptol., III, 10, 6), d'après une petite rivière *Tibisis*, non identifiée. Par erreur Ptolémée, III, 8, 1, 2, appelle la rivière *Tibiscus* au lieu de *Tibisis* (en effet il confond *Tibisis* „Timish” avec *Pathissus* „Tisa”).

³³ E. Polaschek, *Pathissus*, dans RE, XVIII (1949), 2161—2163; idem, *Parthicon*, dans RE, XVIII (1949), 2045—2046; d'une manière erronée Amm. Marcell., XVII, 13, 4, appelle rivière *Parthiscus*.

³⁴ Note 31.

³⁵ Ptol., III, 8, 4. Vulpe, *Argedava*, p. 560, cherche à démontrer que le nom correct de la cité du Banat n'aurait pas été *Argidava*, mais *Arcidava*; d'après Pârvan, *Getica*, p. 750, étymologie d'*Argidava* serait „la cité blanche”.

³⁶ Tab. Peut., VII, 3, *Apo fl.* On connaît au Nord du Danube les hydronymes: *Hierasus* (Siret), *Alutus* (Olt), *Marisus* (Muresh), *Tibisis* (Timish), *Crisia* (Crish), *Samus* (Somes), *Sargelia* (Apa Orașului), mais on ne rencontre jamais un toponyme formé de *-dava* et d'un nom de rivière de plus haut. A l'époque romaine, on donnait des noms aux localités d'après la rivière respective, mais sans *-dava*, comme: *Samum* (Cashei), *A(d) Mutrium* et au Sud du Danube: *Oescus*, *Almus*, *Iatrus* etc.

³⁷ H. Daicoviciu, *Insemnări despre Dacia (IX)*, p. 93, dans l'inscription peut être aussi *Sargedava*.

³⁸ Ptol., III, 10, 8.

le roi Burebista devenant le premier et le plus grand entre tous les rois qui ont jamais régné en Thrace³⁹. Mais de ce texte, on n'entend pas, comme il semblait, que dans les lignes 5—7 il s'agissait du père de Burebista, celui qu'on supposait avoir sa résidence à Argedava. Pour démontrer, toutefois, qu'Acornion a été avant chez le père de Burebista, à Argedava, W. Dittenberger s'en prenait à la particule καί de la ligne 25, ... γένόμενος καὶ πρὸς τοῦτον, c'est-à-dire, Acornion „est arrivé aussi chez celui-ci“ (chez Burebista)⁴⁰. Ce qui justifiait Dittenberger de soutenir cette thèse était aussi la manière dont on complétait les lignes 25—26 : ... γένόμενος καὶ πρὸς τοῦτον ἐν τῇ πρώτῃ καὶ με(γίστ)/[τῇ βασι]λίᾳ, ce qu'on traduit : „il est arrivé aussi chez celui-ci (chez Burebista) dans le plus illustre et le plus grand royaume“. Et ils ont en raison, comme H. Egger et P. Foucart, de chercher dans les mots ἐν τῇ πτῇ κείῳ μ[ε/γίστῃ βασι]λίᾳ, la résidence de Burebista et qui traduisaient : „dans la plus importante et la plus grande résidence royale“, en considérant que βασιλία a été employé au lieu de βασιλεία⁴¹.

V. Latyschew a poussé son audace plus loin, en proposant d'abord ἐν τῇ πρῶτῃ καὶ μ[ετ'/ἄλλων καὶ ἰδ]ίᾳ οὐ ἐν τῇ πρώτῃ καὶ μ[ε/γίστῃ πόλει....]λίᾳ et après le dernier complètement, Acornion „est arrivé aussi chez celui-ci (chez Burebista) dans la plus importante et plus grande ville ...lia“, donc les lettres ...lia auraient fait partie du nom de la cité royale⁴².

Toutes ces lectures ont été repoussées par M. Holleaux, comme inacceptables, autant en ce qui concerne le sens aussi que par le motif d'espace pour certains mots. Le mot βασιλία, hors le fait qu'il n'aurait pas pu trouver un espace suffisant, n'a pas de sens dans cette inscription. „Comment ce citoyen de Dionysopolis serait-il allé trouver Burebista dans sa πρώτη καὶ μεγίστη βασιλ(ε)ία?“⁴³. En réalité Dionysopolis, à la date de l'apparition du décret, fait partie du royaume de Burebista et Acornion est un sujet de Burebista. Il est donc sûr que ce mot, βασιλ(ε)ία, n'a rien à faire ici. La traduction de βασιλ(ε)ία par „résidence royale“, qu'avait proposée H. Egger et P. Foucart, est inadmissible, comme l'a justement observé Dittenberger. Les restitutions proposées par Latyschew n'étaient pas plus heureuses; le premier a le défaut d'être inintelligible et le second supplément est tout à fait fantaisiste, d'après M. Holleaux⁴⁴.

En réexaminant le texte de l'inscription on a observé que dans la lacune du commencement de la ligne 26, ne pourraient se trouver que sept lettres approximativement. En considérant le manque de sens dans les lectures proposées par Latyschew et Dittenberger, l'épigraphiste Holleaux, et d'une manière indépendante de lui Ad. Wilhelm, proposait pour les lignes 25—26 : [....]γένόμενος καὶ πρὸς τοῦτον ἐν τῇ πρώτῃ καὶ με[γίστῃ φ]ιλίᾳ κτλ., c'est-à-dire : Acornion „est arrivé aussi à celui-ci (chez Burebista) dans la première et la plus grande amitié“. Donc Acornion obtint du roi Burebista le titre aulique de πρώτος καὶ μέγιστος φίλος. La dignité de

³⁹ Cf. Seure, *op. cit.*, p. 430, „d'abord les louanges données à Byrebistas sont exagérées et probablement obligatoires : il est appelé le premier entre les rois de thrace et le plus grand d'entre eux“.

⁴⁰ Syll.³, II, p. 448 note 11, „particula καὶ ut vs. 6 de Boerebista patre cogitemus suadere videtur : ut antea ad patrem, sic tum etiam ad filium legatus iit“ ; c'est le plus fragile argument, par lequel Dittenberger a essayé de démontrer, que dans la ligne 6 il s'agit du père de Burebista ; cf. C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 52 et suiv.

⁴¹ D'après Holleaux, *op. cit.*, p. 286 note 1.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*.

πρώτος φίλος se rencontre chez les Antigonides, les Seleucides, les Lagides, les rois du Pont et les Arsacides⁴⁵. L'apparition de ce titre aulique, dans un décret hellénistique, soit-il même de Dionysopolis et même pour un roi comme Burebista, n'a pas pourquoi surprendre⁴⁶. En tout cas le verbe γενόμενος n'a pas le sens „d'arriver“, c'est-à-dire : „marcher“, „aller“, „aboutir“, mais le verbe conserve son sens propre de „devenir“. Mais alors par la particule καί, suivie de πρὸς τοῦτον on ne peut pas comprendre qu'Acornion, ainsi qu'il est allé chez Burebista, de même il est allé chez le père de Burebista⁴⁷ et donc il n'y a aucune preuve que l'ambassadeur des Dionysopolitains va à la résidence du grand roi des Daces⁴⁸.

En conclusion, on peut déduire du décret de Dionysopolis, qu'Acornion a été dans une ambassade au-delà du Danube, c'est probablement environ 70 av.n.è., où il a rencontré le fils d'un chef dace, après quoi suivit une autre ambassade chez le chef dace même, qu'il a rencontré dans la cité de celui-ci, à Sargedava. Si cette Sargedava, ou Zargedava, est identique à Zargidava, alors le chef dace, pro-

⁴⁵ *Ibidem*, p. 286—287; cf. Mihailov, *op. cit.*, p. 31, με[γίστη φι]λία; à un titre semblable pensait aussi Dittenberger, *Syll.*³, II, p. 448 note 12, πρώτη καὶ μεγίστη hic sollemnis quidam titulus honorarius esse videtur ut. v. 23"; C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 53.

⁴⁶ C. Daicoviciu, *ibidem*.

⁴⁷ Mais ni qu'Acornion serait arrivé à la principale et à la plus grande amitié, auprès du père de Burebista, car cela ne ressort pas des lignes 5—6, quoique fragmentaires; H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 83, „de la manière où Burebista est rappelé dans la ligne 22, on voit clairement que c'est à peine, maintenant, le décret dionysopolitain le mentionne pour la première fois“. Pas tous ont été complètement d'accord que πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ? signifie „chez le père de Burebista“; ainsi Brandis, *op. cit.*, 261—264, ne dit rien que dans les lignes 5—6 il s'agirait du père de Burebista; R. Paribeni, *Daci*, dans *Enciclopedia Italiana*, XII (1931), p. 212, à propos du décret d'Acornion, ne parle pas d'une ambassade chez le père de Burebista; Holleaux, *op. cit.*, p. 287, „la particule καὶ avant πρὸς τοῦτον, indique, comme l'a vue Dittenberger, qu'Acornion avait été en faveur auprès du prédécesseur de Burebista: c'est ce que rappelaient les 1.5—9 du décret, où les mots τὸν πατέρα désignent vraisemblablement le père du roi régnant. Mais ces lignes sont trop mutilées pour qu'il ait intérêt à en essayer la restitution“; C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 52, „s'agit-il ici du père de Burebista ou d'un autre? Le texte de l'inscription étant dans ce lieu complètement détérioré, une élucidation de la controverse n'est pas attendue par la révision ou la restitution du texte“; Pippidi, *op. cit.*, p. 217 et suiv., en parlant de l'activité diplomatique d'Acornion, ne rappelle rien de l'ambassade chez le père de Burebista; Vulpe, *op. cit.*, p. 38, note 1, „la majorité des érudits préfèrent compléter cette lacune du nom de Burebista, mais avec un grand pourcentage d'incertitude“; Seure, *op. cit.*, p. 431 note 2, est le seul qui croit, qu'il s'agit dans les premières lignes, d'une ambassade non chez le père de Burebista, mais chez Burebista même; textuellement: „j'entends qu'il s'agit de Burebista et non, comme le voudrait M. Dittenberger, du père de ce roi“; cf. Mateescu, *op. cit.*, p. 329.

⁴⁸ La thèse *Argedavon*, comme résidence du père de Burebista et de Burebista ensuite, semble ne pas être uniquement acceptée; ainsi Brandis ne soutient pas qu'Argedava serait la résidence de Burebista ou de son père; Paribeni non plus ne dit rien d'Argedava; la localité laisse échapper à Holleaux; Pippidi ne soutient nulle part qu'on indique par *Argedavon* la résidence de Burebista ou de son père.

tecteur des Dionysopolitains, régnait au Sud de la Moldavie⁴⁹. De l'inscription ressort que le gouverneur de la Macédoine lutte en 62—61 av. n.è. au nord de la Dobroudja contre les Bastarnes et non contre les Daces de Burebista⁵⁰. D'après Dion Chrysostôme, qui a visité ces lieux, les cités pontiques sont conquises par Burebista à peine en 55 av. n.è.⁵¹, fait confirmé par l'épigraphie histrienne⁵². C'est seulement de l'année 55 av. n.è. que Burebista a pu devenir aussi maître de Moldavie et c'est, probablement, en même temps de la défaite et la chasse des Bastarnes⁵³. Acornion part donc en ambassade chez le roi Burebista après 55 av. n.è. — quand le roi dace, d'après l'inscription, était le maître de tout le pays d'en-deçà et au-delà du Danube — mais avant 48 av. n.è., date à laquelle on a rédigé le décret. Il ne ressort pas de cette inscription qu'Acornion a été en ambassade chez Burebista dans la résidence de celui-ci, mais qu'il est seulement arrivé à la première et la plus grande dignité et qu'il est devenu conseiller et ambassadeur du roi, ce qui n'implique pas qu'il est resté dans la résidence de celui-ci. Les entrevues d'Acornion avec Burebista pouvaient avoir lieu dans des localités diverses ou des camps militaires et non absolument dans une résidence royale; c'est ainsi qu'on explique pourquoi manque l'indication d'une visite d'Acornion dans la capitale du royaume dace qui semble se trouver assez loin, très probablement en Transylvanie, à savoir une des citadelles des Montagnes d'Orăștie⁵⁴.

⁴⁹ D'après I. I. Russu, *Zoltes și Rhemaxos. Tracii, sciții și Istria în sec. III—II î.e.n.*, dans „Apulum”, VI, 1967, p. 133—136, Rhemaxos, aussi protecteur des Histriens vers l'année 200 av.n.è., régnait au Nord de l'embouchure du Danube; cf. L. Robert, *Bulletin épigraphique*, dans „Revue des Etudes grecques”, LXXXI, 1968, p. 488.

⁵⁰ Tite Live, *Per.*, CIII; Dion Cassius, XXXVIII, 10, 3; LI, 26, 5. En effet il est question d'une coalition bastarnne, dace et pontique.

⁵¹ Dion Chrysostôme, *Orationes*, XXXVI, 4; Condurachi, *op. cit.*, p. 517 et suiv.; Pippidi, *op. cit.*, p. 540; H. Daicoviciu, *ibidem*.

⁵² Pippidi, *op. cit.*, p. 534 et suiv., vers 50 av.n.è.; cf. Robert, *ibidem*.

⁵³ Il n'est attesté nulle part qu'une guerre serait déchainée par Burebista contre les Bastarnes, mais il est suspecté par Brandis, *op. cit.*, 263 et Paribeni *op. cit.*, 212; cf. H. Daicoviciu, *Dacii*², p. 106; d'après Condurachi, *op. cit.*, p. 522, les luttes dans les contrées du Danube et de la Mer Noire aurait duré aussi après 48 av.n.è.

⁵⁴ Sur l'histoire des Daces pendant le règne de Burebista: Brandis, *Dacia*, dans *RE*, IV (1901), 1958—1960; idem, *Burebista*, dans *RE*, Suppl. I (1903), 261—264; Pârvan, *Getica*, p. 77—82; Mateescu, *op. cit.*, p. 323 et suiv.; Patsch, *op. cit.*, p. 39 et suiv.; Condurachi, *op. cit.*, p. 515 et suiv.; C. Daicoviciu, *Noi contribuții*, p. 51 et suiv.; idem, *Istoria României*, I, București, 1960, p. 286—287; M. Macrea, *Burebista și celții de la Dunărea de mijloc*, dans „Studii și cercetări de istorie veche”, VII, 1—2, 1956, p. 119, et suiv.; Pippidi, *Epigraphische Beiträge zur Geschichte Histrias in hellenistischer und römischer Zeit*, Berlin, 1962, p. 89 et suiv.; idem, *Contribuții*², p. 217 et suiv.; Vulpe, *Burebista — geniu militar sau politic?*, p. 2 et suiv.; idem, *Getul Burebista*, p. 33 et suiv.; H. Daicoviciu, *Dacii*², p. 85—119.

DIN ACTIVITATEA ȘANTIERULUI NAVAL GALAȚI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

DE

I. TODERAȘCU

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, economia țărilor române a înregistrat profunde transformări. Dezvoltarea economică a fost impulsionată de aplicarea clauzelor tratatului de la Adrianopole, care prevedea pentru Principate, între altele, „deplină libertate de comerț pentru toate produsele solului lor și a industriei lor... fără nici o restricție”¹. Desființarea monopolului turcesc a avut drept consecință o deosebită înviorare a comerțului, atât a celui intern, cât și a celui extern. O deosebită atenție a fost acordată orașului-port Galați care constituia poarta de legătură a Moldovei cu Marea Neagră, Marea Mediterană și, pe Dunăre, cu Europa centrală. Importanța acestui port a fost subliniată, încă de la începutul secolului al XVIII-lea, de D. Cantemir care arăta, având în vedere traficul de mărfuri care se desfășura aici, că orașul-port Galați este „piața cea mai vestită de pe toată Dunărea”². De asemenea, domnitorul Mihail Sturza numea acest oraș „briliantul din coroana Moldovei”³. Alte denumiri ca „Alexandria și Marsilia României”⁴, precum și comparația cu rolul jucat de Petersburg, port la Marea Baltică, în economia Rusiei de nord-vest⁵, sint îndreptățite având în vedere importanța Galațiului pentru comerțul românesc. Foarte semnificative sint aprecierile agentului austriac von Raab, care, într-un raport din 18 iunie 1831, scria că „Galații sint în actualele împrejurări ale căilor de comerț un loc important și dacă lumea politică nu se alcătuiește altfel, acest port va deveni, din cauza așezării sale, unul din cele mai vrednice de luare aminte...”⁶.

¹ D. A. Sturza, ș.a., *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. I, p. 328.

² *Descrierea Moldovei*, ed. Gh. Adamescu, f.a., p. 14.

³ M. N. Pacu, *Cartea județului Covurlui*, Buc., 1891, p. 220. Despre măsurile luate de acest domn pentru îmbunătățirea activității portului, vezi D. Ciurea, *Moldova sub domnia lui M. Sturza*, Iași, 1947, p. 124 și urm.

⁴ M. N. Pacu, *op. cit.*, p. 220.

⁵ L. Boicu, *Căile de comunicație terestre în Moldova între 1834—1848* (II), în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”*, Iași, tom. V, 1968, p. 130. Partea I a fost publicată în tom. IV (1967).

⁶ N. Iorga, *Doc. Callimachi*, vol. I, Buc., 1902, p. 179—181; Idem, *Istoria comerțului românesc* (II), Buc., 1925, p. 125—126.

Importanța acestui oraș-port era cu atât mai mare cu cât aici a existat, din perioade mai vechi, un șantier naval care, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, funcționa după principii specifice manufacturii capitaliste. În ultimul sfert al secolului al XVIII-lea se construiau aici vase de diferite tipuri și mărimi, atât comerciale cât și de război. Se lucrau, de asemenea, ambarcațiuni mici și mijlocii (șalupe, dubase, șeici, caiace). Datorită situației politice a Moldovei, șantierul naval de la Galați lucra, în secolul al XVIII-lea, mai mult pentru necesitățile flotei comerciale și de război otomane⁷.

Aceeași situație s-a menținut și în primele trei decenii ale sec. al XIX-lea. Pînă la desființarea monopolului turcesc asupra comerțului românesc, acest șantier a acoperit — în raport cu posibilitățile sale — o parte din nevoile flotei otomane, destul de mari, mai ales, în timpul războaielor purtate cu Rusia și Austria.

Din pădurile Moldovei se exploata o mare cantitate de lemn de construcție, care cobora pe plute pînă la Galați. O parte din acest lemn, ale cărui calități au fost subliniate în nenumărate rânduri de experții străini, lua drumul arsenalului din Constantinopol, iar o altă era folosită în șantierul de la Galați, pentru construcția vaselor.

Deși tehnica navală făcuse progrese însemnate, lemnul a continuat să fie, și în această perioadă, principalul material de construcție pentru vase.

După ce, în ultimele decenii ale sec. al XVIII-lea, se făcuseră mai multe încercări nereușite, la începutul sec. al XIX-lea inginerul american Robert Fulton a reușit să pună la punct proiectul unei nave acționate de o mașină cu aburi⁸. Forța aburului nu s-a putut însă generaliza repede. În perioada de experimentare, vapoarele nu erau capabile încă să circule pe mări și oceane și nici să întrecă navele mari cu vele, în ce privește dimensiunile, ușurința de manevrare și chiar viteza. Vaporul a învins nava cu vele după o dispută de o jumătate de secol, și aceasta numai în statele capitaliste mari, care aveau flote puternice și o bogată experiență în industria de construcții navale. În statele mici, nava cu vele va dăinui încă multă vreme.

Paralel cu introducerea forței aburului, are loc și o altă mare transformare în construcțiile navale. Este vorba de construirea vaselor în întregime din metal (otel). Nave cu vele și părți metalice au fost construite cu mult timp înainte. Ca și în cazul forței aburului, construirea vaselor în întregime din metal a fost posibilă numai în statele capitaliste mari (U.S.A., Anglia, Franța)⁹. Mările și oceanele lumii vor fi străbătute, încă multă vreme, de nave cu vele construite din lemn, material mai ieftin, mai ușor de procurat și de prelucrat.

Constructorii din țările mai mici (și nu numai din acestea) au privit chiar cu multă încredere noile realizări ale tehnicii. Ei au continuat construcția de vase din lemn cu părți metalice. Nici în statele mari, în prima jumătate a sec. al XIX-lea, nu s-a renunțat definitiv la construcția navelor din lemn. Așa se explică faptul că agenții occidentali din țările noastre dădeau o deosebită atenție bogăției forestiere a Principatelor și accentuau asupra posibilităților de exploatare și transport fluvial sub formă de plute pînă la porturile dunărene¹⁰.

⁷ Vezi pt. ac., I. Toderascu, *Construcții navale la șantierul din Galați în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea*, în „Danubius”, II—III, 1969.

⁸ B. Kozłowski, *Istoricul navei*, Buc., 1960, p. 301; C. I. Băicoianu, *Dunărea. Privire istorică, economică și politică*, Buc., 1915, p. 17.

⁹ B. Kozłowski, *op. cit.*, p. 307 și urm.

¹⁰ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVI, p. 989; vol. XVII, p. 365, 512—513, 515; supl. I, vol. IV, p. 443; Felix Colson, *De l'état présent et de l'avenir de Principautés de Moldavie et de Valachie*, Paris, 1839, p. 3 și 230. C. Ciuchii, *Istoria marinei române*, Constanța, 1906, p. 68. Date interesante privitoare la exploatarea lemnului în această perioadă și la C. Cihodaru, *Satele din regiunea Hangu-Bicaz în sec. al XVIII-lea și prima jumătate a sec. al XIX-lea*, în „Analele șt. ale Univ. „Al. I. Cuza”, Istorie, tom. XIII (1967), p. 1—47; Gh. Platon, *Despre exploatarea țăranilor din regiunea de munte a Moldovei în vremea Regulamentului Organic*, în „Revista arhivelor”, 2/1960, p. 177—192.

Din rîndul statelor mici, unde tehnica navală n-a fost adaptată la nivelul tehnicii mondiale, fac parte și Principatele Române. În ce privește Moldova, principalul centru de construcții navale rămîne, ca și în secolul precedent, portul Galați.

Cercetătorul problemei dezvoltării meșteșugurilor legate de construcțiile navale întîmpină mari greutăți în ceea ce privește informațiile documentare. Acestea sînt încă destul de sărace și foarte dispersate. Din această cauză, reconstituirea faptelor este greu de făcut. Astfel, pentru anii 1805—1807, știm doar că Vistieria a cheltuit 22.455 lei pentru construirea de ambarcațiuni mici¹¹. Dintre acestea, două dubase erau destinate pentru nevoile turcilor de la Sulina. Informațiile sînt, desigur, incomplete. Se vor fi construit aici și vase mai mari, de care Turcia avea nevoie în războiul pe care-l purta cu Rusia. În perioada războiului dintre anii 1806—1812, cînd Principatele Române au fost ocupate de Rusia, Turcia n-a mai putut beneficia de serviciile acestui șantier. Pentru această perioadă, informațiile sînt, de asemenea, puține. În aprilie 1808, într-un raport al lui Brenner, agent austriac la București, în care este prezentată starea Principatelor, se vorbește și despre un proiect pentru înființarea unei flote la Galați, fără a se specifica pentru cine anume. Textul documentului lasă totuși să se presupună că este vorba de un proiect pentru flota rusescă. În acest sens, măsurile fuseseră luate încă din luna martie, cînd s-a măsurat stocul de lemne din șantier și s-au luat măsuri pentru tăierea cantității de care mai era nevoie. Au fost angajați, de asemenea, toți dulgherii din regiune¹². După cît se poate observa, este vorba de o măsură urgentă care presupunea angajarea de forțe suplimentare. Nu se cunoaște dacă, pînă la urmă, proiectul a fost realizat.

În 1812 a început construcția unei corăbii comandată de turcul Sechir-aga¹³. Construcția a durat pînă în 1814¹⁴.

După încetarea ostilităților și încheierea păcii de la București, Turcia a continuat totuși pregătirile de război deoarece, după spusele consulului francez din București, Ledoulx, se aștepta, în orice moment să fie atacată de Rusia¹⁵. În scopul întăririi flotei și asigurării apărării cetăților de la Dunăre, a sporit comanda de ambarcațiuni militare care urmau să se execute în șantierele Principatelor. Astfel, Vistieria Moldovei, în 1814, a cheltuit sume însemnate pentru construirea de șalupe canoniere la șantierul din Galați. În raportul său către ministrul de externe Talleyrand, viceconsulul francez de la Iași, Fornety, îl informa, la 25 noiembrie 1814, că Turcia a comandat în Moldova 20 de șalupe de război (canoniere). Dintre acestea, doar patru fuseseră lansate la apă, iar la celelalte se lucra intens¹⁶. Vistieria a cheltuit în acest an (1814), 94.712 groși pentru construirea șalupelor¹⁷. În prima jumătate a anului următor, s-au cheltuit, în același scop, aproximativ 30.000 groși. În această sumă, intrau salariile marangozilor, beșchigiilor, baltagiilor, țiganilor fierari, calafagiilor, leafa arhitectului (meimar) și a șefului calafagiilor (calafagii-baș). Tot aici, erau incluse cheltuielile pentru procurarea smoalei, fierului, cărbunilor, frînghiilor, ancorelor etc.¹⁸.

De informații similare dispunem și pentru anii următori. Astfel, de la 1 iunie 1815 și pînă la 31 mai 1816 cheltuiala construirii șalupelor însuma 44.276 groși¹⁹. La

¹¹ N. Iorga, *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice a Principatelor Române*, Buc., 1902, p. 77; Idem, *Studii și documente*, VI/2, p. 203.

¹² Hurmuzaki-Nistor, *Documente*, vol. XIX, p. a II-a, p. 498.

¹³ Arh. Stat Iași, Ms. 1636, p. 67.

¹⁴ Ibidem, p. 97; N. Iorga, *Doc. Callimachi*, II, Buc., 1903, p. 139; Arh. Stat Iași, Tr. 1768, op. II, 2018/5, p. 52.

¹⁵ Hurmuzaki-Hodoș, *Documente*, vol. XVI, p. 980.

¹⁶ Ibidem, p. 989; N. Iorga, *Doc. Callimachi*, vol. I, p. 362.

¹⁷ Arh. Stat Iași, Ms. 1636, p. 57, 63. Idem, Ms. 1772, f. 18. Tot în 1814 consulul francez din București, Ledoulx, informa pe Talleyrand că și Țara Românească primise ordin să execute „în grabă un mare număr de șalupe canoniere” (Hurmuzaki, *Documente*, XVI, p. 980; Ibidem, supl. I, vol. II, p. 752).

¹⁸ Arh. Stat Iași, Ms. 1772, f. 29, f. 25; N. Iorga, *Doc. Callimachi*, II, p. 147.

¹⁹ Arh. Stat Iași, Ms. 1773, f. 31, f. 76; N. Iorga, *Doc. Callimachi*, II, p. 153.

această sumă se ridica procurarea materialului (lemn, fier, smoală, pinză, frînghii, ancore) și plata meșterilor, arhitectului ca și a celor șase armatori veniți de la Constantinopol, pentru a lua în primire șalupele și a le transporta în capitala imperiului²⁰. În a doua jumătate a anului 1816 și prima jumătate a celui următor, s-au cheltuit, „în trebuințele șantierului naval”, 49.000 groși pentru construirea de ambarcațiuni mici și mijlocii²¹. Poate, la aceste vase construite în 1816—1817 se referea consulul francez Formont, în raportul său către Richelieu, din aprilie 1817, în care arăta că la Rusciuk era așteptată sosirea unui demnitar turc care să ia comanda șalupelor canoniere construite de principii Valahiei și Moldovei pentru Turcia. După spusele lui Formont, s-au construit 120 asemenea ambarcațiuni²².

După cit se poate constata, toate informațiile de care dispunem pînă la această dată se referă la construirea de vase pentru Imperiul Otoman. Se poate presupune, totuși, că activitatea șantierului de la Galați nu se limita numai la atît. Sămile Vistieriei consemnează doar sumele cheltuite, ce urmau, conform înțelegerii, să fie scăzute din valoarea haraciului datorat de Moldova. Este sigur că s-au construit aici și ambarcațiuni pentru nevoile interne; presupunerea este întărită de faptul că, în această perioadă, s-au făcut numeroase încercări pentru navigabilizarea rîurilor²³. Moldova putea să dispună de un număr suficient de ambarcațiuni mici și mijlocii care circulau pe porțiunile navigabile ale unor rîuri (Prut, Siret) și pe Dunăre. Cît privește numărul vaselor mari, acesta era, desigur, foarte mic. Explicația trebuie căutată și în neexistența dreptului de liberă navigație a vaselor sub pavilion național. Din cele 201 corăbii care au plecat în 1817 din Galați spre Constantinopol, majoritatea aparțineau turcilor; 20 erau grecești și numai una singură aparținea boierului moldovean agha Dumitrache²⁴. Corabia, un bric, aparținea, de fapt, voievodului Scarlat Callimachi și a fost construită la Galați²⁵.

O situație asemănătoare a existat și pentru anii următori, pînă după 1829. Vreme de aproape un deceniu, se cunosc foarte puține date despre activitatea acestui șantier. Desigur, aici, ca și la Brăila²⁶, s-a construit neîntreput, atît pentru Moldova cît și pentru Imperiul Otoman. Faptul că, pentru anii 1822—1824, condictile Vistieriei nu înregistrează decît sume mici, repartizate pentru construirea și repararea unor caice care erau folosite pentru trecerea Dunării²⁷, nu trebuie să conducă la concluzia că doar la atît s-a rezumat activitatea șantierului. Că în perioada domniei lui Ioniță Sandu Sturza construcția vaselor la acest șantier nu a încetat, o dovedește și un raport prezentat de boieri, în 1827, lui Alexandru Ribeaupierre, ambasadorul rus la Constantinopol. Dintre veniturile domniei consemnate în acest raport, pentru perioada 1822—1828, o sumă însemnată (346.280 piaștri) pro-

²⁰ Arh. Stat. Iași, Ms. 1773, f. 50, f. 57, f. 58, f. 59, f. 73—75.

²¹ Idem, Ms. 1774, f. 29, 47, 53, 55.

²² Hurmuzaki-Hodos, *Documente*, XVI, p. 1014.

²³ L. Boicu, *Încercări de navigabilizare a rîurilor moldovenești în prima jumătate a sec. al XIX-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie”, Iași, II (1965), p. 93—116.

²⁴ Al. Vianu, *Date cu privire la exportul Moldovei în anul 1817*, în „Rev. arhivelor”, 2/1964, p. 281.

²⁵ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, Tom X B, Buc., 1902, p. 478; Al. Vianu, *op. cit.*, p. 281, notă.

²⁶ Din bugetul Țării Românești de 5.576.019 piaștri, comunicat de Hugot, consul francez la București, lui Damas, 185.891 piaștri erau folosiți în 1825, pentru repararea vaselor (Hurmuzaki-Hodos, *Documente*, vol. XVII, p. 29). În ian. 1823, muhafizul de Brăila, Ebübekir Sîdkî, ruga pe domnul Moldovei, Ioniță Sandu Sturza să dea dispoziții pentru a fi trimise la Brăila cherestelele necesare pentru construirea șalupelor și bărcilor pentru caice (M. Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, II, p. 464).

²⁷ Bibl. Centr. Univ. Iași, Ms. VI/20, p. 94, 98; Ms. VI/21, p. 102, Ms. VI/23, f. 45 v.

venea din taxarea lemnului pentru construcția vaselor, șalupelor și afeturilor pentru tunuri²⁸.

Tratatul de la Adrianopol, încheiat între Rusia și Turcia în toamna anului 1829, a marcat începutul unei noi epoci în dezvoltarea economică a Principatelor. Actul separat relativ la Principate scutea Moldova și Țara Românească de nenumărate vexațiuni și sarcini. În plus, era desființat monopolul turcesc asupra comerțului românesc²⁹. Aceste înlesniri au făcut ca boierimea pămînteană, producătoare de cereale-marfă, să fie și mai interesată în îmbunătățirea mijloacelor și căilor de transport³⁰. Ca urmare, construcția de ambarcațiuni a putut să ia un mare avînt.

Faptul reiese și din raportul divanului Moldovei către P. Kiselev, din 30 ianuarie 1830, în care se arată că se vor lua măsuri pentru crearea de înlesniri negustorilor și „lăcuiitorilor” moldoveni... „de a se face caice sau corăbii care să poată fi încăpătoare de savune și unele și mai mari într-acest chip făcute ca să înoate și pe mare pentru ca să-și poată pămînteanul încărcă și produsele sale, să le ducă în toate porturile după cuprinderea tratatului să-ș hrănească transportarînd căăr-turile neguțitorești”³¹. Este vorba de una din inițiativele care aveau să ducă la înființarea flotei naționale. Prevederile tratatului de la Adrianopol erau totuși insuficiente pentru aceasta. Era necesar să se obțină libertatea de navigație sub pavilion românesc. După cereri repetate, în care s-au formulat motive convingătoare, în 1834, printr-un firman dat de sultan, vasele moldovenesti căpătau dreptul de a naviga pe Dunăre cu pavilion propriu³². Peste doi ani, în 1836, Moldova obținea, pentru vasele sale, libertatea navigației cu pavilion național și pe mare³³. La toate acestea, trebuie adăugată și instituirea regimului de porto-franc la Galați, hotărîtă de Obșteasca Obîșnuită Adunare în 1833, „statornicită” în 1834 printr-o poruncă domnească și stabilită definitiv prin așezămîntul de antrepo și porto-franc din 1837³⁴. Înfiptuirea regimului de porto-franc la Galați a creat condiții mai bune pentru valorificarea produselor autohtone. În anii următori traficul vaselor comerciale a înregistrat o creștere simțitoare³⁵.

Toate aceste evenimente au stimulat construcția de vase comerciale. Numărul vaselor moldovenesti a crescut, comparativ cu perioada precedentă. A existat chiar

²⁸ Hurmuzaki, *Documente*, vol. X, p. 408. În martie 1829, ne informează consulul Viollier, într-un raport către Portalis, ministrul francez al afacerilor externe, șantierul din Galați lucra pentru construirea a 70 de pontoane, necesare armatei rusești la trecerea Dunării. La 9 martie, 20 dintre acestea se găseau încă în lucru și era greu de prevăzut cînd vor putea fi terminate din cauza unei „proaste administrații” (Hurmuzaki-Hodoș, *Documente*, XVII, p. 142—143).

²⁹ D. A. Sturza, s.a., *op. cit.*, p. 326—328.

³⁰ De altfel, dorințele și intențiile boierimii românești reies dintr-un memoriu, în 25 de puncte, anterior anului 1829, care trebuia prezentat la un congres al suveranilor din Europa. La punctul al cincilea se cerea ca negoțul Principatelor să fie „de tot slobod” iar la punctul al zecelea înființarea unei oștiri permanente din 25.000 ostași și a unei flote din cel puțin 25 de vase înarmate „pentru siguranța negoțului său de pe Dunăre” (Hurmuzaki-Iorqa, *Documente*, vol. X, p. 647—649). Memoriul n-a mai putut fi însă prezentat deoarece ultimul dintre congresele la care se referă memoriul avusese loc în 1822, la Verona. (*Ibidem*, p. 647, nota 2). Interesul boierimii românești pentru obținerea libertății comerțului și a navigației se poate observa, de pildă, și în memoriul boierilor munteni din decembrie 1822, în *Documente privind istoria României, Răscoala din 1821*, vol. III, p. 225—238.

³¹ Arh. Stat. Iași, Fond Litere, K/345, f. 107; L. Boicu, *Încercări de navigabilizare a riurilor moldovenesti*, p. 105.

³² *Manualul administrativ al Moldovei*, vol. II, Iași, 1856, p. 106.

³³ *Ibidem*, p. 107.

³⁴ Vezi pt. ac. P. Oprea, *Înfiptuirea regimului de porto-franc la Galați și consecințele lui imediate*, în „Studii”, 2/1959, p. 117—129; D. Ciurea, *op. cit.*, p. 124.

³⁵ I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic (1834—1848)*, Buc., 1915, p. 580—581.

propunerea de cumpărare a unui vapor pentru negoțul românesc pe Dunăre³⁶. Despre această intenție, a unui grup de boieri, știa și agentul austriac Timoni, care informa, la rîndul său, la 5 ianuarie 1835, și pe cancelarul Metternich³⁷. Achiziția nu s-a făcut pînă la urmă dar cei interesați și-au putut totuși procura vase cu pînze, construite în șantierele din țară. Se pare că cererea a fost suficient de mare pentru a încuraja construcția de nave. Un indiciu îl constituie numărul patentelor eliberate de conducerea Moldovei, proprietarilor de vase, pentru arborarea pavilionului național³⁸. Este lesne de înțeles că nu toate vasele care purtau „bandieră națională” erau construite la Galați. Ele puteau fi cumpărate, eventual, de la negustorii străini, care ancorau aici. Trebuie precizat, de asemenea, că foarte multe vase străine căpătaseră dreptul de navigație sub pavilion românesc.

Creșterea numărului de vase construite în țară a fost remarcată totuși și de Felix Colson, secretar al consulatului francez din București. În însemnările sale, el arăta că un rol însemnat a avut în acest sens instituirea regimului de porto-franc la Galați și Brăila. Diplomatul francez aprecia că, în 1839, Principatele posedau 20 de vase³⁹. În acest an (1839), s-au construit la șantierul din Galați 7 vase, iar în anul următor, 1840, s-au construit 10 vase⁴⁰. În raportul său din 21 martie 1841, asupra situației Moldovei, consulul francez Huber remarcă aspectul de port-maritim al Galațiului; aceasta, mai ales, datorită șantierelor (s.n.) pentru construirea navelor. Consulul francez preciza că, în ultimii doi ani, au fost lansate pe apă 17 vase mai mari și mai mici⁴¹. De altfel, în 1840, alte vase căpătă dreptul de a purta „ban-

³⁶ *Ibidem*, p. 218

³⁷ Hurmuzaki-Nistor, *Documente*, vol. XXI, p. 586—587. Această intenție a fost desigur trezită de faptul că, în 1834, o companie austriacă de navigație cu aburi pe Dunăre a fost fondată de casa Puthon-Geymüller (Hurmuzaki, *Documente*, X, p. 474, nota 1; Hurmuzaki-Hodos, *Documente*, vol. XVII, p. 326—327, p. 516). Trei vapoare austriece întrețineau comunicația pe Dunăre, între Viena și Constantinopol. Agenția austriacă a intervenit pe lângă postelnicia Moldovei pentru a înlesni acostarea acestor vapoare la Galați (I. C. Filitti, *Principatele Române de la 1824 la 1834*, Buc., 1934, p. 341—342).

³⁸ Arh. Stat. Iași, Secret. de Stat al Moldovei, Dos. 421, f. 21, 24, 26. *Idem*, Tr. 766, op. 868, Dos. 519, f. 1—6; *Ibidem*, Dos. 250, f. 3—3v, 4—4v; Dos. 305, f. 2, 6; *Idem*, Tr. 875, op. 997, Dos. 5, f. 1—21; *Ibidem*, Dos. 88; *Idem*, Tr. 1316, op. 1488, Dos. 23; *Ibidem*, Dos. 25, Dos. 59 etc.

³⁹ Felix Colson, *De l'état present et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de Valachie...*, Paris, 1839, p. 222—223.

⁴⁰ N. Suțu, *Notițe statistice asupra Moldovei*, în N. Suțu, *Opere economice*, Buc., 1957, p. 211; M. N. Pacu, *op. cit.*, p. 258; I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic*, p. 578; N. Iorga, *Istoria comerțului românesc* (II), Buc., 1925, p. 148—149. D. Ciurea, *op. cit.*, p. 125. L. Boicu, *Despre stadiul manufacturier al industriei în Moldova*, în „Șt. și cercet. st. Iași”, fasc. 1/1960, p. 132; *Idem*, *Industria în Moldova între 1848—1864*, în vol. *Dezvoltarea economiei Moldovei între 1848—1864*, ed. Acad. Buc., 1963, p. 206; *Idem*, *Încercări de navigabilizare...*, p. 105.

⁴¹ Hurmuzaki-Hodos, *Documente*, XVII, p. 796. Și în Țara Românească, construcțiile navale iau un mare avînt. Din memoriul lui Cochefert (aug. 1835), aflăm că B. Știrbei și M. Vilara, au construit pe cheltuială proprie două vase de peste 100 tone care poartă pavilionul valah. Cel al lui Vilara efectuase deja o cursă reușită pînă la Constantinopol. (*Ibidem*, p. 512—513). N. Iorga arăta în *Istoria comerțului românesc* (II), p. 154, că acestea sînt „cele dintîi vase naționale de transport”. Punea deci, așa cum bine s-a observat, începuturile acestei industrii în plin sec. al XIX-lea, sub Alexandru Ghica (1834—1842). (Cf. C. C. Giurescu, *Construcții navale în Principatele Române în secol. XVII—XVIII*, în Omagiu lui P. Constantinescu-Iași, Buc., 1965, p. 317, nota 1). În șantierul naval de la Brăila, la 14 aug. 1839, era lansată la apă corabia negustorului Gîlcivici, supus sardinez, care se lucra aici de doi ani (C. C. Giurescu, *Istoria orașului Brăila*, Buc., 1968, p. 147).

dieră națională". Între acestea, se numără și corabia „Moldavia” cu o capacitate de 235 tone, proprietatea domnitorului⁴². Este neîndoielnic că aceasta fusese construită recent, poate chiar în acest an, deoarece, fiind proprietate domnească, ar fi căpătat acest drept cu mult mai înainte. De asemenea, bricul „Pechea”, proprietatea beizadelei Dimitrie Muruz, cu o capacitate de 105 tone, obține acum această libertate, cererea fiind motivată prin dorința de a contribui la „... sporul și înflorirea negotelui țării”⁴³.

Dintre vasele lucrate în anii 1839—1840 la Galați, unul a fost probabil construit pentru firma comercială a familiei Pedemonte din Genova, care avea sucursale și în Principate, sediul fiind la Galați⁴⁴. În raportul consulului Bartolomeo Geymet către ministrul italian de externe Clemente Solaro Della Marcarita, din 3 iulie 1840, se arată că, în anii 1839—1840, această firmă și-a construit, în șantierele de la Galați și Brăila, trei vase comerciale: două de câte 200 tone și unul de 250 tone. La Galați, fusese construit unul dintre cele de 200 de tone; celelalte două au fost construite la Brăila⁴⁵. La Galați au existat însă și alte firme sardie foarte cunoscute: Fanciotti, Rocca, Ferraro⁴⁶. Nu este exclus ca și acestea să-și fi construit aici vase comerciale.

În 1841 se punea problema înființării unui vas de poliție fluvială la Galați, deoarece ambarcațiunile care îndepliniseră acest serviciu, de la înființarea carantinei și pînă la această dată, deveniseră necorespunzătoare. În referatul înaintat de Comitetul sănătății sfatului ocîrmuitor, în martie 1841, se justifica necesitatea existenței unui asemenea vas prin amploarea comerțului și prin sporirea numărului de vase care intrau în port și care nu respectau întotdeauna regulile de carantină⁴⁷. Comitetul propunea construirea unui vas militar cu pînze, cu 5 tunuri și un echipaj de 23 matrozi. Pentru început, ar fi necesară suma de 37.685 lei în care intra construcția propriu-zisă, înarmarea și întreținerea echipajului în acest an. Maistrul de corăbii Anastase Sideri, care a calculat și suma necesară, se angaja să-l construiască în 4 luni⁴⁸.

Referatul era însoțit de un proiect în care erau indicate, în amănunt, dimensiunile vasului și costul fiecărui material în parte. Se prevedea ca vasul să fie de 12 coți lungime (aproximativ 8 m) și 5 coți lățime (aproximativ 3,5 m), cu pînze și 16 vîsle⁴⁹. Materialul necesar⁵⁰ și construcția propriu-zisă se ridicau la suma de 12.507 lei⁵¹. În aprilie, Comitetul sănătății revenea cu cererea pentru înființarea vasului de poliție fluvială. Se motiva, ca și în prima cerere, că acesta este absolut necesar în vederea respectării regulilor de disciplină ale carantinei. Se arăta, totodată, că un singur vas este insuficient pentru mărimea unui port ca Galații. Se folosea ca exemplu alt port la Dunăre. La Ismail, încheia referatul, unde „... nu se adună pe an mai mult de 80 corăbii, sînt șase brandwachte”⁵². Cererile Comitetului

⁴² Arh. Stat. Iași, Tr. 766, op. 868, Dos. 250, f. 3—4.

⁴³ *Ibidem*, Dos. 305, f. 2.

⁴⁴ D. Bodin, *Politica economică a regatului Sardiniei în Marea Neagră și pe Dunăre în legătură cu Principatele Române*, extras, Buc., 1940, p. 9 și urm.

⁴⁵ *Ibidem*. Documente privitoare la legăturile economice dintre Principatele Române și regatul Sardiniei, Buc., 1941, p. 64.

⁴⁶ D. Bodin, *Politica economică a regatului Sardiniei...*, p. 18.

⁴⁷ Arh. Stat. Iași, Secret. de Stat, al Moldovei, dos. 910, f. 1.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 2.

⁵⁰ 200 bucăți lemne, 40 grinzii, 600 oca cuie, vîslele, catargul cu antenă și bompres, 500 coți pînză, ancora, macarale, frînghii, timonă, barcă, scînduri etc. (*Ibidem*, f. 3). Prelucrarea lemnului, fierului și călăfătuitul ar fi costat 5.680 lei (*Ibidem*).

⁵¹ *Ibidem*, f. 2.

⁵² *Ibidem*, f. 7. În 1836 existau la Ismail patru vase de pază de-a lungul coastei, (Hurmuza k-i-Hodoș, *Documente*, vol. XVII, p. 660).

sănătății s-au repetat pînă ce, în iunie, Statul administrativ al Moldovei a încuviințat construcția vasului⁵³ și a aprobat repartizarea sumei necesare⁵⁴.

După cum reiese din conținutul dosarului referitor la construcția acestui vas, se pare că meșterii locali nu mai lucraseră astfel de vase, a căror construcție cerea probabil o pricepere deosebită. Din această cauză, lucrarea nu a mai fost încredințată maistrului Anastase Sideri. Autoritățile, pentru mai multă siguranță, nu au pus în lucru bastimentul „numai după științele date de corăbierii meșteri din Galați”⁵⁵ (s.n.), ci au cerut informații de la porturile Sardiniei, Marsiliei și Ismailului, unde se lucrau asemenea vase. Au fost permise, de la fiecare, amănunte privitoare la forma, dimensiunile și numărul tunurilor necesare⁵⁶. În cele din urmă, s-a hotărît construcția vasului, după lămuririle primite de la contraamiralul de Ismail⁵⁷.

A existat chiar intenția ca, în cazul în care nu se vor găsi la Galați meșteri pentru construcția unui asemenea vas, să fie construit în altă parte⁵⁸. Cum răspunsul a fost că numai la Nicolaev⁵⁹ se „durează” asemenea vase, la 17 iulie Statul cere hătmâniei să afle dacă „se pot dura asemenea vase la Galați de către meșterii care lucrează corăbii” (s.n.)⁶⁰. Trei dintre aceștia: Sava Panaite, Teodori Cutufas și Anastase Sideri s-au oferit să lucreze vasul justificînd că au mai lucrat asemenea ambarcațiuni. A fost preferat Sava Panaite, deoarece „este mai iscusit în acest meșteșug”. În contractul încheiat se prevedea obligativitatea conducerii de a-i pune la dispoziție materialul necesar, un meșter fierar, un meșter pentru cusutul pînzelor și lucrători calafagii⁶¹. Construcția ca atare era evaluată la 9.010 lei⁶². Devizul cuprindea cantitatea materialelor și prețul, specificînd care materiale se pot procura din țară și care trebuie aduse din străinătate. Din țară, se putea procura lemnul, cuiele, fierul pentru legături, smoală, cîlți, cirma și macaralele (scripetii). De la Țarigrad trebuiau aduse: pînza, frînghiile, ancora și vislele⁶³.

Construcția vasului s-a prelungit pînă în toamna anului 1843, datorită unor greutăți financiare. Față de suma stabilită inițial, mai era necesară repartizarea a încă 13.789 lei, deoarece vasul „... s-au făcut cu mult mai mare și mai trainic decît cel menit a se face, încît ar putea sluji și la oricare port al Europei”⁶⁴. În octombrie 1843, vasul a fost terminat⁶⁵. La pupa vasului era săpată în lemn marca țării⁶⁶.

⁵³ Arh. Stat. Iași, Secret. de Stat al Moldovei, dos. 910, f. 10.

⁵⁴ Ibidem, f. 11.

⁵⁵ Ibidem, f. 29.

⁵⁶ Ibidem, f. 17, 21—23, 29—34.

⁵⁷ Ibidem, f. 34 v.

⁵⁸ Ibidem, f. 48.

⁵⁹ Ibidem, f. 53.

⁶⁰ Ibidem, f. 48, 50—50 v.

⁶¹ Ibidem, f. 55. Devizul prevedea numărul de zile necesar pentru lucrul marangozilor, herestegiilor (beșchiگیوں), burghierilor, calafagiilor (călăfătuitorilor), cusătorilor de pînze, ca și lefurile ce li se cuvin (Ibidem, f. 60).

⁶² Ibidem, f. 56—56 v.

⁶³ Ibidem, f. 57.

⁶⁴ Ibidem, f. 100; 114—114 v.

⁶⁵ Ibidem, f. 129. Din raportul lui Sakellario, consulul Prusiei la București, către de Coq, ministru prusian la Constantinopol, din 2 mai 1844, aflăm că la Brăila se va construi o flotilă din trei șalupe canoniere pentru serviciile carantinei. Șalupele urmau să fie construite după modelul unor vase similare vieneze (Hurmuzaki, Documente, X, p. 489). În iunie 1844, consulul general francez din Principate, Billecocq, informa, pe ministrul de externe Guizot că guvernul valah urma să construiască 6 șalupe canoniere care să staționeze pe Dunăre (Hurmuzaki-Hodos, Documente, XVII, p. 1.020).

⁶⁶ Arh. Stat. Iași, Secret. de Stat, dos. 910, f. 115.

În total, vasul a costat 28.531 lei⁶⁷. Pentru înarmarea vasului, au fost necesare cinci tunuri care, prin mijlocirea consulului Sardiniei din Galați, Castellinard, au fost procurate de la Arsenalul din Torino și aduse în țară în 1844⁶⁸.

Sigur că, în toți acești ani, din 1841 înainte, în șantierul de la Galați s-au lucrat și alte vase, mai ales comerciale. Existau aici mulți meșteri⁶⁹ care construiau continuu la cererea unor boieri sau negustori, interesați în desfășurarea produselor pe piețele europene sau orientale. De altfel, în actele privitoare la construcția vasului de poliție fluvială, se vorbește de un sondaj făcut printre „meșterii care lucrează corăbiilor la Galați”. Fiind însă vorba de construcția unor vase particulare, nu s-au păstrat documentele care prevăd cheltuielile sau contractele. Acestea se vor fi păstrat în arhivele particulare ale celor interesați. Cert este că s-a construit intens de vreme ce, numai în 1845, intrau și ieșeau din portul Galați 10 vase moldovenesti, cu un tonaj de 2040 tone⁷⁰. Faptul acesta este demonstrat și de raportul consulului sardinez Castellinard, din 10 mai 1842, înaintat ministrului Della Margarita, în care, vorbind despre comerțul Principatelor, dă și câteva informații privitoare la construcția de vase în șantierele de la Galați și Brăila. Aflăm din acest raport că aici își construiau vase și alte țări ca Rusia, Sardinia, Grecia. Dintre aceste două șantiere, precizează consulul, cel de la Galați lucrează mai multe vase⁷¹.

Informații importante se găsesc într-un raport similar prezentat aceluiași ministru de Francesco Mathieu, consulul sard din Galați, la 14 iulie 1847. În raport, care se referea la comerțul și navigația Principatelor, se arată că beizadeaua Grigore Sturza „...pentru a prezenta străinătății produsele vaselor sale moșii...” și-a construit la Galați două vase a căror comandă a fost încredințată la doi căpitani din Sardinia⁷². Între 1847—1857, pe lângă numeroasele vase austriece, englezești, grecești, turcești, belgiene, daneze, olandeze, etc., cu pinze sau cu aburi, au ieșit pe Dunăre, încercate pentru diferite țări ale Europei, 129 vase cu pinze sub pavilion moldovenesc⁷³. Aceasta nu înseamnă că Moldova dispunea de un număr atât de mare de vase. Într-un deceniu, un vas putea intra și ieși din port de mai multe ori. Numărul exact de vase de care dispunea Moldova îl aflăm dintr-o adresă din septembrie 1855 a consulatului Belgiei către Secretariatul de Stat al Moldovei, prin care cere să fie informat asupra producției cerealiere din Moldova, între 1851—1854. Se cerea, totodată, să se facă cunoscut numărul de nave care navighează sub pavilionul Moldovei⁷⁴. În octombrie 1855, Departamentul de finanțe face cunoscut că acest număr, începând de la 14 august 1839 și pînă în 1855, este de 76⁷⁵.

La începutul celei de a doua jumătăți a sec. al XIX-lea, după războiul Crimeii, la Galați, se construiau bastimente tot din lemn (se prefera frasinul din Bulgaria și nu stejarul moldovenesc ca mai înainte). Fierăria se aducea de la Constantinopol, odgoanele de la Odesa și Triest (erau preferate cele de la Odesa). Cătegele din brad alb se lucrau în Moldova și erau ieftine; un catarg pentru un vas de 600 tone costa 62—64 franci, în timp ce, la Constantinopol, prețul lui era de 210—220 franci. Vasele

⁶⁷ Ibidem. În iulie 1842 maistrul Sava Panaite se angaja să construiască o barcă care, cu tot materialul, lucrul, călăfătura, zugrăvitul, costa 1.800 lei. Ibidem, f. 65). Peste doi ani, el lucra „o barcă nouă pentru revizia graniței”, care a costat 1.485 lei. (Idem. dos. 1.263, f. 36—37).

⁶⁸ Idem, dos. 910, f. 160, 176.

⁶⁹ O bună parte dintre meșteri erau greci. Ex.: Anastase Sideri, Teodori Cutufas, Sava Panaite (Arh. Stat. Iași, Secret. de Stat, al Moldovei, dos. 910, f. 56). De altfel Sava Panaite a încheiat contractul pentru construirea brandwachtei în limba greacă (Idem, Tr. 1757, op. 2005, dos. 70, f. 34).

⁷⁰ I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic*, p. 581.

⁷¹ D. Bodin, *Doc. privitoare la legăturile economice dintre Principatele Române și regatul Sardiniei*, p. 133.

⁷² Ibidem, p. 182.

⁷³ M. N. Pacu, *op. cit.*, p. 244.

⁷⁴ Arh. Stat. Iași, Secret. de Stat al Moldovei, dos. 2066, f. 1.

⁷⁵ Ibidem, f. 8.

construite la Galaţi nu depăseau mărimea de 300—350 tone şi durau aproximativ 20 de ani. La Galaţi şi la Brăila se găseau buni lucrători constructori, angajaţi cu cîte 20—25 franci pe săptămîină şi mîncare ⁷⁶.

Din analiza de mai sus, reiese că în activitatea şantierului naval de la Galaţi, în prima jumătate a sec. al XIX-lea, se disting două etape :

a) pînă la pacea de la Adrianopol (1829), cînd în acest şantier s-a lucrat mai mult pentru Imperiul Otoman şi mai puţin pentru nevoile ţării şi b) după această pace, cînd, datorită desfiinţării monopolului turcesc şi obţinerii libertăţii de navigaţie sub pavilion naţional, construcţia de vase pentru nevoile Moldovei s-a intensificat. Deşi tehnica navală n-a fost adaptată la nivelul tehnicii mondiale, unele procedee tehnice noi s-au folosit probabil şi la noi. Bastimentele construite acum, spre deosebire de cele din sec. al XVIII-lea, erau mai mari şi mai durabile. În noile condiţii istorice, a crescut, desigur, şi numărul lucrătorilor. Forţa de muncă era în întregime salariată, iar în rîndul lucrătorilor exista o accentuată diviziune tehnică a muncii. Lucrătorii lemnari se împărţeau în : marangozi (dulgheri de corăbii), beşchigii sau herestegii, burghieri şi baltaşii (cei care ciopleau cu topoarele) ⁷⁷. Alături de lemnari, lucrau meşterii fierari care executau părţile feroase ale bastimentelor (scoabe, legături, chiroane) ⁷⁸. Erau apoi calafagii sau călăfătuitorii care, cu cîlţ şi smoală, astupau crăpăturile pentru a împiedica pătrunderea apei în vas ⁷⁹. Pentru muncile necalificate, erau folosiţi salahorii. Răspunderea execuţiei fiecărui vas o avea un maestru. Exista, după cîte se poate constata, o cooperare a lucrătorilor de diferite specialităţi, cooperare proprie manufacturilor de tip capitalist.

În a doua jumătate a sec. al XIX-lea, tehnica construcţiilor navale a progresat foarte mult. Noile realizări ale tehnicii mondiale îşi vor face loc, treptat şi în industria navală românească. În ansamblul eforturilor pentru îmbunătăţirea căilor şi mijloacelor de transport din România, un rol important a jucat şi şantierul naval de la Galaţi.

⁷⁶ *Dictionnaire universel théorique et pratique du commerce et de la navigation*, Paris, 1863, sub Galaţi; L. Boicu, *Încercări de navigabilizare a riurilor moldoveneşti*, p. 105; M. N. Păncu, *op. cit.*, p. 258—259.

⁷⁷ Arh. Stat. Iaşi, Ms. 1772, f. 29; Idem, Secretariat. de Stat al Moldovei, dos. 910, f. 60.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Ibidem.

INFORMAȚII PRIVIND STAREA DE SPIRIT DIN ROMÂNIA ÎN PRIMĂVARA ANULUI 1888

DE

GH. PLATON

Începutul anului 1888 se caracterizează — lucrul este cunoscut — prin puternice mișcări politice și sociale. Între acțiunile „Opoziției unite” și mișcările țărănești există un corespondent a cărui geneză a fost stabilită în literatura noastră de specialitate. Fără să fie determinante, acțiunile politice întreprinse cu scopul de a răsturna guvernul liberal au creat un climat favorabil pentru răscoalele țărănești — cel puțin, în ceea ce privește centrele mai importante din apropierea capitalei.

Starea de spirit a țărănimii, generată de condițiile create de politica socială a regimului burghezo-moșieresc, așa cum s-a apreciat, a fost ușor de exploatat de conducătorii „Opoziției unite” „prin promisiuni demagogice”¹. Deși — în cadrul campaniei antiguvernamentale — „acțiunea socială era considerată numai un mijloc de intimidare a guvernului și a regelui, neavînd ca scop crearea unui strîns contact cu masele, pentru cunoașterea și remedierea nevoilor lor”, lupta socială fiind considerată doar „un auxiliar al celei politice”, evenimentele, depășind intențiile organizatorilor, au luat o altă înfățișare. Prin evoluția firească a lucrurilor, aspectul social s-a impus².

Aprecierea, deși motivează, mai mult, participarea de masă la acțiunile inițiate de „Opoziția unită”, rațiunea socială a acestei participări este valabilă, în parte și în privința mișcărilor țărănești din perioada la care ne referim. Acestea, deși nu sînt generate de acțiunile „Opoziției” și nici nu se confundă cu manifestările ei, păstrează totuși un corespondent care, dincolo de semnificațiile generale cu caracter social a primei mari răscoale țărănești din România, conferă evenimentelor unele aspecte particulare care solicită a fi comunicate.

Documentul pe marginea căruia schițăm observațiile noastre, fără să aducă în discuție date cu caracter spectacular, oferă cîteva precizări de natură să sugereze mai veridic starea de spirit generală și maniera în care s-a reflectat în conștiința contemporanilor — a marii majorități a acestora — evenimentele din primăvara anului 1888.

Scrisoarea ce o reproducem în anexă, adresată lui Ioan Micu-Moldovan, aflată în voluminosul fond arhivistic ce a rămas de la ilustrul cărturar transilvănean³,

¹ P. Cîncea, *Formarea Opoziției Unite și acțiunile sale în februarie, martie 1888, Studii și materiale de istorie modernă*, vol. III, Buc., 1963, p. 323.

² *Ibidem*, p. 341.

³ Arhiva Academiei R.S.R. Filiala Cluj, *Correspondență*, Ion Micu-Moldovan, mapa M/2, document nr. 4362.

aparține nepotului acestuia, Ioan Moldovan, tipograf în redacția ziarului de limbă germană din București, „Bukarester Tagblatt”.

Autorul, fără să fie un erudit, se dovedește un observator înzestrat cu reale calități, ce pot fi verificate și din corespondența anterioară. În acest sens pledează corespondența expedită din Sibiu, în 1883, 1884 și 1885⁴ dar — mai ales — cea din Pesta. În afara scrisorilor în care descrie orașul, modul de viață și condițiile în care s-a angajat să lucreze⁵, un interes special — în sensul celor discutate mai sus — îl prezintă două scrisori: una în care relatează aspecte privind expoziția internațională de la Budapesta, din vara anului 1885⁶, iar alta în care descrie, cu multă culoare, primirea entuziastă făcută de populația capitalei maghiare delegației franceze, alcătuită din reprezentanți de frunte ai vieții culturale și artistice: poetul François Coppée, compozitorii Massenet și Delibes — care și-au dirijat compozițiile în spectacole special programate — precum și din bătrînul inginer Ferdinand de Lesseps⁷. Sublinierea acestor aspecte este semnificativă pentru orientarea spirituală a tînărului tipograf.

La începutul lunii februarie 1887 scrie din București. Exprîmîndu-și dezamăgirea față de primirea ce i-o făcuse I. Bianu, cărui-a-i fusese recomandat de unchiul său, firește, măcinat de boala ce o contractase în timpul exercitării meseriei de tipograf, tînărul Moldovan își exprimă speranța — consemnată, într-o oarecare formă, și în scrisoarea ce o publicăm — că, în viitor, va putea să lucreze în cadrul tipografiei seminareale din Blaj⁸.

Din întreaga corespondență, scrisoarea din 6 mai 1888 prezintă cel mai mare interes. Ioan Moldovan nu face reflecții teoretice asupra problemei agrare sau asupra regimului politic din România. El observă și notează. Spiritul de observație, cultivat firesc în cursul activității sale profesionale, îl îngăduie să recepteze, să surprindă detalii care nu frapază pe omul obișnuit. Informațiile sale, deși sumare, sînt autentice, judecățile imparțiale.

Încă de la început, el definește caracterul veridic al informațiilor ce le oferă, în raport cu acele — tendențioase — din presa guvernamentală sau din cea care servea opoziția. Ferindu-se să facă aprecieri cu privire la cauzele care au determinat răscările din primăvara anului 1888, I. Moldovan, prin cîteva notații sugestive, caracterizează situația tragică a țărănilor.

Interesantă este relatarea cu privire la maniera de reflectare în conștiința țărănilor a conflictelor politice care agitău țara. Țăranii erau ostili *roșiorilor*, denumire

⁴ *Ibidem*, doc. nr. 4352, 4353, 4354.

⁵ Vezi, spre exemplu, doc. nr. 4356, din 25 iunie 1885.

⁶ *Ibidem*, doc. nr. 4358, din 1 august 1885. Românii — cei din cadrul dublei monarhii, desigur — notează I. Moldovan, printre altele, sînt reprezentați doar „în două chilii”. De asemenea, „România încă are aici mai multe tablouri: Argeș, Suceava, Doljiu, Ialomița, Surduș, un cioban, un țaran din Moldova și un altul din Craiova, aceștia doi din cea răfăcuți și tare urîți la față, cu vestimente nu frumoase”.

⁷ *Ibidem*, doc. nr. 4359, din 12 august 1885.

⁸ *Ibidem*, doc. nr. 4361; scrisoarea din 1 februarie 1887. Consemnînd cu amărăciune că la București s-a izolat „cu totul”, tînărul notează că i-a relatat lui Bianu că nu dorește să se reîntoarcă în Transilvania *numai* pentru faptul că nu vrea să se vorbească „că uite a fost și el în țară și nu s-a pricopsit cu nimic și vine aici să se hrănească prin cine știe ce mijloace”. Bianu i-a replicat: „...așa sînt ardelenii, ei cugetă că fiecare care vine în România trebuie să se facă împărat și că asta este numai o superstiție la ei”. Este, aici, ilustrat, sentimentul încrederii depline pe care românii din Transilvania o nutreau pentru țara de dincoace de Carpați, ca sprijin în realizarea dezideratelor generale ale neamului. Chiar dacă, în cazuri particulare — unul este acel relatat de noi — realitatea practică a desmîntit, în parte, năzuințele individuale, lucrul apare firesc, elementul dominant, general, apare și rămîne valabil. De altfel, Bianu, el însuși ardelen, a slujit cu abnegație, cu scrisul și cu fapta, aspirațiile poporului, acordînd sprijin eficient, ca și în cazul nostru, tuturor transilvănenilor care-l solicitau.

sub care erau desemnați liberalii, partizanii guvernului lui I. Brătianu și pretindeau să li se dea pământurile promise de *albișori*, adică de albi, reprezentanți ai „Opoziției unite”. Întreaga furie a țăranilor răsculați se îndrepta, mai ales, împotriva acelor care erau de partea *roșiorilor*.

Informația este deosebit de interesantă. Rezultă de aici — lucrul este cert — că reprezentanții „Opoziției unite”, în campania lor demagogică nu au omis să promită pământ țăranilor⁹. Reacția acestora însă nu a fost determinată de simpla instigare politică. Ea avea rădăcini mai adinci, fiind provocată de inconsistența măsurilor — în domeniul problemei agrare — adoptate în timpul lungii guvernări liberale. Între promisiunile făcute în preajma războiului de independență și realitatea anului 1888 distanța era enormă.

Notațiile autorului, deși lapidare, reliefează adevăratul caracter al conflictelor politice care, pornind de la principii — de multe ori demagogic afișate — degenerau în adevărate „scandaluri”.

Trecind peste elementele intime, cu caracter particular, considerăm că știrile cuprinse în scrisoarea pe marginea căreia ne-am schițat observațiile, fără să aducă în discuție elemente noi, completează cadrul general deja cunoscut, oferind indicii în plus pentru formularea unor concluzii largi și definitive cu privire la atmosfera internă din primăvara anului 1888.

⁹ Nu cunoaștem, din păcate, natura acestor promisiuni; credem însă că agitația în acest sens nu depășea limitele programului junimist căruia „Epoca” îi făcea atât de mare publicitate și pe care P. P. Carp, proaspăt ministru ad interim la domenii, se grăbea să-l oficializeze. Cf. „Epoca”, III, nr. 736, 6/18 V, 1888 și nr. 779 28/VI/10 VII, 1888.

„Voința națională”, la rindul ei, condamna „propaganda criminală a „Opoziției unite”, considerată ca fiind „singura cauză a răscoalei...”. Cf. „Voința națională”, an. V, nr. 1081, 6/18 aprilie 1888. Vezi și an. VI, nr. 1294 și 1397, 4/16 ianuarie, 12/24 mai 1889.

ANEXĂ *

București, 6 Mai 1888

Christos a'nviat,

Și dacă se vede că și eu numai din an în an am datoria să-nviez, căci așa mi se pare, că cam așa un interval de timp a trecut, de când *n-am aflat de trebuință* a pune mina pe pană și hirtie.

Singur nu-ți poci spune cauza tăcerii mele îndelungate. Se vede că esercițiul încă joacă o mare rolă în ceea ce privește corespondența. La începutul venirii mele aici purtam o groază de corespondență, în toate părțile; la urmă am mai slăbit-o și de la un timp încoace am lăsat-o în *scire* lui D-zeu, cum zicea răposatul bunul meu.

Apoi D-tale, ei, ce noutate să-ți sciu comunica de pe aici, care D-tale să nu-ți fie cunoscută de prin jurnale. Ar fi avut haz, când cu scandalurile de pe stradele Bucureștilor, cu ocaziunea răsturnării guvernului Brătienist și mai tirziu cu revoltele țăranilor, să mă fi făcut un reporter politic. M-am ferit însă de a mă înălța în poziția unui reporter, ca să nu pătesc ca o altă persoană de aci, care încă s-a apucat să descrie evenimentele de aci la una alta, afară din țară, și a cărui scrisoare fiind poate bătătoare la ochi, s-a desfăcut la graniță și apoi luindu-se autorul ei, acela a fost arestat. Căci trebuie să scii, că toate informațiunile ziarelor streine de prin Austro-Ungaria au fost comunicate de aici din partea ziarelor guvernamentale, care să înțelege de sine, căutau să ascundă greșelile patronilor lor și înnegreau cât se poate mai bine opoziția. Ce privește revoltele țăranesci, apoi nu te poți lua după jurnale; opoziția unită de acum, prin jurnalele ei, comunică într-una la nouă răscoale, ca „Monit. oficial” și celelalte guvernamentale caută să le desmintă sau să le ușureze pe cât numai se poate.

Bucureștiul nu are atîta de a se plînge de atîte sciri și evenimente care zilnic apar, căci fiecare își vede liniștit de treaba sa, neconturbat fiind de nimeni, chiar și cînd soldații aduceau pe bietii țărani în cete de cîte 30—40—50 de inși, legați unul de altul, în oraș, pe fețele orașenilor rar găseai vreo urmă de compătimire, din contra, mai mult dispreț.

Numai piața ave a se plînge; acolo unde de alteori, și mai cu seamă la sîrbătorile Sf. Pasci, neguțătorii făceau cu țăranii cel mai bun *geschalt*, de astă dată n-am văzut pui de țăran. Astă iarnă, fiind mare lipsă de nutreț pentru

* Arhiva Academiei R.S.R., Filiala Cluj, *Corespondență*, Ion Micu-Moldovan. mapa M/2, document nr. 4362.

vite, țăranul era silit a și le vinde pentru un preț bagatel; am văzut la târgul Moșilor, la marginea Bucureștilor, la obor, cum se vindeau vaci, care la noi se dau cu cîte 40—50 fl., pe bagatelul preț de 8—10—12 franci. Îl năpădeau pe bietul țăran lacrimile dar n-avea ce să facă; căuta să se scape de ele cu ori și ce preț, decît să le lasă a peri de foame la el în grajd. Măcelarii cumpără vitele eftin, cum altfel nu să poate, iar la piață carnea se dă tot cu prețul de demult, ba încă caută să-l mai și urce. În general, toate mijloacele de trai în Bucuresci sînt scumpe foc. Nu poți dară să scii adevărata cauză a răscoalei țăranului; unii țin că la mijloc zace mîna Rusiei pentru că s-au văzut multe ruble rusesci pe la frunțașii țărani, alții iar, că din cauza lipsei de cucuruz și de bani. Se poate să fi fost și ațîțatori la mijloc, fiindcă în unele comune, unde proprietarii de moșii s-au văzut siliți a împărți cucuruz pentru țărani, acești din urmă luau cucuruzul și-l aruncau în gîrlă zicînd că nu primesc nimic de la *roșiori* (partida roșilor, fostul guvern Brătienist), ci pretind să li se dea pămînturile promise de *albișori* (albi, opoziția unită).

Primarii din comunele revoltate, proprietarii de moșii și arendașii, refugiați la Bucuresci și alții crîncen bătuți și schingiuiți, spuneau că țăranul, cînd vede vreo persoană îmbrăcată în albastru, o întrebau dacă este albișor sau roșior și cum simtea că e pe partea roșiorilor îi da la căpătîină.

Ți-ași pute comunica o mulțime de amănunte, atît despre revolte, cît și mai cu seamă asupra scandalurilor cînd cu căderea guvernului roșilor, pe care din jurnale nu le-a putut afla nici un străin, afară decel care pe atunci se afla în capitală, dar mi-ar ocupa prea mult loc și apoi, cine scie că ai atîta timp spre a te putea ocupa și cu fleacurile politice din țări străine și de aceea mă restring de astă dată.

Nu sciu ce e cu Blajul; îmi este ca și cum ași fi esilat din partea lui sau ca și cînd l-ași fi esilat eu din memoria mea. N-aud noutăți de pe acolo nici cît e negru sub unghie.

Prin svon am aflat numai de la alții cîte vreo scire, așa despre moartea vecinului nostru Cioclan, Dr. Colcer, Dr. Benedek, prof. Part. Moldov și, dacă-mi aduc bine aminte, a lui Antonelli. Despre moartea lui Cipariu am aflat prin jurnale.

În timpul din urmă aud că D-ta te-ai mutat cu locuința în casele din urma nimitului, iar unde erai D-ta s-a mutat fostul profesor Al. Micu care — îmi aduc bine aminte — în anul 1873, era să mă apuce de urechi, fiindcă într-o zi făceam prea mare zgomot cu coțca prin ambitul gimnaziului.

Apropos, pînă și vestitul erou din „Calicul” lui Popa, Mendel, aud că s-ar fi strămutat într-o altă lume, unde sigur că nu va mai avea ocasiune să’npuște scodarul? în spirit.

În sfîrșit, Blajul să’noesce din ce în ce, atît cu locuitori noi, cît și cu edificii nouă; mi se pare că o să pătesc și eu ca cel din poveste care, ademenit fiind de un cap de mort, petrecînd trei zile pe tărîmul celălalt după ideea lui, iar în realitate 300 de ani, și apoi reîntorcîndu-se iarăși pe lumea pămînteană, la locuința sa, a aflat toate schimbate și la urmă s-a prefăcut în cenușă. Așa o să găsesc și eu Blajul, cînd mă voi reîntoarce acolo, de cumva nu-mi vor putrezi ciolanele prin noroiul Bucureștilor.

Cu nemția mea din țara românească o duc bine; iau parale bune, numai cît se duc precum vin. Nu mai am a mă plînge, [...].

N-am să-ți comunic nici o noutate. Toată lumea așteaptă alegerile din toamna viitoare, cînd se va sci definitiv cine va veni la putere; ne pregătim pentru scandaluri noi, care sigur că o să se întîmple cu aceea ocasiune. Cu D. Bianu nu mă întîlnesc de fel. Astăzi, în antîia zi de Pasci, sunt silit să stau în casă din cauza ploaiei continue. Pe mîine nu se arată semne mai bune. Plouă mereu. Te-ași ruga, dacă se poate, să-mi scrii ceva de prin Blaj, ori dacă nu, apoi însămnează pe altcineva să-mi scrie, care are mai mult timp decît D-ta. Sănătate la mama și la toți.

Rămîn al D-tale nepot iubitor, Ioane

Bukarester Tagblatt, Bucuresci

DIN ISTORICUL REPARAȚIILOR : MORATORIUL HOOVER ȘI CONFERINȚA DE LA LAUSANNE

DE

EM. BOLD

Dintre problemele care nu și-au găsit decît o rezolvare parțială în timpul discuțiilor păcii de la Paris (1919—1920) și pentru care ulterior au fost convocate numeroase conferințe în diferite capitale ale Europei, cea a reparațiilor (compensarea în bani și în natură a pagubelor cauzate de învinși în teritoriile ocupate) s-a dovedit a fi cea mai complicată și mai dificilă. Ea a generat contradicții puternice între principalele puteri imperialiste, între acestea și statele mici și mijlocii, între învinși și învingători, contribuind în mare măsură la înrăutățirea relațiilor internaționale postbelice.

Contradicțiile au intervenit atunci cînd trebuiau luate măsuri asupra modului cum urma să funcționeze sistemul reparațiilor, ce sumă trebuia fixată, ce procent revenea fiecărei țări învingătoare, ce sancțiuni erau necesare în cazul în care țările învinse refuzau să se supună stipulațiilor tratatelor de pace. La acestea s-au adăugat pasiunile politice diverse, interesele naționale și particulare antagoniste, desconsiderarea de către marile puteri a drepturilor legitime ale țărilor mici, printre care și România, încurajarea, în anumite momente, a politicii revizioniste promovată de țările învinse.

Unele modificări aduse sistemului de reparații în 1924 prin planul Dawes și în 1929 prin planul Young, efectuate ca urmare a unor compromisuri între învingători și învinși, n-au atenuat contradicțiile dintre marile state imperialiste, dintre care cele anglo-franceze au fost cele mai puternice. Aceste contradicții au cunoscut o nouă agravare o dată cu izbucnirea crizei economice (1929—1933), în timpul căreia moratoriul Hoover și conferința de la Lausanne a pus capăt complicatei probleme a reparațiilor.

Literatura noastră istorică sau economică, spre deosebire de cea străină¹, s-a ocupat în mică măsură de istoria reparațiilor primului război mondial ca și

¹ v. Paul Arliq, *Le Plan Dawes*, Payot, Paris 1927; Max Auboin *Les prestations en nature de l'Allemagne et le problème des réparations*, Paris, 1923; Oswald Chew, *La question des dettes interalliées*, Paris, 1931; J. M. Keynes, *Urmările economice ale păcii*, Buc., 1920; G. H. Moulton and Leo Paslovski, *War debts and world prosperity*, Washington, 1932; V. S. Nikonova, *Germania i Anglia ot Lokarno do Lozanni*, Moskva, 1966; Pierre Noël, *L'Allemagne et les réparations*, Paris, 1924; Xavier Oudiette, *Le rapport Dawes et la nouvelle politique des réparations en*

de relațiile internaționale generate de aplicarea acestui sistem². Asupra moratoriu-lui Hoover sau a conferinței de la Lausanne care încheie perioada reparațiilor și marchează, în condițiile crizei economice, înăsprirea raporturilor dintre state, avem doar unele informații sporadice³. Încercînd să suplinească acest gol, articolul de față, fără a avea pretenția epuizării aspectelor legate de modul în care au fost anulate reparațiile, își propune să aducă o contribuție la cunoașterea relațiilor internaționale dintre anii 1929 și 1932, folosindu-se, în acest sens, informații din literatura străină și documentele inedite aflate în principalele arhive din București.

Încă în timpul convorbirilor pentru acceptarea și aplicarea planului Young, lumea capitalistă intrase în cea mai puternică criză economică de supraproducție cunoscută pînă atunci. Criza a provocat o scădere nemaiîntîlnită a producției⁴, a mărit considerabil numărul șomerilor și a determinat perturbații grave în domeniul bancar și financiar mondial. Falimentul a numeroase bănci de mare anvergură din S.U.A., Franța, Anglia, Austria, Ungaria ș.a. s-a extins asupra finanțelor de stat, cu repercusiuni negative asupra valorii monedei și circulației ei în marea majoritate a țărilor capitaliste.

Criza economică a determinat, de asemenea, schimbări esențiale și în sistemul reparațiilor, prin aplicarea moratoriu-lui Hoover și conferința de la Lausanne ca și prin refuzul de a mai fi acceptat de către țările învinse — Germania, Ungaria, Bulgaria. Dintre țările debitoare, în care situația devenise extrem de dificilă, Germania ocupa un loc aparte. Deși producția ei se înviorase în timpul stabilizării relative a capitalismului, prin sprijinul financiar acordat o dată cu planul Dawes, totuși, în condițiile crizei, el s-a dovedit a fi insuficient pentru a putea menține în Germania o situație normală. În afară de aceasta, obligațiile reparațiilor hotărîte de planul Young creau un plus de dificultăți situației financiare germane. De altfel, în prima jumătate a anului 1931, numai în zece zile, rezervele de aur ale Băncii Reichului au scăzut cu un miliard de mărci⁵, iar la 15 iunie același an, Germania urma să achite anuitățile planului Young. Cererea iminentă a unui împrumut din partea oficialităților germane, pentru a salva situația, a fost refuzată de bancherii americani, îngrijorați, din cauza crizei, de soarta capitalurilor lor aflate în Europa și mai cu seamă de cele acordate anterior Germaniei.

Acceptarea propunerii germane ar fi însemnat recunoașterea ineficienței întregului sistem de împrumuturi acordat Reichului începînd cu planul Dawes. În asemenea împrejurare, ar fi trebuit salvată nu atît Germania, cît însăși finanța americană. Masele de depuneri alarmate ar fi asaltat băncile americane, depunerile de miliarde ale străinilor n-ar fi întârziat să se topească și încrederea în dolar ar fi dispărut în cîteva zile⁶.

nature, Paris, 1928; Etienne Weill-Raynal, *Les réparations allemandes et la France*, Paris, 1947; Maurice Baumont, *La faillite de la paix, 1919—1939*, Paris, 1960; J. B. Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, Paris, 1962; André François-Poncet, *De Versailles à Potsdam*, Paris, 1948; Pierre Renouvin, *Histoire des relations internationales*, Paris, 1957 etc.

² v. Ernest Ene, *Despăgubirile și reparațiile cuvenite României după marele război din 1914—1918*, în „Viața românească”, nr. 9—10, 1931; I. M. Nonu, *Le règlement des dettes interalliées et le Plan Dawes*, I, Paris, 1929; Paul Sterian, *La Roumanie et la réparation des dommages de guerre*, Paris, 1929; Emilian Bold, *România și problema reparațiilor de la Conferința de la Spa la planul Dawes*, în „An. št. Univ. Iași”, Istorie, Tom. XV, 1969, fasc. 1.

³ v. Gh. M. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice și financiare și împrumuturile contractate (1823—1933)*, Buc., 1934; Gh. I. Demian, *Probleme economice internaționale (1920—1934)*, Timișoara, 1935.

⁴ v. Gilbert Badia, *La fin de la République Allemande, 1929—1933*. Editions Sociales, Paris, 1958, p. 23.

⁵ În același timp, datoria germană se cifra la 23 miliarde mărci din care 11,5 miliarde erau pe termen scurt, adică mai mic de 12 luni (Gh. I. Demian, *op. cit.*, p. 39).

⁶ N. N. Iakovlev, *Istoria contemporană a S.U.A.*, Edit. pol., Buc., 1963, p. 190.

Refuzându-se împrumutul, cancelarul german Brüning a declarat oficial în iunie 1931 că Reichul — în care existau deja 5 milioane de șomeri iar numărul lor tindea să crească îngrijorător — era absolut incapabil să asigure executarea planului Young⁷. Declarației lui Brüning i-a urmat un apel disperat al președintelui Hindenburg pentru aminarea acestor plăți⁸.

Conștient de gravitatea situației și din dorința manifestă de a salva, totuși, investițiile americane plasate în economia germană⁹, președintele S.U.A., Herbert Clark Hoover, a propus, la 20 iunie 1931, suspendarea pe un an a tuturor plăților interguvernamentale cu titlu de reparații. Propunerea moratorului a suscitat, nu numai în rindurile membrilor congresului american, anumite reacții¹⁰ ci și în cercurile politice franceze și engleze care n-au ezitat să se pronunțe pentru sau împotriva.

În Franța, de pildă, moratoriul a fost interpretat ca un anunț oficial al revizuirii tratatelor și al desființării sistemului de reparații¹¹. Temerea cercurilor politice franceze era justificată de faptul că bugetul Franței se solda cu mari deficite¹², ca și de atitudinea premierului englez, R. MacDonald, care, pe lângă că se pronunța în favoarea propunerii Hoover, dorea și o revizuire a tratatelor „prin acord mutual”. În opinia lui MacDonald, revizuirea tratatelor și desființarea sistemului de reparații era o chestiune care, mai curând sau mai târziu, ar fi trebuit să fie luată în considerație, dacă — așa cum declara el — „se dorește menținerea unei păci trainice în Europa”¹³. De aceea, acceptând moratoriul în domeniul financiar, MacDonald propunea extinderea lui și în domeniul politic, pe cel puțin zece ani. Propunerea respectivă nu convenea de loc guvernului francez. Acesta accepta un moratoriu limitat asupra unor probleme financiare dar refuza extinderea lui în domeniul politic, extindere care ar fi echivalat cu renunțarea la garanțiile generale oferite de tratate¹⁴.

Cele două opinii au fost enunțate pînă în momentul în care premierul englez MacDonald a propus convocarea unei conferințe la Londra pentru discutarea modului în care urma să se aplice moratoriul Hoover. Din unele informații reieșea faptul că prin convocarea conferinței de la Londra, guvernul MacDonald nu avea în vedere moratoriul cu care era de acord, ci se folosea de acest prilej pentru a găsi soluții în vederea preîntîmpinării unui eventual faliment al capitalului englez investit în Germania așa cum încercase și Hoover prin moratoriul din iunie 1931. După părerea oficialităților britanice, întîrzierea luării unor hotărîri în privința reparațiilor, din cauza opoziției franceze, ar fi dus la înrăutățirea situației economice din Germania și, totodată, ar fi avut repercusiuni „incalculabile asupra finanței engleze”¹⁵.

Consecvent politicii sale, guvernul francez era dispus să participe la conferința de la Londra cu condiția ca acolo să nu se discute decît probleme pur finan-

⁷ Georges Bonnet, *Le Quai d'Orsay sous trois républiques*, Librairie Arthème Fayard, Paris, 1961, p. 108.

⁸ Gh. I. Demian, *op. cit.*, p. 33.

⁹ Într-o telegramă a legăției române din Washington se menționa că „cercurile Casei Albe sînt alarmate de situația din Germania și par dispuse pentru reducerea datoriei de război, dacă Europa dezarmează”. Se sublinia însă că Franța ar fi trebuit să consimtă la sacrificii, ea fiind principala beneficiară a păcii europene și avînd o situație financiară bună (v. Biblioteca Acad. R.S.R., Arhiva N. Iorga, XXV, varia 332—376, Teleg. nr. 34.387/11 iunie 1931).

¹⁰ Congresul american a votat moratoriul dar cu unele restricții pentru viitor în sensul că Hoover nu-l mai putea prelungi și nici nu mai putea dispune în această chestiune. (Arh. Istorică Centrală (A.I.C.), Fond Casa regală, Dos. nr. 6/1932, f. 4).

¹¹ Georges Bonnet, *op. cit.*, p. 415.

¹² Edouard Herriot, *Pagini de jurnal*, Edit. pol., Buc., 1968, p. 188.

¹³ A. I. C., Fond Casa regală, Dos. nr. 111/1931, f. 1.

¹⁴ Ibidem, f. 4.

¹⁵ Ibidem, f. 2.

ciare, ocolindu-se problemele politice. Ideea franceză a fost acceptată de delegațiile germană, italiană și americană, care, în trecere spre Londra, s-au oprit la Paris și s-au consultat cu membrii guvernului francez.

Conferința de la Londra, desfășurată la începutul lunii august 1931, într-un cadru limitat, a fost, așa cum aprecia însărcinatul cu afaceri române din capitala Angliei, „destul de anodină”¹⁶. O imagine asupra lucrărilor care confirmă aprecierea de mai sus, a fost oferită de secretarul general al ministerului de externe belgian, Van Lagenhove, care făcea următoarele confidențe ministrului român, la Bruxelles: „S-a tatonat în toate direcțiile, s-au emis diferite păreri de ordin financiar și economic..., s-au abordat chestiuni care vor face obiectul conferinței dezarmării din 1932, s-a vorbit de garanții de ordin financiar și politic pentru ajutorul bănesc ce s-ar acorda, eventual, Germaniei, însă nu s-a ajuns, în afară de sfaturi și unele făgăduieli de prelungire de credite pe termen scurt, la nici o precizare”. El adăuga că numai aderarea la moratoriul propus de Hoover a fost hotărâtă, fără însă să se poată stabili, în detaliu, și modul lui de aplicare. Pentru toate celelalte chestiuni, relative la salvarea stării financiare din Germania, „la situation reste trouble, la situation reste trouble” declara, cu îngrijorare, Van Lagenhove¹⁷.

Aprecierile diplomatului belgian corespund conținutului protocolului semnat la Londra la 11 august 1931, în care se consemna hotărârea de a se suspenda plățile reparațiilor germane între 1 iulie 1931—30 iunie 1932. În ceea ce privește livrările în natură, acestea se puteau efectua în cursul anului moralizat numai dacă nu aduceau vreun prejudiciu economiei germane. În sfârșit, problema reparațiilor orientale (acelea care trebuiau recuperate de la Ungaria și Bulgaria)¹⁸, urma să fie discutată ulterior la Geneva¹⁹.

Deși participanții la conferința de la Londra nu s-au angajat să acorde Germaniei noi împrumuturi, totuși ei au acordat o grijă deosebită refacerii ei economice. Moratoriul, ca și unele mijloace de aplicare a lui, erau menite să contribuie la aceasta.

Protocolul de la Londra a fost semnat, cu excepția Iugoslaviei, de toate țările interesate în reparații. Aderând la acest protocol, România a obținut, la rîndul ei, moratoriu pentru datoriile ei către Franța, Anglia, Italia și S.U.A.²⁰.

În ianuarie 1932, moratoriul Hoover a fost aplicat Ungariei și Bulgariei. Acordul relativ la extinderea moratoriului asupra datoriilor acestor țări prevedea plata a 7,27% din sumele pe care le datora ca reparații și care urmau să fie vărsate fondului agrar A(optanți). Cele două țări au executat această obligațiune, transferind sumele respective Băncii Reglementelor Internaționale de la Basel, încă la 31 decembrie 1931²¹.

Conferința de la Londra s-a limitat, din cauza divergențelor anglo-franceze²², la unele hotărâri în strînsă legătură cu moratoriul Hoover. Ea a dispus, ca și în trecut, înființarea unui comitet de bancheri care, să studieze în Germania mijloacele necesare în vederea refacerii acestei țări din punct de vedere financiar.

Faptul că propunerea engleză, de a desființa sistemul reparațiilor nu și-a găsit aderenți, nu l-a descurajat pe premierul englez MacDonald. După conferința de la

¹⁶ Ibidem, f. 4.

¹⁷ Ibidem, f. 6.

¹⁸ Austria a fost scutită complet de plata reparațiilor o dată cu punerea în aplicare a planului Young (v. Arh. generală a Ministerului de finanțe, Fond Datoria publică, Dos. nr. 87/1930—1946, f. 62).

¹⁹ Etienne Weill—Raynal, *op. cit.*, vol. III, p. 635.

²⁰ Arh. Ministerului afacerilor externe (A.M.A.E.), Fond 9 Convenții, G., VIII, vol. II, Hoover, 12/III—1932.

²¹ Arh. gen. a Ministerului de finanțe, Fond Datoria publică, Dos. nr. 82/1930—1931, f. 15.

²² A. I. C., Fond Casa regală, Dos. nr. 177/1932, f. 1—3.

Londra, el a făcut o vizită în Germania, cu care prilej a promis tot concursul său pentru reabilitarea ei din punct de vedere financiar și s-a pronunțat pentru o largă cooperare politică, din care Franța, din cauza opoziției ei constante, să fie exclusă²³. Firește că o asemenea politică contribuia, în cea mai mare măsură, la perpetuarea și adâncirea contradicțiilor anglo-franceze. De pe urma acestor contradicții a beneficiat Germania care s-a sustras, după cum se știe, de la plata obligațiilor ei.

După conferința de la Londra, guvernele englez și francez au rămas pe aceeași poziții, iar atacurile reciproce din presă au scos în evidență cât de dificilă era găsirea unei căi de conciliere în problema reparațiilor germane. Într-o discuție între ministrul britanic Snowden și Nicolae Titulescu, din noiembrie 1931, primul își manifesta nemulțumirea față de guvernul francez care se pronunța pentru menținerea sistemului de reparații și împotriva unui moratoriu de durată. „Franța ar trebui să înțeleagă — spunea Snowden — că aduce Germania la ruină și prin aceasta că ia răspunderea unei crize financiare mondiale dacă insistă asupra plății reparațiilor necondiționale, mai ales asupra priorității acestora față de creditele private... Timpul trece, moratoriul expiră în iunie și dacă nu începem imediat negocierile pe toate chestiunile, avem și falimentul german și obligațiunea Franței și Angliei de a plăti datoriile de război față de America”. Îngrijorat de soarta capitalurilor engleze aflate în Germania, de criza economică care determina o puternică mișcare socială, el credea că o nouă consfătuire a marilor puteri menită să lichideze „odată pentru totdeauna și cât mai grabnic problema reparațiilor și a creditelor private acordate Reichului”²⁴ era absolut necesară.

Ideea convocării unei noi conferințe a reparațiilor și-a găsit și mai mult loc o dată cu cunoașterea concluziilor comitetului de experți, instituit la Londra și condus de Sir Walter Lyton. Raportul acestui comitet sublinia, de la început, că ar fi necesar un complex de măsuri care să restabilească încrederea față de solvabilitatea Germaniei și să facă posibilă rămânerea în continuare a capitalurilor străine în această țară. Pentru preîntâmpinarea unei catastrofe a economiei germane și a capitalurilor investite, raportul ajunge la următoarele concluzii:

1. Planul Young nu mai putea fi aplicat în condițiile crizei economice;
2. Germania nu mai poate face față plății reparațiilor. Excedentul la export va dispărea deoarece, pe de o parte, industria germană trebuie să procedeze la reconstituirea stocului de materii prime, epuizat deja, iar pe de altă parte, se instituieră barierele vamale din ce în ce mai riguroase;
3. Plata normală a reparațiilor nu putea fi reluată înainte de crearea unui excedent normal și nu forțat al exporturilor. „Altfel — scriau autorii raportului — va avea loc din nou fenomenul acumulării creditelor și împrumuturilor externe din care, se știe, o mare parte a servit la plata reparațiilor”;
4. Față de scăderea fără precedent a prețurilor și a perturbațiilor cauzate de suspendarea etalonului aur, perioada de doi ani, acordată de planul Young pentru moratoriu, ar fi cu totul insuficientă. Creditorii, știind că după acest interval scurt Germania va trebui să reia plățile, vor căuta să retragă, pe cât posibil, capitalurile lor;

²³ Ibidem, f. 15. Asupra vizitei premierului englez în Germania, ziarele germane căutau să găsească cât mai multe linii comune în politica celor două țări și criticau aspru politica franceză. Ziarul „Deutschland”, de pildă, scria că Anglia și Germania așteptau mai mult de la conferința de la Londra, torpilată într-o măsură de delegația franceză. „Cu toate că criza engleză — scria ziarul amintit — nu putea fi nici pe departe comparată cu cea germană, cauzele ei însă, sînt de aceeași natură iar mijloacele care ar îngădui să fie înlăturate pot fi foarte bine discutate în comun cu America, alția vreme cît Franța se exclude cu încăpăținare de la aceste convorbiri” (Ibidem, f. 18—19).

²⁴ A.M.A.E. Fond 9 Convenții, G₁, VIII, vol. I, Teleg. nr. 2863/12 noiembrie 1931.

5. Este extrem de probabil ca plata anuităților să nu mai poată fi reluată vreodată în forma lor actuală²⁵.

Raportul, considerînd că potențialul economic al Germaniei i-ar da posibilitatea acesteia, în vremuri normale, să se achite de datoriile contractate sau impuse prin tratate, propune ca la o viitoare conferință să se ajungă la reglementarea definitivă a sistemului reparațiilor și datoriilor de război, factori care, după experți, „au contribuit în mare măsură la dezechilibrul mondial”. Relevîndu-se și considerațiunile de ordin politic, care „militau puternic în favoarea desființării principiului reparațiilor”, raportul considera că aceasta ar suprima, totodată, tensiunea politică și ar da lumii posibilitatea unei opere de reconstrucție a edificiului economic „care, actualmente se clatină”²⁶.

Ideea centrală a raportului era, deci, desființarea sistemului de reparații, considerat ca element de bază în ameliorarea crizei economice și în normalizarea relațiilor internaționale. Firește că nu numai reparațiile constituiau cauza agravării situației economice și politice din timpul crizei din 1929—1933, cauză care trebuie căutată în însăși sistemul capitalist. Cert este însă, că propunerile raportului coincideau cu propunerile guvernului englez și mai ales cu dorința celui german în legătură cu desființarea sistemului de reparații²⁷ și anularea clauzelor politice ale tratatului de la Versailles. De altfel, cancelarul Brüning, ținînd spre aceasta, în discuțiile purtate, la 9 ianuarie 1932, cu ambasadorii statelor creditoare, a afirmat, în concordanță cu rezultatele raportului, că Germania este incapabilă să plătească reparații în prezent sau în viitor și la eventuala conferință va trebui să se proclame abolirea totală a reparațiilor dacă se dorește renașterea vieții economice a lumii²⁷.

În același timp, guvernul francez persista în refuzul său de a accepta propunerea britanică și concluziile raportului Lyton dacă S.U.A. nu vor proceda, la rîndul lor, la acordarea unui moratoriu similar pentru datoriile de război²⁸. De asemenea, el propunea plata, în continuare, a reparațiilor din veniturile căilor ferate ale Germaniei, dacă statul german nu se angaja la achitarea lor în conformitate cu planul Young. Brüning, reafirmînd intenția guvernului său de a nu mai efectua nici un fel de plăți, considera că pretenția Franței de a se emite obligațiuni de către căile ferate germane pentru reparații ar fi interpretată de poporul german ca o înfocare a regimul Dawes, adică la reinstituirea controlului străin. De asemenea, el declara că problema transferului de mărci în devize străine ar crea riscuri pentru moneda germană, indiferent dacă debitor era statul german sau administrația căilor ferate²⁹.

N. Titulescu, informînd guvernul român despre controversele franco-germane, scria că declarațiile lui Brüning de a sista plata reparațiilor a creat mare vîlvă în lume. El nu uita să sublinieze că o asemenea poziție a fost încurajată de guvernele englez și american care n-au dezavuat politica guvernului german ci, dimpotrivă, au inspirat asemenea declarații ca cele făcute de Brüning³⁰.

²⁵ Ibidem, Raport nr. 567/16 februarie 1932; v. și Arh. Băncii Naționale a R.S.R., Fond Studii, Dos. nr. 64/1936, f. 69—70.

²⁶ Arh. Băncii Naționale a R.S.R., Fond Studii, Dos. nr. 64/1936, f. 69—70.

²⁷ Etienne Weil-Raynal, *op. cit.*, vol. III, p. 673. Într-un raport al adunării generale a Băncii Reichului din 16 martie 1932, președintele băncii, dr. Luther arăta că reparațiile au constituit focarul principal al tulburărilor și un pericol pentru economia națională germană. „Germania — spunea el — n-a putut să se refacă iar criza, în condițiile menținerii sistemului de pace, a făcut ravagii”. Luther mai adăuga că sistemul reparațiilor și a altor datorii politice se evidențiază ca un mecanism intolerabil. „Nu există altă soluție — conchide Luther — decît eliminarea cît mai repede posibil a acestui sistem...” (A. Daufin-Meunier, *L'economie allemande contemporaine*, Fernand Sorlot, Paris, 1942, p. 19—20).

²⁸ A.M.A.E., Fond 9 Convenții, G₁, VIII, vol. I, Teleg. nr. 506, 7 ianuarie 1932.

²⁹ Ibidem, Teleg. nr. 128/15 ianuarie 1932.

³⁰ N. Titulescu scrie că ambasadorii S.U.A. la Berlin și Paris ca și cel al Angliei la Berlin, care au discutat cu Brüning, n-au dezavuat speranțele acestuia de a se anula reparațiile. De asemenea, el trage concluzia că „Hoover, Stimson și

În aceste condiții, în care s-au conturat precis două opinii divergente — cea franceză și cea anglo-germano-americană — față de problema reparațiilor, s-a hotărât o nouă conferință la Lausanne, pentru a se putea vedea în ce măsură era sau nu posibilă continuarea sistemului de plăți prevăzut de planul Young.

Rămăs izolat, guvernul francez nu-și punea mari speranțe în viitoarea conferință de la Lausanne. Ministrul francez de finanțe mărturisea lui Cesianu, ministrul României la Paris, că delegația sa nu va mai merge la Lausanne, nemaiavind ce căuta acolo. „Cu englezii simțim în divergență totală pe unele puncte fundamentale — spunea el — iar la Berlin discuțiile bancherilor nu duc la nici un rezultat”³¹. Guvernul francez considera, în noua situație creată de criză, că planul Young putea fi modificat dar nu distrus prin voința unilaterală a uneia din părți, mai ales că Germania nu plătise nici pe departe acea sumă pe care Franța a cheltuit-o pentru reconstrucția teritoriilor pustiite de război”³².

Cu toate divergențele ivite, totuși, guvernele francez și englez au semnat în februarie 1932, un acord asupra punctelor principale de discutat la conferința de la Lausanne, fixată după mai multe amânări³³, în luna iunie 1932³⁴. Acordul, la care au aderat Belgia, Italia, Germania și Japonia, sublinia necesitatea stabilirii unei reglementări durabile a problemelor ridicate de raportul experților, prin măsuri de îndreptare a situației economice și financiare care să preîntâmpine „criza de care suferă lumea”. De asemenea, acordul releva dorința comună de a aduce îmbunătățiri situației internaționale. Atita vreme însă cit cele două guverne — englez și francez — rămneau pe pozițiile inițiale în problema reparațiilor era greu de presupus că dorința îmbunătățirii climatului internațional s-ar fi transformat în realitate. În afară de aceasta, guvernul S.U.A. continua să-și mențină aceeași atitudine în ce privește raportul dintre reparații și datoriile de război. După cum informa Alexandru Zeuceanu, delegatul României pe lângă fosta Comisie a reparațiilor³⁵, S.U.A. nu voiau să facă încă vreo legătură între cele două probleme, considerând reparațiile ca o chestiune europeană iar datoriile de război ca o obligație a fiecărui stat³⁶. Tocmai această poziție a cercurilor americane l-a determinat pe MacDonald să declare că dorește absolvirea tuturor statelor de povara datoriilor politice, în limita care o permit contractele. Din același motiv el, ca și secretarul de stat american Stimson, a intervenit pe lângă Brüning ca Germania să nu ceară anularea completă a reparațiilor ci să se mulțumească cu un moratoriu, timp în care Anglia și S.U.A., prin presiuni,

Mellon care voiesc anularea datoriilor de război și a reparațiilor ar fi inspirat pe sub mînă declarațiunea lui Brüning, pentru a pune Congresul american în fața unui fapt împlinit ca să-și fortzeze mîna”. (N. Titulescu, *Documente diplomatice*, Edit. pol., Buc., 1967, Doc. nr. 219, p. 393). O telegramă din Washington anunța că Borah a făcut unele declarații de inspirație guvernamentală în sensul că prelungirea moratoriului ar constitui un paleativ periculos atita vreme cit Franța nu renunță la integritatea reparațiilor și a pactelor de securitate, în schimbul dezarmării. „Dacă Franța ar fi propus — declara Borah — un plan de refacere a Europei, America s-ar alia la acest plan” (A.M.A.E., Fond 9 Convenții, G₁, VIII, vol. II, Hoover, Teleg. nr. 9895/25 ianuarie 1932).

³¹ A.M.A.E., Fond 9 Convenții, G₁, VIII, vol. I, Teleg. nr. 979/17 ianuarie 1932.

³² „Neamul românesc”, 2 februarie 1932.

³³ Conferința de la Lausanne a fost fixată mai întîi la 18 ianuarie, apoi la 20 și 25 ianuarie (v. A.M.A.E., Fond 9 Convenții, G₁, VIII, vol. I, Teleg. nr. 1047/13 februarie 1932). Deoarece experții au considerat că nu pot întocmi tot materialul necesar pînă la acea dată, conferința s-a amînat. Se vorbea de luna februarie dar în luna respectivă s-a ținut conferința dezarmării. Apoi a intervenit vacanța paștelui etc. („Vreamea”, 3 aprilie 1932; v. și David Lloyd George, *La vérité sur les réparations et les dettes de guerre*, Gallimard, Paris, 1932, p. 205).

³⁴ A.M.A.E., Fond 9 Convenții, G₁, VIII, vol. I, Teleg. nr. 567/16 februarie 1932.

³⁵ Comisia reparațiilor a fost desființată o dată cu aplicarea planului Young și înlocuită cu Banca Reglementelor Internaționale de la Basel.

³⁶ A.M.A.E., Fond 9 Convenții, G₁, VIII, vol. I, Teleg. nr. 567/16 feb. 1932.

vor obliga guvernul francez să accepte desființarea planului Young³⁷. Asemenea sugestii erau însoțite de asigurarea că la conferința de la Lausanne, Anglia va fi de partea Germaniei deși, existau chiar în sinul guvernului britanic opinii diferite față de cele ale primului ministru³⁸.

Înainte de conferința de la Lausanne, atât în Franța, cât și în Germania au avut loc schimbări de guverne. Edouard Herriot l-a schimbat pe Pierre Laval iar von Pappen devine cancelar al locului lui Brüning. După aceasta, la Paris, în ziua de 13 iunie 1932, MacDonald și Herriot s-au întreținut asupra unor probleme legate de apropiata conferință de la Lausanne. Cei doi premieri au căzut de acord, în principiu, asupra revizuirii planului Young, pentru care un nou comitet trebuia înființat și au acceptat extinderea moratoriului pe durata conferinței. În ceea ce privește problemele esențiale, legate de viitorul reparațiilor, cei doi prim-miniștri au rămas însă, pe aceleași poziții³⁹.

La 16 iunie 1932 s-a deschis conferința de la Lausanne. Ca președinte al conferinței a fost ales primul ministru britanic, MacDonald⁴⁰.

În cuvîntul de deschidere, MacDonald a insistat, printre altele, asupra situației economice mondiale lovită de criză, propunînd drept condiție pentru refacerea ei, lichidarea moștenirii financiare lăsată de război, prin încheierea unui acord considerat de el indispensabil și urgent. Referindu-se direct la planul Young, el menționa că problema respectivă, supusă dezbaterii conferinței nu are numai un aspect tehnic, ci, în mod deosebit, unul de principii. „Dacă nu se poate concepe — declara el — că angajamentele în vigoare pot fi repudiate unilateral, nu este mai puțin adevărat că acele angajamente care s-au constatat irealizabile, trebuie să fie revizuite printr-un acord”. MacDonald a lăsat să se înțeleagă, în continuare, că S.U.A. nu vor coopera cu Europa în vederea remedierii crizei economice și financiare mondiale, decît după reglementarea problemei reparațiilor⁴¹.

Alocuțiunea primului ministru britanic nu viza direct o anulare completă a reparațiilor, deși se știa cu precizie că guvernul englez se pronunța în favoarea acestei soluții. Declarația lui Neville Chamberlain, membru al delegației, făcută a doua zi, nu mai lăsa însă nici un dubiu asupra intenției guvernului Angliei. El a cerut direct desființarea sistemului de reparații, sistem care, după opinia lui, ar fi constituit o piedică în calea refacerii mondiale și un pericol economic. Chamberlain considera, în concluzie, că anularea reparațiilor „ar restabili încrederea în lume și ar evita dezastrul final”⁴².

În aceeași manieră a vorbit și von Pappen, în numele delegației germane. El a arătat că statul său se găsește în imposibilitate de a mai susține planul Young și cerea, la rîndu-i, desființarea oricăror plăți din reparații, în prezent sau în viitor. Susținînd punctul de vedere englez, von Pappen arăta că reparațiile, considerate inițial drept un mijloc pentru reconstrucția teritoriilor devastate, a devenit un principal element de distrucțiune a economiei mondiale. El solicita ca, în schimbul anulării reparațiilor, Germania să participe la eforturile pentru refacerea țărilor dăunătoare⁴³, propunere lansată anterior de ministrul de externe francez.

³⁷ Ibidem, Teleg. de la Liga Națiunilor, nr. 147/12 mai 1932.

³⁸ Într-o telegramă semnată de Laptew, se relatează că von Neurath cu ocazia vizitei sale la Londra, „a fost impresionat de bunăvoința ce-i arătase primul ministru britanic și de făgăduielile ce-i dase. Ultimul cuvînt al d-lui MacDonald la despărțire a fost că va fi la Lausanne de partea Germaniei”. Cu toate acestea, von Neurath se temea de Franța și chiar de Foreign Office „ca element independent în administrația britanică și care era cantitatea care trebuia luată în seamă și care-și are opiniile sale”. (Ibidem, Teleg. din Londra, nr. 1237/A—2, 15 iunie 1932).

³⁹ Ibidem, Teleg. din Paris, nr. 1234/13 iunie 1932.

⁴⁰ Ibidem, Teleg. nr. 1/16 iunie 1932.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem, Teleg, nr. 2/17 iunie 1932,

⁴³ Ibidem.

Față de asemenea intenții, dezavantajoase pentru Franța, a luat atitudine Edouard Herriot. Stabilind originea conferinței în cererea Germaniei de a se constata, prin experți, că se găsește în imposibilitate de a opera plata reparațiilor, Herriot a susținut că discuțiile trebuiau să rămână în cadrul raportului experților deja instituit. Raportul citat de Herriot aprecia că dacă Germania nu putea momentan să facă față obligațiilor ei, ar putea în viitor, în virtutea existenței tehnicii ei moderne, să le reia. De aceea, primul ministru francez se opunea desființării complete a reparațiilor considerînd că aceasta nu putea constitui o soluție pentru atenuarea efectelor crizei economice ⁴⁴.

Guvernul francez avea motive serioase să se opună desființării reparațiilor. Opinia publică franceză nu se putea obișnui cu gîndul că Germania nu va mai plăti, în bani sau în natură, sumele fixate pentru ultima dată de planul Young. Apoi, absolvirea Germaniei de o sarcină principală prevăzută de tratate era considerată la Paris, ca extrem de primejdioasă. Reichul și-ar fi căpătat în scurt timp situația dinainte de război și ar fi putut înfrunta Franța în toate acțiunile internaționale ⁴⁵, ca să nu mai vorbim de încercarea de revanșă, persistentă, mai ales, în cercurile politice germane de extremă dreaptă.

În ziua a doua a conferinței, a luat cuvîntul și delegatul României, Alexandru Zeuceanu. El arăta, printre altele, că țara sa, însuflețită de spiritul de solidaritate și cooperare, era gata să colaboreze în măsura mijloacelor ei la opera de construcție economică, cu efecte salutare asupra economiei statului român. El reamintea faptul că, pentru aceasta, România era dispusă chiar să facă unele sacrificii în problema reparațiilor, cum mai făcuse și pînă atunci ⁴⁶. Alex. Zeuceanu a împărtășit părerea lui Herriot, după care soluționarea problemei reparațiilor într-un sens echitabil pentru toate părțile interesate nu-i suficientă, nici pentru a obține o ameliorare sensibilă a economiei generale și nici pentru a remedia imediat criza economică. Declarîndu-se împotriva anulării sistemului de reparații, Zeuceanu a mai avut grijă să prezinte și dificultățile pe care România le întâmpina din cauza crizei. El sublinia faptul că barierele și măsurile restrictive impuse de criză constituiau o piedică serioasă în calea libertății schimburilor comerciale și deci ele ar trebui desființate; că devalorizarea produselor agricole și a materiilor prime, care constituiau pentru țara sa cauza principală a crizei, nu vor găsi un remediu decît în efortul unanim consacrat refacerii și restabilirii echilibrului economic general ⁴⁷.

Nu se cunoaște ce impresie a făcut cuvîntarea lui A. Zeuceanu, dar este cert că punctul de vedere al României s-a conturat mai clar o dată cu sosirea lui N. Titulescu la Lausanne, în ziua de 21 iunie. Imediat, el a purtat convorbiri cu Herriot și MacDonald, convorbiri care i-au dat prilejul să constate că revendicările României, similare cu cele ale Franței, nu puteau schimba intenția Angliei de a reduce la minimum sau a desființa chiar reparațiile germane. N. Titulescu a fost sîduit de delegația britanică să-l determine pe Herriot să nu încurajeze pe aliații Franței din Europa Centrală (respectiv România) să formuleze pretenții bănești himerice contra

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem, Teleg. nr. 1679/1932.

⁴⁶ Ibidem, vol. I, Teleg. nr. 166/29 iunie 1932. Nu ne-am ocupat special de poziția României față de memorialul Hoover sau conferința de la Lausanne. Urmează ca într-un studiu viitor să fie abordată și această problemă. Subliniem doar că sacrificiile la care se referea A. Zeuceanu au fost făcute nu din propria voință a României ci determinată de însăși poziția neamicală a marilor puteri față de ea. Astfel, la conferința păcii, România a fost trecută în rîndul statelor cu „interese limitate”; la numeroasele conferințe care au avut drept scop reglementarea sistemului de reparații, n-a fost invitată; din totalul despăgubirilor i s-a atribuit o cotă minimă (1%); în Comisia reparațiilor și în comitetul de conducere a Băncii Reglementelor Internaționale nu i s-a permis să aibă un reprezentant; României i s-a impus în mod nejustificat cota de eliberare și plata valorii bunurilor cedate etc.

⁴⁷ Ibidem, Teleg. nr. 2/17 iunie 1932.

Germaniei, ci să-i facă să înțeleagă că moratoriul politic le-ar ajuta mai bine în interesele lor naționale⁴⁸.

Conferința de la Lausanne, din cauza discuțiilor contradictorii determinate, la rândul lor, de opinii și interese diferite, ajunsese într-un stadiu în care scopul pentru care fusese convocată — reglementarea sistemului de reparații — nu mai putea fi atins. Atunci, N. Titulescu a fost rugat de către MacDonald să joace rolul de mediator pe lângă delegația franceză și s-o determine la o înțelegere directă cu cea germană. Punctele principale pentru discuțiile dintre cele două delegații — franceză și germană — erau departe de a contribui la aplanarea conflictului. Se cerea Franței, în primul rând, să accepte anularea reparațiilor. În schimbul acestui sacrificiu, Marea Britanie se angaja să ajute Franța să obțină compensații de ordin politic, economic și financiar. Compensațiile politice constau în interdicția impusă Germaniei și foștilor ei aliați de a ridica chestiunea revizuirii tratatelor de pace pe timp de 15 ani; compensațiile economice aveau în vedere obligația Germaniei de a participa la restaurarea economică a Europei și, în sfârșit, compensațiile financiare s-ar fi realizat prin obligația Germaniei de a remite Băncii Reglementelor Internaționale bonuri de tezaur, nepurtătoare de dobândă, pentru o sumă forfetară (aproximativ un miliard mărci aur). Bonurile de tezaur depuse în banca respectivă ar fi fost puse în circulație numai în momentul în care s-ar aprecia că Reichul a căpătat din nou o situație prosperă. MacDonald mai făcea precizarea că dacă un acord era posibil pe aceste baze, Anglia ar merge alături de Franța în chestiunea dezarmării Europei (discuțată concomitent la Geneva), ca și în alte probleme politice⁴⁹.

N. Titulescu și-a asumat sarcina de a discuta cu delegația franceză cerind, totodată, concursul marilor puteri în vederea susținerii intereselor românești⁵⁰. N. Titulescu a atras atenția că Franța va respinge aceste propuneri și mai ales suma de un miliard mărci, pe care el o considera prea redusă. Și, într-adevăr, Herriot nu s-a arătat entuziasmat de propunerile engleze. Rămăs izolată însă, întrucât majoritatea delegațiilor se pronunțau pentru revizuirea generală a planului Young, Herriot a început să cedeze. Delegația franceză a pus atunci mai mult preț pe obținerea unui sold din reparații care să satisfacă opinia publică și să dea iluzia unui succes și n-a mai stăruit asupra problemelor politice, respectiv asupra moratoriului politic⁵¹.

În rapoartele zilnice trimise guvernului său, N. Titulescu s-a arătat indignat de întorsătura pe care a luat-o politica franceză. El a arătat cu lux de amănunte atmosfera conferinței care, după propria-i constatare, oferea un spectacol dureros. Înjurii⁵², amenințări⁵³, intenția de a absolvi Germania de răspunderea izbucnirii războiului, riscurile unui acord franco-german, preconizat de Anglia, în care reparațiile trebuiau să dispară, nesiguranța și mai ales nehotărârea de care a dat dovadă Herriot etc., toate acestea reliefaau care era adevăratul spectacol oferit de conferință. Tabloul se completează și cu felul în care s-a fixat suma de 3 miliarde mărci aur, drept reparații generale ale Germaniei. Franța, de pildă, a propus ca Germania să achite 5 miliarde mărci; delegațiile italiană și japoneză considerau suficientă suma de 2 miliarde, alte delegații cereau 3 miliarde etc. MacDonald a vrut neapărat să cunoască și părerea guvernului german în legătură cu suma totală a reparațiilor. Ea a fost expusă de către von Pappen într-o formulare care nu putea conveni Franței și altor puteri. Von Pappen oferea 2 miliarde mărci aur, plătitbile în 10—15 ani,

⁴⁸ Ibidem, Teleg. nr. 154/21 iunie 1932.

⁴⁹ Ibidem, Teleg. nr. 168/29 iunie 1932.

⁵⁰ Ibidem, Teleg. nr. 154/21 iunie 1932 și Teleg. nr. 159/23 iunie 1932.

⁵¹ Ibidem, Teleg. nr. 173/2 iulie 1932.

⁵² De pildă, MacDonald a declarat în plină conferință că von Pappen i-a făcut impresia unui nebun. (Ibidem).

⁵³ Când von Pappen a cerut anularea articolului 231 din Tratatul de la Versailles care conținea vina Germaniei în declanșarea războiului, cerere respinsă de Herriot și MacDonald, el a declarat: „Ei bine, îl veți avea pe Hitler, îl veți avea pe Hitler!”. (Georges Bonnet, *op. cit.*, p. 110).

după un moratoriu de trei ani și numai dacă Germania va deveni prosperă. În schimb, el cerea, cu stăruință, anularea articolului 231 din Tratatul de la Versailles cu privire la culpabilitatea Germaniei în dezlănțuirea primului război mondial, argumentînd că dacă dispăre capitolul VIII „Reparații”, era normal să dispară și acest articol⁵⁴. Faptul însă, că nici Herriot și nici MacDonald n-au acceptat anularea articolului 231, a făcut ca delegația germană să renunțe la ea și să semneze acordul final din 8 iulie 1932, prin care marile puteri creditoare și Germania se fixau asupra sumei de 3 miliarde mărci aur de plătit de către aceasta din urmă. Primele emisiuni urmau să se efectueze după 3 ani de la semnarea acordului de la Lausanne⁵⁵.

Totalitatea documentelor semnate la Lausanne, în număr de 6⁵⁶, însumînd doar 12 pagini dactilografiate, „reglementau” reparațiile germane, propuneau o nouă conferință economică, o alta pentru reparațiile orientale și fixau plățile în cadrul datoririlor interaliatate. Documentele elaborate erau — așa cum se exprima cu humor un diplomat, avînd în vedere conținutul lor vag — „expresiuni în diferite forme a cifrei zero”⁵⁷. Și într-adevăr, conferința de la Lausanne însemna punctul terminus a unei probleme supradiscutate, știindu-se că Germania — și von Pappen a declarat pe culoare acest lucru — nu va mai plăti în contul reparațiilor, nici un pfennig⁵⁸.

Deși, în legătură cu rezultatele conferinței, au existat unele rezerve ale bancherilor germani⁵⁹ ori s-au scris articole fulminante împotriva politicii lui von Pappen de către național-socialiști⁶⁰ totuși, reprezentanții oficiali ai guvernului Reichului erau, în general, mulțumiți. Ei au ironizat chiar modul în care s-a ajuns la semnarea acordului de la Lausanne: „Oricum va ieși — declara von Neurath, cu ocazia unei vizite în Elveția — numai să iasă ceva și să nu ne despărțim fără a fi obținut barem iluzia unui rezultat”. „Es geht nicht so schlecht wie es aussieht, sogar vielleicht besser”⁶¹, mărturisea și ministrul german la Berna, lui Boierescu, ministrul României în aceeași capitală. Rezultatul dezbaterilor asupra problemei reparațiilor a coincis cu intențiile cercurilor politice și financiare germane de a nu mai achita nimic, mai ales, o dată cu instaurarea fascismului în Germania.

În Anglia, activitatea delegației condusă de MacDonald a fost supusă unor critici destul de severe. Aici, se aprecia că delegația britanică a dat dovadă de diletantism, că este un exemplu de „diplomație de amatori”, care a condus la încheierea unui pact „de frazeologie sentimentală”⁶². Bătrînul politician David Lloyd George declara unui prieten că opera de la Lausanne este „un magnific castel de cărți de joc; o singură adiere, fie din partea Americii, fie din partea Franței și totul s-a prăbușit. Oricum — continua D. Lloyd George — abolirea sistemului de reparații a

⁵⁴ N. Titulescu, *Documente...* Doc. nr. 260, p. 452.

⁵⁵ A.M.A.E., Fond 9 Convenții, G₁, VIII, vol. II, Raport din Berna nr. 1031/11 iulie 1932; v. și Etienne Weill-Raynal, *op. cit.*, vol. III, p. 884.

⁵⁶ Următoarele documente au fost semnate la Lausanne: Acordul cu Germania; Măsurile de tranziție privitoare la Germania; Rezoluția privitoare la reparațiile orientale; Rezoluția privitoare la Europa Centrală și Orientală; Rezoluția privitoare la conferința economică și financiară mondială; Actul final al conferinței de la Lausanne.

⁵⁷ Expresia aparține delegatului belgian la conferință, Hymans. A.M.A.E., Fond 9 Convenții, G₁, VIII, vol. II, Teleg. nr. 184/9 iulie 1932.

⁵⁸ Gilbert Badia, *op. cit.*, p. 76.

⁵⁹ A.M.A.E., Fond 9 Convenții, G₁, VIII, vol. I, Teleg. nr. 241/5 iulie 1932.

⁶⁰ În ziarul „Völkische Beobachter”, din 21 oct. 1932, Hitler a scris un articol fulminant împotriva lui von Pappen acuzîndu-l că s-a lăsat „manevrat și condus pe terenul unui compromis între despăgubiri și compensații. Ați acceptat — scria el — în cele din urmă o nouă recunoaștere a despăgubirilor, în timp ce, bineînțeles, compensațiile au rămas inexistente”. (Ed. Herriot, *op. cit.* p. 197).

⁶¹ A.M.A.E., Fond 9 Convenții, G₁, VIII, vol. II, Teleg. din Berna, nr. 1009/8 iulie 1932.

⁶² Ibidem, Raport nr. 1530/A—2, 20 iulie 1932.

dat câștig de cauză Germaniei care nu-și dă bine seama de marele său succes"⁶³. De fapt, rezultatele de la Lausanne, la care contribuția cea mai mare a avut-o Anglia, constituia finalul unei activități permanente a diplomației engleze, activitate menită să obțină micșorarea, la început, și apoi anularea reparațiilor germane. Ajutînd Germania, au fost date loviturii serioase Franței, estompîndu-i-se intenția de a deveni hegemonul Europei postbelice. Diplomația engleză n-a dat dovadă de diletantism, așa cum apreciau unele cercuri politice londoneze, ea a avut scopuri precise, fixate cu mult înainte.

După conferință, Edouard Herriot a încercat să liniștească opinia publică franceză, nemulțumită de rezultatele de la Lausanne⁶⁴. El declara că marile puteri considerau suficientă opera de la Lausanne pentru a obține pacea dorită de popoare. Herriot a dat dovadă de naivitate crezînd că realizările ulterioare vor fi dobîndite de acțiunea popoarelor care se va exercita atît în domeniul economic cît și în cel politic, că, în sfîrșit, „puterile semnatare ale acordului se vor sforța să rezolve problemele actuale la ordinea zilei, ca și acelea care se vor pune ulterior, în același spirit care a inspirat prezentul acord”. „Adică — îl completează ironic N. Titulescu — în spiritul după care Germania face o concesie de una și aliații o concesie de zece”⁶⁵.

N. Titulescu, într-un lung raport, critica aspru politica lui Herriot la conferința de la Lausanne. El arăta că, dacă Franța era dispusă să facă concesii în materie de reparații, era preferabil, ca în loc să reziste, să fi acceptat anularea lor completă și să ceară în schimb Germaniei condiții de ordin politic, cum ar fi nerevizuirea pe timp de 15 ani a tratatelor. Herriot n-a acceptat această soluție de teama opiniei publice franceze, ca și din pricina presiunilor americane exercitate pentru neanularea completă a reparațiilor, ca nu cumva să se creeze un precedent periculos și pentru datoriile de război. În această situație, după cum apreciază N. Titulescu, Herriot devenind reclamant de bani, Germania, ca mijloc de apărare, a devenit reclamantă de condiții politice. Și astfel — scrie diplomatul român — „am asistat la aceste discuții de neconceput, în care debitorii voiau să impună condiții politice creditorilor”⁶⁶.

Eșecul suferit de Franța la Lausanne a îngrijorat țările mici, care, pînă la această dată, și-au pus mari speranțe în politica acestora de apărare a tratatelor de pace. Multe dintre ele au crezut că Liga Națiunilor, care, discuta problema dezarmării, va contribui, totuși, la normalizarea relațiilor internaționale. Față de instaurarea regimului fascist din Germania și intenția acestuia de a cotorpi lumea, Liga Națiunilor s-a dovedit însă neputincioasă. Politica conciliantă a marilor puteri față de Germania hitleristă a dus lumea la catastrofa celui de al doilea război mondial.

Începînd cu anul 1933, problema reparațiilor nu mai prezintă nici o importanță. Anularea reparațiilor germane a tras după sine și anularea reparațiilor orientale. Comitetul propus la Lausanne, care-și programase dezbaterile în legătură cu reparațiile orientale în octombrie 1932⁶⁷, nu s-a mai putut institui niciodată. Astfel, problema reparațiilor, care a necesitat discuții îndelungate, rămînea doar un eveniment din domeniul trecutului. De aici încolo, opinia publică mondială, în care un rol de prim ordin îl va juca clasa muncitoare și partidele ei revoluționare, își va încorda forțele în lupta împotriva fascismului și a războiului.

⁶³ Ibidem, Raport nr. 1514/A—2, 19 iulie 1932.

⁶⁴ Edouard Herriot, *op. cit.*, p. 200.

⁶⁵ A.M.A.E., Fond 9 Convenții, G₁, VIII, vol. II, Teleg. nr. 184/9 iulie 1932.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Ibidem, Teleg. nr. 45.991/septembrie 1932.

OBSERVAȚII PRIVIND PROGRAMUL PARTIDULUI NAȚIONAL LIBERAL DIN PERIOADA 1918—1921

de

ION AGRIGOROAIE

Perioada imediat următoare primului război mondial este cunoscută ca o perioadă de puternice frământări economice, sociale și politice. Regimul burghezo-moșieresc a cunoscut o adâncă criză ce a avut la bază cauze imediate, izvorite din consecințele războiului, care au acționat într-un anumit stadiu de dezvoltare a societății românești, în condițiile nedeșăvîșirii revoluției burghezo-democratice. Desăvîșirea unității de stat a creat deosebite posibilități în vederea dezvoltării mai rapide a forțelor de producție. În același timp, au apărut noi probleme, dificile, ce trebuiau rezolvate de cercurile conducătoare românești, nevoite, în fața avîntului revoluționar al maselor populare și a unor necesități social-economice obiective, să promită și să satisfacă cerințele acestor mase, în limite impuse de menținerea și întărirea regimului respectiv. În acest sens, este cunoscut faptul că toate partidele și grupările politice burgheze au elaborat în perioada 1918—1921 programe ce cuprindeau, fie și formal, reforme și măsuri cu caracter democratic.

Factori asupra cărora nu ne oprim aici au determinat schimbări în structura economică și social-politică a României postbelice. Burghezia și relațiile de producție capitaliste înregistrează o consolidare în timp ce moșierimea și rămășițele feudale au cunoscut o restrîngere considerabilă, fără a fi însă înlăturate. Clasa muncitoare se dezvoltă considerabil, atît numeric, cît și ca forță conștientă de rolul ce-l are de îndeplinit în societate. Toate acestea au provocat, în cadrul unui proces complex, din care nu trebuie neglijati nici factorii subiectivi, schimbări importante în viața politică a țării. Partidul conservator va dispărea practic de pe arena politică; se consolidează, după o perioadă de transformări, Partidul național-liberal, în care crește rolul marii burghezii industriale și financiare. Viața politică s-a complicat prin înființarea de noi partide, preocupate să-și creeze o anumită bază economică și socială prin atragerea diferitelor categorii ale burgheziei, sau a țărănimii, considerată în noile condiții ca o importantă masă electorală. Atît partidele vechi, aflate în proces de reorganizare, de adaptare, cît și cele noi, urmărindu-și consolidarea, au avut, cum era și firesc, preocuparea centrală de a-și întări sau a-și forma o cît mai puternică bază socială, lucru ce nu se putea realiza decît ținînd cont de transformările multilaterale cunoscute de România în anii războiului și în anii imediat următori. Conținutul programelor partidelor politice, elaborate acum, dovedește din plin acest lucru.

În viața politică, forța cea mai avansată a fost pînă în 1921, Partidul socialist. Din documentele programatice ale acestuia, din importanțele acțiuni organizate de elementele înaintate etc., rezultă cu prisosință poziția sa înaintată și rolul său în contextul epocii. Marea majoritate a membrilor săi s-au pronunțat, în condiții pe care nu le analizăm aici, pentru transformarea partidului socialist în partid comunist și afilierea sa la Internaționala a III-a, pentru adoptarea unei linii consecvent revoluționare.

Crearea P.C.R. în mai 1921, avînd la bază ideologia marxist-leninistă, a constituit un moment de cea mai mare însemnătate în istoria clasei muncitoare și a patriei noastre. „Prin aceasta — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — lupta revoluționară se ridică pe o treaptă superioară, se dă un puternic avînt procesului de clarificare ideologică, politică a mișcării muncitorești, dezvoltării conștiinței de clasă a proletariatului și celorlalte mase muncitoare ale poporului”¹.

În paginile următoare, ne propunem să facem unele aprecieri în legătură cu programul partidului național liberal din perioada 1918—1921. În redactarea materialului, ne-am folosit de documente de arhivă, de presa P.N.L., de dezbaterile parlamentare, de lucrări aparținînd literaturii burgheze și de studii aparținînd istoriografiei contemporane.

După cum este cunoscut, Partidul național liberal a procedat, după răscoala din 1907 și în preajma primului război mondial, la o modificare a programului său. Ca partid de guvernămînt, în perioada 1907—1910/1911, P. N. L. elaborase o legislație agrară menită să limiteze, în parte, abuzurile săvîrșite de marii proprietari și arendași, iar în 1913, prin scrisoarea-manifest a lui Ionel I. C. Brătianu din septembrie și prin congresul general din octombrie, el a înscris în programul său cele două reforme importante, reforma agrară (în sensul expropriierii parțiale a moșiilor de peste 1000 ha și vînzarea lor la țărani) și reforma electorală (înlocuirea celor trei colegii cu un colegiu unic, în care să voteze toți bărbații știutori de carte.) Ajunși la guvern, la începutul anului 1914, liberalii au pus în discuția parlamentului modificarea constituției în sensul aplicării ulterioare a reformelor amintite. După dezbateri aprinse, Parlamentul s-a declarat pentru revizuirea constituției și a trecut la alcătuirea comisiilor pentru studierea reformelor. Izbucnirea primului război mondial a determinat P.N.L. la o aminare a modificării constituției și a legiferării reformelor.

Zbătîndu-se în greutatea izvorite din nedeavîrșirea revoluției burghezo-democratice, burghezia, cercurile ei politice, și-au dat seama de necesitatea aplicării unor măsuri care să dea un impuls dezvoltării industriale, să-i întărească baza economică și socială (la orașe și sate) și, prin aceasta, forța politică și rolul de clasă dominantă în cadrul regimului respectiv. Alături de aceasta, teama de masele populare a jucat un rol important; trebuia evitată o nouă ridicare a țărănimii ca cea din 1907 și acest lucru nu se putea realiza numai prin promisiuni demagogice, ci prin măsuri practice, printr-o politică de cedare a unei părți pentru a nu pierde totul. Evident că nimeni nu poate nega caracterul demagogic al propagandei făcute în jurul reformelor promise, caracterul diversionist în cadrul luptei pentru putere. Influența realităților din sudul Dunării, activitatea unor grupări ca cea a lui C. Stere, a „haretîștilor” sau a unor foști socialiști „generoși”, au fost factori care au avut, în mod diferit, o anumită influență dar nu au fost factori determinanți în modificarea programului P.N.L. în preajma războiului.

Analiza evenimentelor din timpul și de la sfîrșitul războiului vine în sprijinul afirmațiilor noastre. În condițiile de puternic avînt revoluționar, toate grupările politice burghezo-moșierești au dedus necesitatea aplicării, în măsură diferită, a celor două reforme pentru salvarea și întărirea regimului. Războiul și consecințele sale, dedavîrșirea unității de stat, avîntul revoluționar, au grăbit la maximum legiferarea

¹ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*. Editura politică, București, 1966, p. 25.

și aplicarea lor într-o măsură și în limite decurgînd din poziția de clasă a legiuitorului și a organelor de aplicare, din neasigurarea lor materială în condițiile regimului burghezo-moșieresc etc. Evenimentele amintite au determinat guvernul național liberal să legezeze la sfîrșitul anului 1918, reformele promise în 1913 și 1914 pentru ca celelalte guverne ale perioadei, la rîndul lor, să continue legiferarea și să înceapă aplicarea lor în limitele menționate mai sus.

Partidul național-liberal a trecut, în perioada imediat următoare primului război mondial, printr-o criză recunoscută chiar de fruntașii săi. P.N.L. a înregistrat, din considerente pe care nu le prezentăm aici, o scădere considerabilă a popularității, fapt oglindit și de rezultatul primelor alegeri desfășurate pe baza legii votului universal, din septembrie 1919, cînd a obținut numai 103 de mandate în parlament, în timp ce Partidul național român a obținut 205, iar țărăniștii 130².

Conducerea P.N.L. a încercat să-și refacă popularitatea, să-și întărească baza socială, prin anumite măsuri cu caracter organizatoric, prin o lărgire a programului (incluzînd noi prevederi, modificînd altele), printr-o intensă propagandă ș.a.

După o întrerupere de doi ani și jumătate, și-a reluat activitatea, la începutul anului 1919, Cercul de studii al partidului din București. Aici, s-au organizat cicluri de conferințe săptămînale, dezbătîndu-se pe larg probleme ale doctrinei și programului P.N.L., în special, prin contribuția unor fruntași ai partidului. Cercuri de studii ale P.N.L., au fost înființate și în alte orașe dar activitatea lor a fost mult mai restrînsă.

În aceeași direcție a acționat și presa P.N.L.. Ne referim, în primul rînd, la ziarele „Viitorul” la București, organul central al partidului, „Înfrățirea” la Cluj, „Nădejdea” la Timișoara, apoi la revistele „Democrația” și „L'Indépendance Roumaine”. Au fost editate numeroase broșuri, materiale electorale, s-au organizat dezbateri publice, întruniri etc. în vederea atragerii unui număr cit mai mare de simpatizanți.

În cursul anului 1921, conducerea P.N.L. întreprinde o operație de refacere a organizațiilor locale și județene, de înființare de noi organizații, de alegere a comitetelor județene³. Deși s-a acordat o atenție deosebită noului teritoriu, rezultatele n-au fost, cu excepția Banatului, în măsură să mulțumească P.N.L. Pe de o parte, nu a putut fi înlăturată influența partidelor existente mai dinainte în acest teritoriu, pe de altă parte, propaganda unor partide noi, ca cel țărănesc și al poporului, a avut, din motive asupra cărora nu insistăm aici, succese mai mari.

Congresul din 27 noiembrie 1921 al P.N.L. a ascultat darea de seamă asupra reorganizării partidului, a analizat formele propagandei utilizate de partid, a adoptat noul statut și program, a ales Comitetul Central al partidului⁴.

Proiectul de program prezentat de I. G. Duca⁵ este, după părerea noastră, cel mai dezvoltat document de acest fel al P.N.L. din perioada 1918—1921. Față de manifestul—program amintit mai sus, din aprilie 1920, în programul din noiembrie 1921, problemele sînt tratate mai pe larg și mai bine sistematizate.

În general, în cazul problemelor comune ridicate în cele două documente, nu exista deosebiri în rezolvarea lor, cu excepția „chestiei financiare” unde se înre-

² Marcel Ivăan, *Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice, 1919—1932*, Sibiu ș.a. p. 26.

³ O comisie a P.N.L. a elaborat, în februarie 1920, un anteproiect de statut, care a fost aprobat apoi de adunarea tuturor președinților organizațiilor locale. Reorganizarea a mai avut la bază și manifestul—program citit de Ion I. C. Brătianu și aprobat de adunarea din 24 aprilie 1920, a șefilor organizațiilor P.N.L. din țară.

⁴ „Viitorul”, 30 noiembrie 1921. Lucrările congresului s-au desfășurat la București în sala Eforiei. Congresul a fost pregătit intens printr-o largă propagandă în presa partidului, prin adunările organizațiilor județene, prin întruniri etc.

⁵ Programul din noiembrie 1921 se află în Arhiva Bibliotecii centrale de stat, Fond St. Georges, pachet XLV, dosar 4 (P.N.L., Programe și declarații 1863—1933), f. 61—69. El a fost reprodus și în „Democrația”, nr. 11—12, noiembrie—decembrie 1921, p. 594—603 și în „Viitorul” din 1 decembrie 1921.

gistrează o modificare în sens antidemocratic. Afirmațiile din aprilie 1920, după care P.N.L. va cere „contribuabilului sacrificiile reclamate de situația noastră financiară”, „introducerea impozitului progresiv pe venit”, „sporirea taxelor succesoriale, în deosebi a celor pe moștenirile indirecte”⁶, au fost înlocuite prin prevederi mult „îndulcite” printre care „un impozit progresiv pe venit mai simplu și mai moderat” și desființarea, de regulă, a impozitului pe cifra de afaceri⁷.

Credem că aceste modificări se explică prin nemulțumirea cu care au întâmpinat anumite cercuri ale burgheziei reforma fiscală adusă de N. Titulescu în calitate de ministru de finanțe și votată în Cameră la 25 iunie 1921⁸.

Conducerea Partidului național-liberal își manifesta astfel dezacordul cu introducerea unor principii mai democratice în sistemul de percepere a impozitelor, prevăzute de reforma lui Nicolae Titulescu. Se evidențiază, și prin acest exemplu, caracterul pur formal, demagogic, al unor prevederi programatice ale P.N.L., faptul că ele erau simple promisiuni menite să atragă anumite categorii sociale.

Problemele programului P.N.L. au constituit subiectul a numeroase articole din presa partidului, a unor dezbateri din Cameră, a conferințelor de la Cercul de studii, a unor lucrări de amploare mai mare (și în special, pentru perioada aceasta, cele ale profesorului universitar D. Drăghicescu⁹) ș. a.

Reprezentanții partidului foloseau orice prilej pentru a dovedi justetea programului liberal, singurul, după ei, care ar fi corespuns intereselor întregii națiuni și care, pus în practică, ar fi putut să scoată România din criza ce a urmat primului război mondial.

Nu vom insista prea mult asupra primii părți a programului, ce are un caracter general-teoretic. Reprezentanții P.N.L. precizau, întotdeauna când aveau prilejul, că partidul lor este în primul rând un partid al ordinii, al progresului realizat numai pe calea reformelor, al democrației bazată pe înfrățirea socială. Poziția de clasă era învăluită într-o frazeologie menită să inducă în eroare masele largi populare, să înfățișeze P.N.L. ca reprezentant al intereselor întregii națiuni. „Idealul nostru politic—declara deputatul liberal I. N. Miclescu, în ședința Adunării deputaților din 27 decembrie 1919 — a fost totdeauna să realizăm ordinea prin libertate și progresul prin democrație. Propășirea națională, progresul și interesul națiunii întregi a fost preocuparea noastră constantă și, progresul d-lor, nu ne-a apărut decât ca o ordine care se îmbunătățește”¹⁰. Într-o cuvîntare rostită la Cercul de studii, la 16 ianuarie 1921, Al. Alimănișteanu, arăta, între altele, că „...idealul partidului liberal este *democrația* și tinde la realizarea acestui ideal prin muncă, cinste și dreptate”¹¹.

Cîteva ani mai tîrziu, în cadrul expunerii făcute la Institutul social român, I. G. Duca se ridica din nou împotriva principiului luptei de clasă, prin care „progresul e amenințat”, spunea el, și se pronunța pentru *ordine, democrație, naționalism, armonie socială*, pentru „progresul sub toate formele însă al concepției proprietății individuale”¹². P.N.L. definea ura de clasă „ca o primejdie națională” și combatea „pe acei care urmăresc nimicirea organizației sociale”¹³ (existente — n.n.). În toate aceste formulări, apare principiul apărării proprietății individuale, propriu, de altfel,

⁶ Arhiva B.C.S., Fond St. Georges, pachet CCII, dosar 3 (P.N.L.) nep.

⁷ Ibidem, pachet XLV, dosar 4 (P.N.L., Programe și declarații 1863—1933), f. 64; „Democrația” nr. 11—12 noiembrie—decembrie 1921, p. 599.

⁸ I. M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, Editura științifică, București, 1966, p. 84.

⁹ D. Drăghicescu, *Evoluția ideilor liberale*, Buc. 1921 și *Partide politice și clase sociale*, Buc. 1922. Capitole din aceste lucrări constituiseră deja obiectul unor conferințe la Cercul de studii și a unor materiale din presa partidului.

¹⁰ „Monitorul oficial”, partea a III-a, nr. 22 din 22 ianuarie 1920, Dezbaterile parlamentare, Adunarea deputaților, p. 297.

¹¹ „Viitorul”, 24 ianuarie 1921.

¹² I. G. Duca, *Doctrina liberală în Doctrinile partidelor politice*, Buc., 1924, p. 103—105.

¹³ „Viitorul”, 1 decembrie 1921.

într-o formă sau alta, tuturor doctrinelor burgheze. Se poate însă observa o încercare de adaptare a acestui principiu la noile condiții social-economice, fără a se atinge cu nimic esența sa de clasă.

Marea burghezie și P.N.L. care îi reprezenta interesele, era preocupată de a-și întări baza economică prin restrângerea marii proprietăți funciare și prin creșterea rolului statului, a intervenției sale în economie. În acest sens, și decurgînd deci tocmai din caracterul burghez al principiului, programul și doctrina P.N.L. a suferit, în decurs de aproximativ un deceniu, modificări sensibile.

Manifestul-program al P.N.L. din ianuarie 1911, afirma cu toată tăria că trebuie „să desrădăcinăm ideea greșită și primejdioasă... că statul poate și trebuie să fie distribuitorul direct și etern al pămîntului” și promitea „marii agriculturi tot sprijinul nostru pentru dezvoltare”¹⁴.

Așa cum s-a mai arătat, în septembrie 1913, I. I. C. Brătianu s-a pronunțat pentru exproprierea parțială a proprietății mari. Congresul partidului din 1914 introduce în programul acestuia exproprierea, în iunie 1917 se modifică Constituția, permițîndu-se reforma agrară în scopuri „de utilitate națională”, și, în decembrie 1918, guvernul liberal, cu I. G. Duca la Ministerul agriculturii, dă decretul-lege pentru expropriere, în limite mai largi decît cele prevăzute în 1914.

„...Ținem numai să accentuăm — declara un deputat liberal, în ședința din 27 decembrie 1919 a Camerei — că pentru noi, ea (reforma agrară — n.n.) reprezintă tipul reformei cu care am ilustrat tendința noastră de a realiza cît mai mult armonia socială, restabilind respectul proprietății... Extremele trebuiau apropiate. Proprietatea mare era condamnată, dacă nu înțelegea pericolul care o amenința, să nu mai inspire respectul unui drept ci ura unui privilegiu, pentru că amenința să devie dintr-un instrument de producție, un monopol”¹⁵.

Și, în 1920 și 1921, în programele sale, P.N.L. s-a pronunțat pentru terminarea operației de expropriere și improprietărire a țărânilor, în condițiile preconizate de legile respective.

În legătură cu cealaltă preocupare — întărirea intervenției statului în economie (evident, a statului burghez și pe cît posibil a guvernului liberal) acest lucru rezultă clar din litera și în special din spiritul programelor liberale din această perioadă. După cum se știe, „naționalizarea” întreprinsă în anii guvernării din 1922—1926 — considerată, ca și exproprierea „o formulă de progres social”¹⁶ s-a efectuat, în măsura în care s-a efectuat, prin intervenția directă a statului, în folosul marii burghezii românești.

La D. Drăghicescu găsim, în privința proprietății, o poziție care depășește limitele existente în programele oficiale ale P.N.L. El se pronunță, în mai multe rînduri¹⁷, pentru extinderea exproprierei din agricultură și la industrie, pentru exproprierea uzinelor și întreprinderilor industriale, utilizînd chiar termenul de „expropriere forțată”¹⁸. D. Drăghicescu cere și introducerea impozitului progresiv pe venit și desființarea treptată a moștenirilor¹⁹. Evident că profesorul universitar nu depășește înțelegerea de clasă a problemei dar, în limitele esenței burgheze a principiului de proprietate, se pronunță pentru o repartitie mai democratică a acesteia în industrie, după modelul, spunea el, oferit de agricultură. Dar, conducerea P.N.L., reprezentînd interesele marii burghezii, nu a introdus în programul din perioada 1918—1921 „exproprierea și în industrie”; în ce privește impozitul pe venit și pe moștenire, existent

¹⁴ Arhiva B.C.S. Fond St. Georges, pachet XLV, dosar 4 (P.N.L., Programe și declarații 1863—1933), f. 52—53.

¹⁵ „Monitorul oficial”, partea a III-a, nr. 22 din 22 ianuarie 1920, Dezbaterile parlamentare, Adunarea deputaților, p. 298.

¹⁶ G. Duca, *op. cit.*, p. 108.

¹⁷ D. Drăghicescu, *Partide politice*, p. 9 și 82.

¹⁸ D. Drăghicescu, *Evoluția ideilor liberale...*, p. 32.

¹⁹ *Ibidem*, p. 31—32. Autorul se pronunță pentru „o concepție a proprietății cît mai largă și cît se poate mai relativă” care să permită intervenția „puternică, adîncă” a statului.

în programul din aprilie 1920, a fost trecut și în cel din noiembrie 1921 dar într-o măsură mult mai moderată.

Programul P.N.L. din noiembrie 1921 prevedea necesitatea unei noi constituții, în raport cu modificările survenite în societatea românească la sfârșitul primului război mondial și în anii imediat următori și în special cu desăvârșirea unității de stat.

În conferința ținută cu prilejul redeschiderii Cercului de studii al P.N.L., din 14 februarie 1919, Vintilă Brătianu sublinia acest lucru. Se impune modificarea constituției „pentru a da statului român Constituția corespunzătoare” „noi situații”, cât și pentru a unifica întregul regim, pînă azi supus principiilor atît de deosebite...”²⁰. După cum au apreciat studiile apărute în ultima vreme, Constituția pregătită de liberali și adoptată în 1923, avea în limitele caracterului său burghez, elemente pozitive care o fac cea mai democratică constituție din perioada regimului burghezo-moșieresc. Constituția mai era necesară, spune Vintilă Brătianu și „pentru a se asigura... regimul democratic, libertățile publice și cele individuale”²¹, la care noi facem observația că ea a înscris drepturi și libertăți democratice dar acestea nu au avut tocmai asigurarea pentru aplicarea lor deplină, în condițiile regimului respectiv.

Constituția trebuia, în concepția liberalilor, să înscrie „regimul parlamentar definitiv, precum și principiile care leagă administrația locală descentralizată de aceea centrală”²².

Se aveau în vedere consecințele reformei electorale, între care și alegerea unei părți mai însemnate din Senat: „...Într-o descentralizare puternică trebuiesc în Senat reprezentanți ai vieții locale... Astfel căpătăm o înțeleaptă compunere a Senatului cu o majoritate formată din senatori aleși, trimiși ai sufragiului universal, la care se adaugă senatori de drept...”²³.

Aceste prevederi aveau elemente pozitive; în special componența Adunării deputaților a cunoscut modificări în sensul unei anumite democratizări, însă era departe de a reprezenta interesele națiunii întregi așa cum încercau să o prezinte liberalii: „...Camera deputaților aleasă prin sufragiul universal cu reprezentarea minorităților... a devenit o oglindă fidelă a diferitelor curente de opinie ale întregii țări...”²⁴.

Senatul și-a exercitat în continuare rolul său „ponderator”, iar Adunarea deputaților era compusă în majoritatea zdrobitoare din reprezentanți ai burgheziei și moșierimii.

În afară de modificarea constituției, era necesară și unificarea legislativă și administrativă și ea a fost introdusă în programul P.N.L. din această perioadă.

Se prevede, pe drept cuvînt, că „una din preocupările cele mai grave va fi unificarea întregii legislațiuni pentru toată întinderea” statului național unitar, că „și pe terenul legiferării se impune o muncă tot atît de grea ca și pe celelalte terenuri”²⁵. Revizuirea codului civil trebuia să țină cont de legile și obiceiurile din noul teritoriu, „trebuiește căutată o împăcare” între legile acestuia și cele existente înainte. „Codul nostru să formeze însă nucleul în jurul căruia să se așeze dispozițiile de drept privat înrădăcinate în moravuri”²⁶, din noul teritoriu.

O atenție deosebită acordă programul P.N.L. reformei de unificare administrativă. Chiar la începutul anului 1919, Vintilă Brătianu arăta, în cadrul unei con-

²⁰ Vintilă I. Brătianu, *Problemele ce se pun pentru unificarea și consolidarea României...* în „Democrația”, anul VII nr. 1, februarie 1919, p. 22.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ „Viitorul”, 10 februarie 1921; vezi și C. Nacu, *Reflecțiuni asupra unor chestiuni constituționale și de drept privat* în „Democrația”, anul VII, nr. 3 aprilie 1919, p. 138—139.

²⁴ „Viitorul”, 10 februarie 1921.

²⁵ C. Nacu, *op. cit.*, p. 140 și următoarele.

²⁶ M. Paleologu, *Normele unei revizuirii a codului civil*, în „Democrația”, anul VII, nr. 6, iunie 1919, p. 328.

ferințe ținute la Cercul de studii, că este necesară o organizare administrativă a țării, bazată pe o largă descentralizare administrativă și autonomie locală, pentru a se asigura „o funcționare cât mai normală a statului român de mine”²⁷. Această idee o găsim în toate documentele programatice ale P.N.L. din perioada noastră. P.N.L. se pronunța pentru o intensificare a vieții locale, pentru ca județul și comuna „să aibă viața lor de sine stătătoare” și combatea atât „centralizarea excesivă, cât și completa autonomie regională”²⁸.

Descentralizarea, creșterea autonomiei locale, erau concepute astfel încât să nu contravină unității statului: „...Să acordăm toate înlesnirile unei organizațiuni cât mai descentralizate — toate înlesnirile compatibile cu unitatea statului”²⁹ sau: „Descentralizarea trebuie așa făcută ca echilibrarea și amenajarea intereselor generale și a celor locale să aibă drept rezultantă unitatea și progresul statului”³⁰. Desigur că ideea menținerii unității statului român, stat național unitar, era în esență justă numai că, în condițiile regimului burghez-moșieresc, nu se putea realiza „o armonizare” a intereselor generale și a celor locale. De altfel, se menționa în mod special ca în viitoarea reformă administrativă „controlul statului se exercită prin supravegherea întregii administrații locale”³¹, ceea ce, în practică, reducea simțitor „descentralizarea” preconizată de programul P.N.L.

În viitoarea organizare administrativă, locul principal urmau să-l ocupe comuna și județul, iar administrația publică să n-aibă caracter politic³². Consiliile comunale, județene și regionale, alese cu vot obștesc (cu reprezentarea minorităților), trebuiau să decidă în mod definitiv în chestiunile privind unitatea administrativă respectivă, având și resurse financiare complete.

Consiliile erau rezultatul unei reprezentări profesionale — a industriei, a agriculturii, comerțului și muncii — astfel „ca să constituie adunări corporative care muncesc în comun pentru propășirea generală”³³. Deși descentralizarea, ca idee, are un caracter democratic, chestiunile enunțate mai sus nu au avut, în programul P.N.L. decât un caracter formal. Este cunoscut faptul, că guvernarea liberală din 1922—1926 a dus o politică de excesivă centralizare, că nici nu s-a gândit să aplice prevederile referitoare la o administrație locală fără caracter politic s.a.m.d.

Cum se explică însă „descentralizarea”, „autonomia locală”, ca puncte de bază în cadrul reformei administrative preconizate de liberali? Credem că prin aceasta ei au încercat să-și creeze o anumită popularitate, să se apere împotriva acuzațiilor care li se adresau în legătură cu tendințele lor de „centralism excesiv”, arătând că, de fapt, orientarea lor se ferea de cele două extreme. Adică, pe de o parte, „statul trebuie să-și păstreze de la centru acțiunea de conducere în marile direcții politice, administrative, economice și culturale...”³⁴, iar pe de altă, trebuie „să se țină seama de formele descentralizării existente... Trebuie însă să alcătuim o lege românească pentru nevoile românești ale României și care să asigure și minorităților o dezvoltare compatibilă cu interesele statului român”³⁵.

²⁷ V. I. Brătianu, *Problemele ce se pun...* în „Democrația”, anul VII, nr. 1, februarie 1919, p. 28.

²⁸ „Viitorul”, 1 decembrie 1921. Problema a constituit obiectul unor conferințe de la Cercul de studii al P.N.L. dintre care amintim cele ținute de C. D. Dimitriu, *Descentralizare și autonomie* („Democrația”, anul VII, nr. 1, martie 1919), N. N. Săneanu, *Reforma administrativă* (Ibidem, nr. 4—5, mai 1919), I. Niculescu, *Descentralizarea administrativă* („Viitorul” 17 aprilie 1921).

²⁹ „Democrația”, anul VII nr. 2, martie 1919, p. 118.

³⁰ Ibidem, nr. 4—5, mai 1919, p. 231.

³¹ „Viitorul”, 17 aprilie 1921.

³² Ibidem. Vezi și „Democrația”, anul VII, nr. 4—5, mai 1919.

³³ „Democrația”, anul VII, nr. 2, martie 1919, p. 120.

³⁴ Vezi *Pregătirea operei de guvernământ*, în „Democrația”, anul IX, nr. 11—12, noiembrie-decembrie 1921, p. 586.

³⁵ „Democrația”, anul VII, nr. 2, martie 1919.

Un loc important ocupă în programul partidului problema muncitorească. În condițiile avântului revoluționar, a afirmării tot mai hotărâte a proletariatului în viața țării, a transformării Partidului socialist în Partidul Comunist Român, P.N.L. cu interese atât de însemnate în industrie, nu putea să nu acorde, de pe pozițiile sale, o atenție deosebită acestei chestiuni. Se urmărea, în ultimă instanță, să se dovedească „grija” P.N.L. pentru situația muncitorilor, pentru condițiile lor de muncă și trai și în acest fel să-i atragă de partea acestui partid. Mai mult, falsificându-se realitatea, în scopul de a se ascunde contradicția socială fundamentală, se ajungea la concluzia colaborării între clasa muncitoare și burghezie: „Mai trebuie să amintim, scrie D. Drăghicescu, că prin afinitate și interes, lucrătorii industriali sînt aliații firești ai burgheziei industriale...”. P.N.L. va trece imediat la rezolvarea problemei muncitorești mai ales că „este în tradiția burgheziei liberale de la noi ca să contribuie la liberarea claselor populare și la înfăptuirea revendicărilor lor”³⁶. Se știe însă că burghezia devenise o clasă reacționară care se opunea transformărilor revoluționare și tocmai clasei muncitoare condusă de P.C.R. îi revenea sarcina eliberării întregului popor de sub exploatarea capitalistă.

Programul din noiembrie 1921 conținea la acest capitol următoarele: participarea muncitorimii la beneficii, recunoașterea sindicatelor profesionale, reglementarea dreptului de grevă cu introducerea principiului arbitrajului obligatoriu, reorganizarea asigurărilor muncitorești, contractul colectiv, ziua de muncă de 8 ore, protejarea muncii femeilor și copiilor ș.a. S-a făcut o propagandă deosebită pentru legislația muncitorească preconizată de liberali și în special pentru ceea ce se numea „participarea muncitorilor la beneficii”. Această „reformă”, așa cum se va vedea mai jos, avea în întregime un caracter demagogic, avînd menirea să înșele masele muncitoare.

Virgil Madgearu, sesizînd aceasta, declara în Cameră că „participarea la beneficii” a fost „respinsă de întreaga muncitorime de pretutindeni ca o undiță patronală!”³⁷.

Dar în ce consta această participare la beneficii în concepția liberalilor? Programul P.N.L., arăta Vintilă Brătianu, „a pus la bază egalitatea tuturor factorilor vieții economice”, prin care se înțelegeau „munca”, „competența” și „capitalul”. Și mai departe: „Fabrica fiind ieșită de aici înainte din colaborarea celor trei factori, ei trebuie să se înfrupte toți din propășirea ei; de aceea am înscris în programul nostru participarea la beneficii”³⁸. Același lucru îl afirma și N. Petrescu-Comnen în conferința *Problema muncii*, dezvoltată la Cercul de studii și în care cerea, între altele, legiferarea participării muncitorilor la beneficii: P.N.L. „e hotărît să strîngă într-un cod al muncii toate dispozițiunile menite să realizeze egalitatea și armonia între capital, muncă și competență”³⁹.

„Participarea la beneficii” trebuia să realizeze „armonia” între muncitori și patroni, așa cum reforma agrară realizase, deja, pretindeau ei, acest lucru la sate... „Cu aceeași preocupare de armonie socială am transpus soluțiunea problemei agrare și în domeniul muncii, pe tărîmul industriei” — arăta I. N. Miclescu în Cameră. „Avem și aici, în programul nostru participarea la beneficii...”⁴⁰. Iar Vintilă Brătianu adresîndu-se alegătorilor din capitală și județul Ilfov (cu prilejul unor alegeri parțiale pentru Senat, de la începutul anului 1921) promitea mai multe reforme printre care și cea „muncitorească”: „...Prin participarea la beneficii să le dea

³⁶ D. Drăghicescu, *Evoluția ideilor liberale*, p. XIV.

³⁷ „Dezbaterile parlamentare, Adunarea deputaților”, ședința din 27 decembrie 1919, în „Monitorul oficial”, partea a III-a, nr. 22 din 22 ianuarie 1920, p. 298.

³⁸ Vezi scrisorile lui Vintilă Brătianu *Către alegătorii din Capitală și județul Ilfov și Către muncitorii și meseriașii alegători din capitală* în „Viitorul”, din 20 și respectiv 23 ianuarie 1921.

³⁹ „Viitorul”, 23 ianuarie 1921.

⁴⁰ „Dezbaterile parlamentare, Adunarea deputaților” ședința din 27 decembrie 1919, în „Monitorul oficial” partea a III-a, nr. 22 din 22 ianuarie 1920, p. 298.

(muncitorilor — n.n.) puțină să se înfrupte la propășirea generală a industriei. În loc de lupta între clase să ajungem și aici (ca și la sate — n.n.) la solidaritatea socială și economică”⁴¹.

Iată calea preconizată de P.N.L. pentru asigurarea ordinii și liniștii sociale. Același deputat, I. N. Miclescu, făcea în continuare unele precizări în legătură cu scopul și conținutul teoriei „participării la beneficii”: „Participarea la beneficii reprezintă față de uzină ceea ce reprezintă dijma una și una față de proprietatea rurală. Din aceste beneficii, dacă este sîrguitor și econom, dacă este prevăzător și sobru, muncitorul va putea să-și realizeze un început de capital... Eu cred... că nu se poate ca în cele din urmă... să nu se ajungă pe cale pașnică și evolutivă, nu prin zguduiri și cu vărsări de sînge, la acest ideal social care este idealul nostru liberal, ca munca să respecte proprietatea, pentru că reprezintă o muncă trecută și proprietatea să ajute munca pentru ca să reprezinte o proprietate viitoare... Voim pe calea aceasta să ajungem la o cît mai mare independență a muncitorimii față de capitaliști și la o cît mai mare dragoste a capitaliștilor față de muncitorime”⁴².

Am reprodus acest fragment mai întins pentru a arăta că în chestiunea „participării la beneficii” programul P.N.L. nu conținea decît speculații cu caracter demagogic, care urmăreau să atragă muncitorimea și să ascundă principalele contradicții sociale în spatele posibilității iminente a „armoniei”, „înfrățirii” dintre muncă și capital.

Și celelalte aspecte ale reformei legislației muncitorești preconizate de liberali au fost pe larg prezentate⁴³, numai că, în cea mai mare parte, ele au rămas simple promisiuni. În perioadele sale de guvernare, P.N.L. nu numai că nu a legiferat cele înscrise în programul său ci a luat măsuri aspre împotriva clasei muncitoare și a Partidului Comunist. Prăpastia între cele promise și cele realizate a fost subliniată de la tribuna Camerei de deputatul socialist din Iași, Gh. Tănase: „...Uitați-vă acum la acest afiș (arătînd programul partidului liberal din propaganda electorală — n.n.) și vedeți cochetăria partidului liberal față de muncitori și citiți declarațiile de dragoste pe care le făceau liberalii muncitorilor după război. ...Cînd muncitorii însă, pe baza acestor făgăduieli și programe afișate, au cerut 8 ore de lucru, cînd același lucru l-au cerut și muncitorii și lucrătorii din fabrica Letea, care este o fabrică eminentă liberală, atunci s-au împușcat muncitorii, iar conducătorii greviștilor au fost depuși la închisoare. Cînd lucrătorii au cerut să se recunoască dreptul sindicatelor lor, să se recunoască contractul muncii, să se recunoască 8 ore de muncă, să se recunoască minimum de salariu, atunci d. Brătianu a adus vîntorii de munte și a înecat în sînge mișcarea muncitorească pornită de la București”⁴⁴.

Guvernul Ion I. Cuza Brătianu a luat, în perioada 1922—1926, măsuri cu pronunțat caracter antimuncitoresc. Ziua de muncă de 8 ore nu a fost respectată, încheierea contractelor colective întîmpina numeroase greutăți, autoritățile au intervenit direct atunci cînd s-a pus problema menținerii unității sindicale ș.a.m.d. În ce privește „participarea la beneficii” a muncitorilor, chestiunea a fost complet părăsită,

⁴¹ „Viitorul”, 20 ianuarie 1921.

⁴² „Dezbaterile parlamentare, Adunarea deputaților”, ședința din 27 decembrie 1919, în „Monitorul oficial”, partea a III-a, nr. 22 din 22 ianuarie 1920, p. 299.

⁴³ Vezi de pildă Romulus Angelescu, *Asupra reformei muncitorești* în „Democrația”, anul VII, nr. 2, martie 1919, precum și „Dezbaterile parlamentare, Adunarea deputaților”, ședința din 11 august 1920 în „Monitorul oficial”, partea a III-a, nr. 45 din 21 august 1920 și ședința din 12 august 1920, „Monitorul oficial”, partea a III-a, nr. 46 din 22 august 1920 (discuția proiectului de lege pentru reglementarea conflictelor colective de muncă).

⁴⁴ „Dezbaterile parlamentare. Adunarea deputaților” ședința din 5 august 1920, „Monitorul oficial”, partea a III-a, nr. 39, p. 823.

din simplu motiv că acest lucru nici nu putea fi realizat în condițiile sistemului capitalist.

Guvernul liberal a trecut la acțiuni represive împotriva mișcării muncitorești, și, în 1924, a scos în afara legii Partidul Comunist Român. În ciuda greutăților întâmpinate în această perioadă, clasa muncitoare și partidul său arătând că nu poate fi vorba de „egalitate” și „înfrățire” între muncă și capital, demascând caracterul demagogic al lozincii „participării la beneficii”, a continuat lupta pentru apărarea cuceririlor din anii precedenți, împotriva ofensivei patronale ce a caracterizat perioada de stabilizare.

În aceste pagini, am făcut aprecieri în legătură cu unele din punctele programului Partidului național-liberal, încercând să desprindem și anumite concluzii. Chestiunile neabordate aici (și în special poziția față de refacerea și dezvoltarea economiei naționale), vor fi dezbătute într-o lucrare viitoare, în care vom prezenta și concluziile generale referitoare la programul P.N.L. din perioada 1918—1921.

Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine, tome XVI, janviers-mars 1969, 172 p.

Primul număr din acest an al periodicului francez este dedicat colocviului științific internațional cu tema: „Europa în noiembrie 1918”, ținut la inițiativa Facultății de litere și științe umanistice din Reims, în zilele de 9, 10 și 11 noiembrie 1968, cu ocazia împlinirii a 50 de ani de la încheierea armistițiului ce a pus capăt primului război mondial.

Rapoartele prezentate de istorici francezi și istorici din Austria, Belgia, Marea Britanie, Italia, Polonia, Cehoslovacia, Iugoslavia, R. D. Germană, R. F. a Germaniei, Ungaria, Statele Unite ale Americii și Uniunea Sovietică precum și discuțiile au fost grupate în jurul a patru mari teme: 1. Europa în ajunul armistițiului — problemele generale ale reconstrucției politice și economice; 2. Germania după armistițiu; 3. Dezagregarea Imperiului austro-ungar; 4. Aliații în fața victoriei.

Deși toate aceste teme ridică probleme extrem de interesante și importante, ne vom referi la tema I și a III-a care privesc în mod deosebit și țara noastră; tema a II-a (Germania după armistițiu) cuprinde rapoarte și discuții referitoare, exclusiv, la revoluția din noiembrie, iar ultima temă are în vedere situația Franței, Italiei și Belgiei la sfârșitul războiului și a Marii Britanii în ajunul războiului.

La prima temă, au prezentat rapoarte: Pierre Renouvin, Europa în ajunul armistițiului; Jean-Baptiste Duroselle, Bilanțul și perspectivele economice ale Europei; A. L. Narocinitki, Rusia și Europa în 1918. Raportul lui J. B. Duroselle conține o analiză a bibliografiei și izvoarelor referitoare la problemele economice ale primului război mondial: costul său financiar, finanțele și inflația, reparațiile, bilanțul economic al războiului ș.a.

În cadrul celei de a III-a teme, au prezentat rapoarte: Léo Valiani (Italia), Sfârșitul Austro-Ungariei; Fr. Engel-Janosi (Austria), Cu privire la frontul italo-austriac. Amintiri din 1918; Karel Pichlik (Cehoslovacia), Activitatea antiaustriacă (antiautrichienne) a cehilor; Andrei Šiklos (Ungaria), Problemele Ungariei, Henryk Zielinski (Polonia), Probleme ale renașterii unei Polonii independente (1918—1919); Frank Zwitter (Iugoslavia), Formarea statului iugoslav.

În cadrul discuțiilor de la această temă, a luat cuvântul acad. A. Oțetea prezentînd, în ce au ei esențial, factorii interni și externi care au dus la unirea Transilvaniei cu vechea Românie, evenimentele din Transilvania de la sfârșitul anului 1918. Intervenția acad. A. Oțetea dă un răspuns succint, dar extrem de clar și precis problemelor ridicate de această pagină a istoriei patriei noastre.

Prin materialele ce le conține, „Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine”, janviers-mars 1969, interesează în mod direct pe toți cei ce se ocupă cu studierea și cercetarea istoriei din țara noastră.

I. Agrigoroaie

Annales historiques de la Révolution française, nr. 196, avrîl-juin 1969.

Pentru istoria Europei și nu numai a ei, revoluția franceză a însemnat un moment de cotitură. Acestui marcant eveniment i-au fost consacrate tomuri întregi, în care au fost abordate, de pe poziții similare sau deosebite, în funcție de concepțiile profesate de autori, probleme esențiale ale „marii zguduirii” de la 1789. Între acestea, o deosebită atenție a fost și este acordată rolului revoluției franceze în istoria Europei, influențele pe care aceasta a exercitat-o în lupta pentru înlăturarea „vechiului regim”.

Prestigioasa revistă „*Annales historiques de la Révolution française*”, în numărul său din aprilie—iunie 1969, publică intervențiile unora din cei 80 de participanți la „Colocviul asupra abolirii regimului feudal în lumea occidentală”, organizat la Toulouse, între 12—16 noiembrie 1968.

Avînd ca punct de plecare opinia în conformitate cu care „unul din rezultatele cele mai incontestabile ale perioadei revoluționare și imperiale a fost abolirea regimului feudal în majoritatea țărilor occidentale” (p. 145), autorii și-au propus să evidențieze ponderea și gradul de influențare a revoluției franceze în procesul destrămării relațiilor feudale din diferite țări și regiuni ale Europei. Realizarea acestui obiectiv este urmărită prin discutarea unor probleme legate de stadiul social-economic, de transformările survenite în cadrul regimului feudal, al proprietății feudale, a raporturilor dintre clasele și păturile sociale la sfîrșitul sec. al XVIII-lea și în prima jumătate a sec. al XIX-lea. Această modalitate permite reliefaarea particularităților de dezvoltare precum și măsura în care revoluția franceză, ideologia ei, au găsit un teren fertil în cadrul creat de evoluția factorilor interni.

Dintre materialele prezentate, rețin în mod deosebit atenția cele care supun discuției probleme ale crizei feudalismului și ale apariției noilor relații în Europa centrală și de est; menționăm printre acestea: *Le régime féodal en Allemagne au XVIII-e siècle et sa désagrégation* — W. von Hippel; *Le régime féodal et les conditions de sa suppression en Bohême* — Mme. Kveta Majdricka; *Le régime féodal en Hongrie à la fin du XVIII-e siècle* — K. Benda; *L'émancipation des serfs en Hongrie et en Europe Orientale*. — E. Niederhauser; *Le processus de l'abolition du régime féodal dans les territoires polonais aux XVIII-e et XIX-e siècles*. — B. Lesnodorski; *Le régime féodal en Russie à la veille de son abolition* — R. Portal; *L'éroulement du régime féodal en Russie* — P. Rydzunski.

Istoricul român Dan Berindei, participant la colocviu, este prezent în paginile revistei cu articolul: *L'abolition du régime féodal dans les principautés roumaines*. Evidențind trăsăturile specifice ale luptei împotriva feudalismului în țările române, obiectivele unitare ale acestei lupte pe cele două versante ale Carpaților, istoricul român subliniază cu claritate rolul dominant al factorilor interni, revoluția franceză, ideologia ei, găsind aici un climat prielnic.

În ansamblu, articolele din publicația menționată, care au în vedere și alte țări ale Europei; Spania, Portugalia, Italia, țările scandinave reușesc să ne dea o analiză lucidă a unui proces plin de semnificații și urmări pentru evoluția bătrînului continent.

M. Timofte

P. P. PANAITESCU: *Introducere în istoria culturii românești*, Editura științifică, București, 1969.

Cunoscut și pasionat cercetător al istoriei patriei, abordînd cu predilecție probleme fundamentale și adeseori controversate ale evului mediu românesc, regretatul istoric P. P. Panaitescu ne-a lăsat valoroasa lucrare *Introducere în istoria culturii românești*. Ease vrea și realmente reușește să fie o sinteză, o investigație amplă și sobră, o cercetare atentă a împrejurărilor care au permis formarea culturii noastre, de la

începuturile ei pînă la întemeierea statelor feudale — eveniment considerat de autor drept piatră de hotar în istoria acestei culturi. În această dificilă întreprindere, P. P. Panaitescu a pornit — după propria-i mărturisire — de la două teze fundamentale, pe care își clădește apoi, cu migală și deosebit simț critic, întregul edificiu al lucrării: unitatea culturii românești și continuitatea ei în cadrul european. De aici, evidențierea într-un cadru unitar a problemelor esențiale ale istoriei Daciei: romanizarea și continuitatea. În același timp, se subliniază asimilarea creatoare a diferitelor influențe externe, bizantine, slave, occidentale și crearea unei culturi proprii, care a situat pe români ca un factor important de civilizație și progres în sud-estul european.

Lucrarea este structurată pe mai multe capitole și simpla lor evidențiere atestă aria largă și complexitatea fenomenelor care au constituit obiectul atenției autorului: Pămîntul românesc și istoria culturii românești; Băstinașii înainte de romani; Romanizarea; Romanitatea din Dacia și la Dunărea de jos în epoca migrațiilor (sec. III—VI); Originile creștinismului la români; Problema continuității; Formarea poporului român; Limba română purtătoare de cultură; Străvechea viață populară a românilor; Feudalismul. Formarea clasei stăpînitoare; Originile slavonismului cultural la români; Contactele externe; Primele state românești; Transilvania sub unguri; Contactele externe: cruciatele, drumurile de comerț; Întemeierea orașelor în tîmputul românesc. Întemeierea statelor românești; Începuturile culturii feudale în Țările Române; Concluzii.

O bibliografie din cele mai cuprinzătoare, expresie pregnantă a unei munci neobosite de cercetare a izvoarelor scrise și a tradițiilor orale, la care se adaugă un indice general, completează armonios lucrarea.

Deosebit de interesant și semnificativ este faptul că autorul, reluînd unele cercetări proprii, mai vechi, utilizînd, în același timp, izvoare inedite sau mai puțin folosite, emite ipoteze noi, asupra unor probleme de importanță primordială pentru istoria noastră, care nu concordă totdeauna cu interpretarea acceptată pînă acum de istoriografia noastră: sclavagismul în Dacia, originile creștinismului la români, slavonismul cultural, întemeierea statelor feudale. Chiar dacă unele din aceste ipoteze necesită reconfirmări sau mai comportă discuții, lucrarea umple un gol adînc resimțit în literatura noastră istorică. Ea constituie un important punct de plecare, un ajutor de neprețuit pentru cercetătorii istoriei noastre medievale, înscriindu-se ca o contribuție valoroasă și utilă, ca un cîștig de prim ordin al istoriografiei noastre. În egală măsură *Introducere în istoria culturii românești* reprezintă un act de cultură, la îndemîna unui public mai larg, care găsește aici, reconstituite, cu talent remarcabil, importante pagini din frămîntata istorie a patriei.

M. Timolte

ȘTEFAN OLTEANU și CONSTANTIN ȘERBAN: Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu, Editura Acad. R.S.R., 1969, 460 p.

Lucrarea lui Ștefan Olteanu și Constantin Șerban se ocupă de un capitol foarte important al istoriei noastre economice.

În introducere, se face o analiză a istoriografiei și o scurtă prezentare a izvoarelor referitoare la problemele ce urmează să fie tratate în continuare.

În prima parte, intitulată *Meșteșugurile pe teritoriul Țării Românești și Moldovei în epoca feudalismului timpuriu (secolele X—XIV)*, se prezintă o imagine de ansamblu a dezvoltării producției meșteșugărești și unele aspecte ale relațiilor economice și sociale. Autorii arată că în această perioadă predomina economia naturală închisă, caracterizată, printre altele, și printr-un nivel scăzut al tehnicii. Diviziunea socială a muncii pe teritoriul celor două țări se afla într-un stadiu puțin avansat. Meșteșugurile erau într-o mică măsură separate de agricultură iar producția era destinată

aproape în întregime consumației. Procesul de specializare în sînul meșteșugarilor a fost la început foarte limitat.

În subcapitole separate este urmărită evoluția ramurilor meșteșugărești de bază: extracția și prelucrarea metalelor, olăritul, morăritul, tehnica construcțiilor, prelucrarea cornului și a osului, torsul și țesutul, prelucrarea pieilor și blănurilor, meșteșugurile alimentare etc. La baza aprecierilor făcute au stat, pe lângă izvoarele scrise, rezultatele cercetărilor arheologice.

În încheierea acestei prime părți a lucrării, autorii ajung la concluzia că în tehnica producției meșteșugărești, s-au produs în această etapă, unele modificări importante. Astfel se observă o intensificare, în raport cu epoca anterioară, a prelucrării metalelor, se generalizează folosirea roții olarului, apoi, de la jumătatea secolului al XIII-lea, se continuă existența războiului de țesut orizontal și începe să se folosească forța hidraulică pentru punerea în funcțiune a morilor.

Partea a doua a lucrării — și cea mai mare — se referă la *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în epoca feudalismului dezvoltat*. La rîndul ei, această parte este divizată în trei capitole:

În cadrul capitolului 1 este expusă evoluția meșteșugurilor din Țara Românească și Moldova în mediul sătesc, pe domeniile feudale și la orașe din secolul al XIV-lea pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea.

Ca urmare a întemeierii statelor feudale românești, producția meșteșugărească a putut să înregistreze un anumit avînt. Se observă o sensibilă adîncire a procesului de specializare în cadrul meșteșugului de bază, mai ales la orașe. Instaurarea dominației otomane la mijlocul secolului al XVI-lea a avut efecte negative asupra dezvoltării producției meșteșugărești orășenești. În schimb, pe domeniile feudale și la sate, se observă o creștere a numărului ramurilor meșteșugărești.

Dezvoltarea generală a meșteșugurilor a creat condițiile necesare pentru apariția unor fenomene social-economice noi, cum ar fi, de pildă, începuturile îndepărtate ale procesului de organizare profesională a unora dintre meșteșugarii de la orașe. De asemenea, anumite fenomene de suprastructură, nemijlocit legate de progresul vieții orășenești, încep să se facă mai mult simțite (pătrunderea într-o măsură mai mare a scris-cititului în rîndul meșteșugarilor).

În cel de al doilea capitol este cercetată producția meșteșugărească din secolul al XVII-lea. Se arată că în secolul al XVII-lea ritmul de dezvoltare a meșteșugurilor, cu precădere a celor orășenești, a fost diferit. Cel mai mult s-au dezvoltat meșteșugurile de la orașe și de la sate. Sînt analizate, cu multă atenție, unele probleme importante, ca: separarea dintre procesul de producție și cel de circulație, apariția negustorului achizitor, rolul și formele capitolului comercial în cadrul producției meșteșugărești, raportul dintre meșteșug și agricultură, diferențierea socială din sînul meșteșugarilor, obligațiile meșteșugarilor, formele de organizare profesională a meșteșugarilor, formele luptei de clasă a meșteșugarilor etc.

Ultimul capitol al părții a doua se ocupă de situația meșteșugarilor din Țara Românească și Moldova în etapa de sfîrșit a feudalismului dezvoltat (pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea). Autorii consideră că înviorarea cunoscută de producția meșteșugărească la sfîrșitul secolului al XVII-lea se continuă pe o linie ascendentă și în secolul al XVIII-lea, într-un ritm destul de accentuat la orașe, în țiguri și la sate și într-o măsură mai mică pe domeniile feudale. În această perioadă, economia naturală domenică este depășită cu totul prin creșterea diviziunii sociale a muncii, prin lărgirea schimbului și, într-o anumită măsură, prin perfecționarea tehnicii de producție la orașe și în țiguri.

În partea a treia a lucrării, intitulată „Meșteșugurile în epoca destrămării feudalismului (sfîrșitul secolului al XVIII-lea — 1848)”, se tratează despre trăsăturile specifice dezvoltării producției meșteșugărești, în condițiile nașterii noului mod de producție. Autorii prezintă date din care reiese că dezvoltarea meșteșugurilor orășenești și sătești a fost inegală. Meșteșugurile sătești aprovizionau cu produse meșteșugărești mai ales țărănimea. Cele orășenești ajung la o mare dezvoltare prin îngustarea specializării, prin apariția unor noi branșe, prin realizarea unei producții mai variate și mai mari, care depășea, adesea, limitele pieții locale. În schimb, se

constată că, meșteșugurile domeniale decad; că produsele lor pentru consum nu mai sînt rentabile, din punct de vedere al calității și al prețului de cost, comparativ cu acelea ale meșterilor de la sate și de la orașe.

Lucrarea se încheie cu cîteva concluzii speciale și generale, care reies din problemele analizate anterior și din datele prezentate.

Prin varietatea și valoarea materialelor informative pe care le conține, prin soluțiile pe care le propun pentru diferite aspecte ale problemelor, prin viziunea de ansamblu, lucrarea lui Ștefan Olteanu și Constantin Șerban constituie o sinteză interesantă și utilă care vine să umple un gol, de multă vreme resimțit, în istoriografia noastră.

Angela Prună

ȘTEFAN IONESCU, PANAIT I. PANAIT: *Constantin Vodă Brîncoveanu*, Ed. științifică, București, 1969, 464 p.+52 figuri+2 hărți.

Interesul stîrnit de epoca și personalitatea lui Constantin Brîncoveanu îi conferă dreptul consacării unei monografii. Printr-o cercetare exhaustivă, Ștefan Ionescu și Panait I. Panait, răspund acestei necesități oferind celor interesați tabloul general al domniei lui Constantin Brîncoveanu.

Lucrarea cuprinde zece capitole,ordonate judicios: Constantin Vodă Brîncoveanu în istoriografia română și străină; Țara Românească în politica Europei răsăritene în a doua jumătate a secolului al XVII-lea; Situația social-economică a Țării Românești în timpul domniei lui Constantin Vodă Brîncoveanu; Început de domnie; Lupta pentru consolidarea și extinderea puterii; Politica brîncovenească la începutul secolului al XVIII-lea; Adîncirea crizei regimului politic; Sfîrșit de domnie; Renașterea culturală și artistică; Personalitatea lui Constantin Vodă Brîncoveanu și locul său în istoria românilor.

Anii domniei lui Constantin Brîncoveanu au constituit o perioadă de sensibilită redresare economică, fără de care nu poate fi concepută lunga rămînire în scaunul domnesc într-o perioadă cînd pretențiile turcilor sporiseră așa de mult. Domnitorul, precizează autorii, s-a dovedit a fi un cunoscător al fenomenelor economice, „condiție de seamă a întregului sistem politic și cultural promovat...”.

În politica internă, a avut loc un proces de stabilizare, început de altfel, pe timpul predecesorului său. Voievodul a admis colaborarea rudelor sale apropiate, Cantacuzinii, fără însă a se lăsa dominat. Orgoliul său politic nu putea admite o atare situație.

În politica externă, domnitorul s-a dovedit a fi un abil mînuitor al metodelor diplomatice. Autorii subliniază că „voievodul muntean nu a subordonat acțiunile sale unor idei politice preconcepute... ci totdeauna a urmărit numai apărarea intereselor politice ale țării...”. Timp de 25 de ani, cît a ocupat scaunul voievodal, Constantin Brîncoveanu a vegheat, înainte de toate, la păstrarea independenței țării, în care scop a apelat la „armele diplomației”. Realitatea momentului politic, precizează autorii, nu permitea folosirea forței ostășești. Autorii evidențiază caracterul național al politicii externe dusă de voievodul muntean. Această politică națională „are și un conținut general românesc”, pentru că a privit nu numai Țara Românească, ci și Moldova și Transilvania.

Domnia lui Constantin Brîncoveanu a fost și o epocă de renaștere culturală și artistică care constituie „un proces de reflectare suprastructurală a dezvoltării economice a Țării Românești în acea perioadă”. În toate domeniile culturii, arată autorii, voievodul, ajutat de cărturarii vremii, „a realizat o însemnată operă națională” care a deschis perspective largi și a permis „trecerea de la spiritul medieval la spiritul modern”.

Instalat la domnie după o perioadă de crâncene lupte interne, el însuși martor la nenumăratele drame prin care a trecut familia Brîncoveanu și Cantacuzino, Constantin Brîncoveanu a dominat prin personalitatea sa, istoria țărilor române de la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea. Deși calmă în aparență, domnia lui Constantin Brîncoveanu a fost tulburată de nenumărate evenimente interne și externe cărora voievodul, cu prețul unor mari eforturi, le-a găsit de fiecare dată rezolvarea, pînă la tragicul său sfîrșit.

Lucrarea cercetătorilor, Ștefan Ionescu și Panait I. Panait se adresează nu numai specialiștilor din domeniul istoriei ci unui cerc mai larg de cititori. Scrisă într-o formă atractivă și însoțită de un mare număr de reproduceri frumos executate, monografia consacrată domniei lui Constantin Brîncoveanu, constituie o contribuție la cunoașterea epocii brîncovenești.

I. Toderășcu

DAN BERINDEI, *Bălcescu*, colecția „Oameni de seamă”, Editura tineretului, București, 1969, 264 p., bibliografie și reproduceri fotografice.

Oricit s-ar părea de ciudat, despre N. Bălcescu, această figură singulară a istoriei noastre, s-a scris relativ puțin. Abstracție făcînd de analizele parțiale, numeroase — multe din ele de certă valoare — puțini au fost acei care au încercat să cuprindă, într-un studiu monografic, personalitatea complexă a marelui nostru istoric. Cele cîteva realizări în această direcție se cereau revizuite și completate, în raport cu stadiul actual al cercetării istorice.

Familiarizarea deplină cu problemele istoriei noastre moderne, predilecția manifestată în studiile anterioare, îl recomandau pe cercetătorul Dan Berindei ca pe unul din exegeții cei mai indicați ai lui Nicolae Bălcescu.

În adevăr, monografia căreia-i consacram puținele noastre rînduri, verifică viziunea largă a autorului, capacitatea sa de a realiza o operă în acord cu cerințele cercetării noastre istorice.

Bălcescu, acest produs al epocii în care se plămădea națiunea română, este privit continuu în legătură cu societatea ale cărei resorturi intime de dezvoltare le cunoștea și asupra căreia acționa cu întreaga putere constructivă a inegalabilei sale gândiri și personalități. Evenimentele mari de la mijlocul secolului al XIX-lea — în centrul cărora se afla revoluția de la 1848 — sînt inseparabil legate de viața și activitatea lui Bălcescu.

Cu o măiestrie — care se remarcă, de altfel, nu numai aici — autorul a izbutit să definească, în ceea ce au ele mai esențial, legătura indisolubilă și interdependența strictă dintre personalitatea marelui nostru istoric și societatea vremii sale, la dezvoltarea și afirmarea căreia lupta cu inteligența sa creatoare și neobișnuită energie revoluționară. Credem că aceasta este una din calitățile cele mai remarcabile ale cărții. Bălcescu, reprezentantul cel mai autentic al poporului, își mistuia existența — scurta sa existență — în slujba marelui ideal de afirmare a națiunii române.

Urmărind viața și activitatea lui Bălcescu, autorul reconstituie o bună parte din istoria noastră modernă. O face cu un deosebit simț al proporțiilor și nuanțelor; lărgeste orizontul cu informații și interpretări noi, pe care le plasează cu pondere și discreție. În acest sens, reține atenția sugestivă reconstituire a revoluției de la 1848 în Țara Românească, ale cărei probleme fundamentale, în viziunea lui N. Bălcescu, se înălțău într-un tot organic, unitar. Este reliefată, de asemenea, generoasa concepție a istoricului asupra României viitoare, în centrul căreia trebuia să se afle Transilvania, „punctul de reazem” și elementul de legătură cu Europa (p. 220).

Faptele și manifestările lui Bălcescu se desfășoară într-o lume vie, în continuă prefacere și mișcare, al cărei dinamism e sugerat de notații dense, pline de conținut. Mobilurile acțiunilor sînt analizate și explicate, caracterizările sînt pline de substanță, concise, lapidare și la obiect. De asemenea, opera istorică a lui Bălcescu este înfățișată cu calitățile majore ce o caracterizează.

Organizarea materialului și maniera de prezentare a acestuia satisface, în egală măsură, atît exigențele specialistului, cit și gustul bun al marelui public. *Incheierea*, cele cîteva admirabile pagini cu care se termină cartea, reprezintă cea mai elocventă recomandare a acesteia.

Lucrarea corespunde integral intențiilor care au stat la baza alcătuirii sale; ea reprezintă un cald omagiu adus „aceluia care a fost umanistul de largă viziune și patriotul înflăcărat Nicolae Bălcescu”.

Gh. Platon

Nr. colilor de tipar 7,25

Întreprinderea poligrafică Iași
str. Vasile Alecsandri nr. 12
Republica Socialistă România
comanda nr. 100

PREȚUL 10 LEI

4055 4